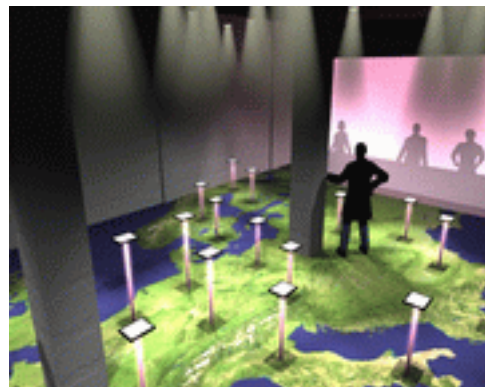

Het Museum van Europa: erfgoed or no good?

- Europese identiteit, Europees erfgoed en het
Museum van Europa-

Scriptiebegeleider: dr. Erik Nijhof

2° begeleider: dr. Hendrik Henrichs

Anouk Wieleman (3123391)

Master Cultureel Erfgoed

14 december 2008

Universiteit Utrecht

Voorwoord

Gedurende de herfst en winter van het jaar 2007 studeerde ik aan de Universiteit van Antwerpen en woonde ik in Antwerpen. In die tijd waren er nogal stroeve kabinetsonderhandelingen tussen de Vlamingen en de Walen. Tijdens een gesprek met enkele Belgische kennissen vroeg ik hun mening omtrent deze impasse en of zij zich eigenlijk Vlaming of Belg voelden. Na enige aarzeling antwoordde een van de leden van het gezelschap dat hij zich Vlaming voelde, een ander meende voornamelijk Belg te zijn en een derde aanwezige antwoordde: 'Geen van beiden, ik ben een Europeaan!'. De betreffende jongeman sprak vloeiend Frans, Vlaams Nederlands, Engels en Spaans. Hij had een jaar deelgenomen aan een uitwisselingsprogramma met een Erasmus-beurs, had veel gereisd en werkte nu bij een Europees en internationaal georiënteerd bedrijf. Kortom voor hem bestonden er eigenlijk geen grenzen in Europa.

Ik realiseerde mij plots dat er voor mij als Nederlandse studente, die zelf vier maanden aan de University of Helsinki in Finland studeerde en dit jaar een studie volgde in Antwerpen, geen nationale barrières zijn en ik mij op een natuurlijke wijze als 'Europeaan' ben gaan gedragen. Maar of ik daarmee nu een 'Europeaan' ben geworden en wat dat dan inhoudt, dat is voor mij toch de grote vraag. Hopelijk scheidt deze scriptie niet alleen voor mij, maar voor alle lezers meer duidelijkheid.

- Europeans have not yet made up their minds about whether they are Europeans because of their past or because of their future. -

EU-specialist Joseph Weiler

Inhoud

Inhoud	4
Inleiding	5
1 Wat is erfgoed?	9
2 Identiteit	13
3 Nationale identiteit en nationalisme.....	19
4 Europa en ‘europaisme’	28
4.1 Europese identiteit: eenheid door verscheidenheid.....	29
4.2 Europese identiteit, door eenheid.....	32
5 Europese identiteit en Europees erfgoed geconstrueerd	42
6 Het uitdragen van Europa’s gemeenschappelijk verleden en erfgoed	45
6.1 Europese geschiedschrijving.....	45
6.2 Een Europese canon.....	49
7 Een museum als ‘identiteitsfabriek’	52
7.1 Musea en musealisering.....	52
7.2 Het <i>Nationaal Historisch Museum</i>	58
8 Het Museum van Europa	61
8.1 De opzet	61
8.2 De inhoud en het concept.....	64
8.3 Presentatie	70
9 Het <i>Museum van Europa</i> in opzet geslaagd?	75
Conclusie.....	79
Literatuur.....	83
Gepubliceerde bronnen	83
Websites	86
Ongepubliceerde bronnen	88
Bijlagen	89
Bijlage 1 Interview Els Witte 11 oktober 2007	90
Bijlage 2 Interview Pieter van Damme 21 november 2007	91
Bijlage 3 Museumconcept.....	92
Bijlage 4 Folder Dit is onze geschiedenis (26 oktober 2007- 23 maart 2008)	93
Bijlage 5 Catalogus Dit is onze geschiedenis (26 oktober 2007- 23 maart 2008).....	95

Inleiding

'We have Europe, now we need Europeans',¹ aldus de boodschap van Bronislaw Gemerek, de voormalige Poolse Minister van buitenlandse zaken en actieve deelnemer aan het debat over Europese identiteit. Uit het debat blijkt dat de behoefte aan een Europese identiteit groeit. Kennelijk zijn een blauwe vlag met twaalf mysterieuze sterren, groepsfoto's van EU-regeringsleiders en eurobankbiljetten met fictieve bouwwerken niet voldoende om een Europees wij-gevoel aan te wakkeren. De Europese Unie mist culturele samenhang die burgers aanspreekt en samenbrengt. Balkenende zei daarover op de conferentie 'De politiek van de Europese waarden' (2004): 'We lijken een verenigd Europa zonder Europeanen te hebben bereikt'.² Uit die bijeenkomst ontstond een manifest waarin punt vier luidde: 'Europees bewustzijn begint met een gevoel van trots voor Europese waarden, cultureel erfgoed en voor de natuurlijke omgeving'.³ Alleen een economische basis is niet voldoende om de Europese Unie legitimiteit en binding te verschaffen, naar mening van de deelnemers van de conferentie.⁴ In Brussel wordt daarom gepleit voor een 'Museum van Europa', dat Europeanen kennis wil laten maken met het gemeenschappelijke Europese verleden en Europees erfgoed. Maar is er wel sprake van een gemeenschappelijk Europees verleden en wat verstaat men eigenlijk onder Europees erfgoed?

Na de Tweede Wereldoorlog was er in Europa na lange tijd eindelijk eenheid. Alle landen van Europa hadden slecht een wens: Nooit meer oorlog! Begin jaren vijftig zijn dan ook de grondslagen gelegd voor de huidige Europese Unie en werd er grootschalige samenwerking op economisch gebied ontwikkeld. Naarmate de Europese Unie zich verder ontplooidde, ontstond er debat over de vorming van een Europese identiteit en de wenselijkheid hiervan. Deze debatten zijn de laatste jaren steeds actueler geworden. De

¹ Bronislaw Gemerek geciteerd door Jan Peter Balkende, 'Openingsspeech start van het nieuwe programma over Europese waarden en burgerschap aan het Europa College, Brugge, 25 april 2005' op The College of Europe, <http://www.coleurop.be/>, datum laatste wijziging 16 april 2008, bezocht 16 april 2008.

² Jan Peter Balkenende, 'Europa dreigt knarsend tot stilstand te komen', *Conferentie De politiek van de Europese waarden van het Nexus Instituut* (8 september 2004) op Tegenwicht, <http://www.tegenwicht.org>, datum laatste wijziging 30 maart 2008, bezocht 16 april 2008.

³ Ibidem.

⁴ Koen Haegens, 'Europeanen maken', *De Groene Amsterdammer* 129 (2005) 6-9, aldaar 7.

overvloedige wetenschappelijke literatuur over deze discussies zijn hier het bewijs van. De cruciale vragen die binnen dit debat worden gesteld zijn: Is er iets als een Europese identiteit geconstrueerd naast de nationale identiteit? En als er zoiets als een Europese identiteit is gevormd, hoe ziet deze er dan uit? Zijn er bepaalde symbolen of erfgoederen waardoor Europeanen zich verbonden voelen? Daaruit vloeit de vraag voort of er, naast de vele nationale musea waarin nationaal erfgoed wordt getoond, ook een museum zou moeten komen waarin Europees erfgoed bewaard en getoond wordt. Is er behoefte aan een Europees Museum voor alle Europeanen?

Het *Museum van Europa*... wat moeten wij ons daar bij voor stellen? Wat is het nut van een dergelijk museum? Is er een museum nodig om Europeanen de Europese geschiedenis van hun beschaving te tonen? Volgens de oprichters van de vereniging zonder winstoogmerk (vzw) *Europa Museum* is dat zeker noodzakelijk. Op de website van het museum staat: 'Als we verder willen met Europa moeten we allemaal leren dat Europa een eenheid is met meerdere dimensies met een eigen karakter, en niet simpelweg een som is van de naties waaruit ze is samengesteld'.⁵ De initiatiefnemers van het museum zijn overtuigd van de noodzaak en de vorming van een Europese identiteit en Europees erfgoed. In deze scriptie staan echter juist deze vragen centraal. De hoofdvraag van deze scriptie luidt: **Kan er een Europese identiteit en Europees erfgoed geconstrueerd worden en kan deze identiteit en dit erfgoed op zinvolle wijze uitgedragen, bewaard en getoond worden door middel van een Europees Museum?**

Deze scriptie bestaat uit twee delen. In het eerste deel ligt de nadruk op de vorming van een Europese identiteit, een Europese geschiedenis en Europees erfgoed. Identiteitsvorming, erfgoed, en toe-eigening van erfgoed staan in nauw verband met elkaar. De discussie hier omtrent is van groot belang voor mijn uiteenzetting. Erfgoed wordt vaak als middel of symbool gebruikt om naar een gemeenschappelijk verleden te verwijzen van de natie of staat. Vaak worden deze getoond in musea. Historische musea die dit erfgoed in bezit hebben, zijn om die reden altijd onderdeel geweest van het natievormingsproces. Het tweede deel van deze scriptie gaat over de taak van musea en meer specifiek over de taak van het *Museum van Europa*. In het Europees Museum zal

⁵ vzw Europa, 'Museum van Europa', <http://www.museu.be/> datum laatste wijziging onbekend, bezocht 16 april 2008.

worden ingaan op de Europese gemeenschappelijke geschiedenis. In deze scriptie komt de vraag aan de orde of het wel mogelijk is om op deze wijze de geschiedenis te bekijken. Naar welke gemeenschappelijke geschiedenis en welk erfgoed kan verwezen worden en bovenal wat willen de conservatoren daarmee bereiken?

In het eerste hoofdstuk zal worden ingaan op de term erfgoed. In het tweede, derde en vierde hoofdstuk wordt ingegaan op het begrip identiteit, nationalisme en natievorming. Hierbij wordt het verschil tussen politieke en culturele natievorming uitgelegd. Vervolgens wordt grofweg de vraag behandeld of er een Europese identiteit gevormd kan worden en wat aan deze identiteit ten grondslag ligt. Dit wordt duidelijk aan de hand van de verschillende standpunten die door de deelnemers aan het debat over de constructie van een Europese identiteit worden ingenomen. Daarnaast zal antwoord worden gegeven of er in zeker mate een Europese identiteit en Europees erfgoed kan worden aangewezen. In het vijfde en zesde hoofdstuk wordt de link gemaakt naar geschiedschrijving en musea. In hoofdstuk zeven wordt gedetailleerd de opzet van het nieuw op te zetten *Museum van Europa* te Brussel uiteengezet. Wat is het doel van de conservatoren? Welke voorwerpen behoren in het museum te staan? Tot slot wordt in hoofdstuk acht antwoord gegeven op de vraag of aan het *Museum van Europa* op zinvolle wijze vorm kan worden gegeven.

De informatie in deze scriptie is deels geput uit enkele boeken en deels uit recentelijk gepubliceerde artikelen. Vooral voor de delen die verhalen over het Europees Museum was er weinig literatuur voor handen en wordt gebruik gemaakt van informatie van websites, online artikelen en een tweetal interviews met Witte, lid van het wetenschappelijk comité van het *Museum van Europa* en Van Damme wetenschappelijk secretaris van het *Museum van Europa*.

Het debat over Europese identiteit en de behoefte aan een Europees Museum loopt grotendeels parallel met twee debatten die onlangs in Nederland gevoerd zijn. Namelijk het debat dat is gevoerd over de inhoud en waarde van de in 2006 uitgegeven nationale historische canon van de Commissie van Van Oostrom. Het andere debat ging over de vraag of er in Nederland een *Nationaal Historisch Museum* moet komen. Deze vraag is overigens positief beantwoord en momenteel is men druk bezig met de realisatie van dit museum. In deze nationale debatten komen dezelfde type vragen aan de orde als

-Het Museum van Europa-

in deze scriptie. Houdt de Nederlandse identiteit op bij de grenzen van Nederland? Welk beeld van Nederland ziet men graag? Welk beeld wordt er geschapen, mag de politiek zich bemoeien met wat er in de canon komt en wat zou er in een dergelijk nationaal museum moeten komen te staan of hangen?

De grootste kritiek op de canon en een nationaal museum is voornamelijk het beperkte beeld dat van de Nederlandse geschiedenis en de Nederlandse identiteit werd geschapen. Er dreigt uit het oog te worden verloren dat de ontwikkeling van Nederland en haar burgers niet op zichzelf staat, maar juist samenhangt met de gebeurtenissen en ontwikkelingen in Europa en de rest van de wereld, die derhalve een grote invloed hadden en nog steeds hebben. De enge nationalistische visie is te beperkt en er moet Europees en mondiaal gekeken worden. Dat kan perfect door middel van het *Museum van Europa*. Hoewel de kleinschaligheid in het Europese debat hiermee verstomt, zal in deze scriptie duidelijk worden dat er andere kritiek om de hoek komt kijken en dat ook het *Museum van Europa* veel vragen oproept.

1 Wat is erfgoed?

De identiteit van individuen, groepen en naties wordt voor een deel gevormd uit hun overgedragen cultuur en voor een deel uit hun gemeenschappelijke geschiedenis. In de zoektocht naar wie we zijn, wat ons bindt en wat onze oorspong is, is zowel de geschiedenis als het cultureel erfgoed van belang.

De Nederlandse historicus Johan Huizinga (1872-1945) definieerde geschiedenis als volgt: ‘Geschiedenis is de geestelijke vorm waarin een cultuur zich rekenschap geeft van haar verleden.’⁶ Met dit citaat wordt duidelijk dat elke cultuur geschiedenis schrijft vanuit een eigen perspectief. Dit kan tot een verscheidenheid aan perspectieven per cultuur of per subcultuur binnen samenlevingen leiden. Uit bovenstaande blijkt ook dat geschiedenis enkel een interpretatie is van het verleden. Overigens bestaan er wel slechte en goede interpretaties van het verleden, gemeten naar de mate waarin de interpretaties wetenschappelijk verantwoord zijn.

De definitie van de term erfgoed die in de scriptie wordt gehanteerd is de volgende: ‘Erfgoederen zijn alle materiële objecten en immateriële symbolische praktijken die afkomstig zijn uit, of verwijzen naar het verleden. Deze worden gerepresenteerd in het heden met het doel continuïteit te bewerkstelligen.’⁷ Uit de definitie blijkt dat het erfgoedbegrip erg breed is en niet gemakkelijk is af te bakenen. Daarnaast is erfgoed ook nog eens dynamisch en veranderlijk. Het erfgoedbegrip bevat in elk geval de volgende componenten: ‘Erfgoed kan zowel tastbare als ontastbare vormen aannemen en is dus zowel materieel als immaterieel; Erfgoederen zijn hedendaagse sporen uit het verleden en omvatten dus ook alle sporen die verwijzen en herinneren aan het verleden, maar die tot op vandaag de dag doorleven; Een bepaalde groep van de

⁶ Johan Huizinga, ‘Over een definitie van het begrip geschiedenis’, in *Verzamelde werken* dl. VII (Haarlem 1948-1953) 102.

⁷ Hendrik Henrichs, *College aantekeningen Master Cultureel Erfgoed 2006-2007 aan de Universiteit Utrecht*.

bevolking bepaalt welk erfgoed het waard is om bewaard te blijven. Het bestempelen van een voorwerp als erfgoed berust met andere woorden op een gedeelde appreciatie.’⁸

Uit deze vaststellingen blijkt dat erfgoed continu wordt aangemaakt. Tijdens het proces van aanmaken wordt waarde toegekend. Hierbij is van zeer grote invloed hoe men zichzelf in de toekomst graag ziet. Erfgoed verwijst naar het verleden, maar verwijst hierbij tegelijk ook naar de manier waarop we onderdelen van onze omgeving tot erfgoed van de toekomst maken.⁹ Ashworth, hoogleraar Heritage Management and Urban Tourism aan de Rijksuniversiteit Groningen die vele publicaties schreef over erfgoedtoerisme zegt hierover het volgende: ‘Erfgoed ontstaat echter niet alleen door verzamelen, bewaren en conserveren, maar veronderstelt een actieve overdracht en betekenisgeving.’¹⁰ Dit houdt dus in dat iets wat vandaag nog geen erfgoed is, het morgen wel erfgoed kan zijn.¹¹

De gewone mens ziet erfgoed vaak in het verlengde van de historische wetenschap, maar veel erfgoed- en geschiedkundigen menen dat dit vaak niet zo vanzelfsprekend is. De zogenaamde geschiedkundige- en de erfgoedbenadering zijn namelijk twee verschillende manieren om het verleden te benaderen. Lowenthal is een wetenschapper die zich bezig houdt met deze problematiek. Hij is deelnemer aan het erfgoeddebat, waarin de verhouding tussen erfgoed en geschiedenis centraal staat.

Lowenthal meent dat geschiedenis en erfgoed tegenovergesteld aan elkaar zijn en dat deze beide zaken paradoxaal zijn. Geschiedenis wordt vaak als wetenschap beschouwd en erfgoed wordt gezien als een ervaringscategorie. Geschiedenis doet een poging het verleden in zijn eigen termen en context te begrijpen. Erfgoed verbindt juist het verleden met eigentijdse overtuigingen en bedoelingen, waarbij de context, continuïteit en chronologie er minder toe doen. Daarin worden herinneringen die pijn en schaamte veroorzaken vaak vergeten.¹² Bij erfgoed staan gevoelens, verering en absoluut geloof in eigen versies van het verleden boven argumentering, bestudering en plausibele

⁸ Vlaamse overheid, ‘Erfgoed en erfgoededucatie’, <http://www.wvg.vlaanderen.be/erfgoed/> laatst bijgewerkt op 12 april 2008, geraadpleegd op 16 april 2008.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Rob van de Laarse, ‘Erfgoed en de constructie van vroeger’, in Rob van de Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 1-28, aldaar 8.

¹¹ Ibidem.

¹² David Lowenthal, *Possessed by the past. The heritage crusade and the spoils of history* (New York 1996) 128, 121-122.

interpretaties van het verleden.¹³ De tegenstelling tussen enerzijds woord, abstractie, ratio, kritisch en historisme en anderzijds beeld, concreet, emotie, nostalgie en presentisme kunnen hier genoemd worden. Er is dus wel degelijk een groot verschil tussen geschiedenis en erfgoed, omdat het een heel andere benadering van het verleden is.

Met name bij presentaties in historische musea is dit spanningsveld zeer duidelijk zichtbaar. Sommige critici menen dat historisch besef hier plaats heeft gemaakt voor het ‘valse bewustzijn’ van de erfgoedindustrie.¹⁴ Ashworth meent dat in de geïnstitutionaliseerde erfgoedwereld gebruik wordt gemaakt van de klassieke museale benadering, waarbij de betekenisgeving aan erfgoed wordt vergeten. Hij meent evenals de Engelse socioloog Urry dat juist de ‘erfgoedtoerist’ bepaalt wat erfgoed is, tot erfgoed wordt gemaakt en wat de betekenis van dit erfgoed wordt.¹⁵ Zij doelen hierbij vooral op erfgoedsites, maar voor musea geldt hetzelfde. In musea worden erfgoederen in een nieuwe context geplaatst, waardoor ze door evocaties historische sensaties en nostalgische gevoelens op kunnen roepen. Erfgoed wordt op deze manier vaak onderdeel van een soort sentimentele herinneringscultus, waarbij beleving bijna belangrijker is dan de authentieke voorwerpen.¹⁶ Deze museale betekenisgeving en publieksinterpretatie zijn overigens constant aan verandering onderhevig.¹⁷ Hier zal in hoofdstuk zeven verder op in worden gegaan. Het moge duidelijk zijn dat erfgoed vaker en gemakkelijker gebruikt of misbruikt wordt voor verkeerde betekenisgeving dan de wetenschappelijke geschiedenis, waar veel meer controle mogelijk is en die minder geënt is op de herinneringscultus.

Erfgoederen zijn sporen uit het verleden die een bepaalde groep mensen wil bewaren vanuit een specifiek perspectief. ‘Een ‘erfgoedgemeenschap’ bestaat uit personen die waarde hechten aan specifieke aspecten van cultureel erfgoed die ze, in het kader van publieke actie, wensen te behouden en aan toekomstige generaties wensen over te dragen.’¹⁸ Er bestaat bijvoorbeeld een koloniale erfgoedgemeenschap, een industriële

¹³ David Lowenthal, ‘Fabricating Heritage’, *History and memory* 10 (1998) 5-25, aldaar 16.

¹⁴ Van de Laarse, ‘Erfgoed en de constructie van vroeger’, 9.

¹⁵ *Ibidem*, 8.

¹⁶ *Ibidem*, 3, 6.

¹⁷ *Ibidem*, 6

¹⁸ Natan Bruneel, ‘Een verhaal van erfgoedgemeenschappen’, *Mores* 7 (2005) 25-27, aldaar 25.

erfgoedgemeenschap, een nationale erfgoedgemeenschap, etc....¹⁹ De erfgoedgemeenschap kent waarde toe aan erfgoed en bepaalt wat wel en niet tot hun erfgoed behoort. 'Dit wil dus zeggen dat gemeenschap niet persé eigenaar van het erfgoed moet zijn om er zich toe aangetrokken te voelen, zich er verwant mee te voelen of om het zich toe te eigenen.'²⁰

Lowenthal meent dat door het bovenstaande gemakkelijk conflicten kunnen ontstaan rondom de toe-eigening van erfgoed. Lowenthal: 'Hence every manifestation of heritage, whether material (landscapes, buildings, furniture, paintings, dress) or intangible (language, folklore, rituals, skills) excites jealous possessiveness; it is truly ours, we feel, and we nightly resist efforts by others to violate or expropriate it.'²¹ Het feit dat een bepaalde gemeenschap vindt dat bepaald erfgoed exclusief tot zijn groep behoort, zorgt ervoor dat andere groepen dit erfgoed niet mogen toe-eigenen. Doordat een andere gemeenschap wellicht een andere kijk zal hebben op de geschiedenis en dit zelfde erfgoed exclusief tot het zijne wil rekenen, leidt dit soms tot conflicten. Erfgoed is altijd verbonden met in- en uitsluiting van bepaalde groepen, wat kan leiden tot conflicten.

Uit bovenstaande blijkt dat erfgoed constant in beweging is, wordt overgedragen en aangemaakt binnen gemeenschappen. Erfgoederen worden vaak gezien als iconen van een nationale, religieuze of etnische identiteit, daarom is erfgoed onlosmakelijk verbonden met het begrip identiteit.²² Als erfgoed kan worden overgedragen binnen bepaalde gemeenschappen is het de vraag of iets dergelijks ook kan gebeuren binnen een Europese gemeenschap. De grote vraag is of er een Europese gemeenschap bestaat die als erfgoedbewaarder wil optreden.²³ Om bovenstaande vragen te kunnen beantwoorden wordt in het volgende hoofdstuk verder op het begrip identiteit ingegaan.

¹⁹ Bruneel, 'Een verhaal van erfgoedgemeenschappen', 25.

²⁰ Ibidem, 26.

²¹ David Lowenthal, 'Heritage and history: Rivals and Partners in Europe' in *Bezeten van vroeger. Erfgoed Identiteit en Musealisering*, Rob van der Laarse (ed.) (Amsterdam 2005) 29-39, aldaar 29.

²² Van de Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', 13.

²³ Bruneel, 'Een verhaal van erfgoedgemeenschappen', *Mores* 7 (2005), 26.

2 Identiteit

Wat is identiteit? De beroemde psycholoog Erikson omschreef identiteit als het gevoel dat een individu ervaart dat hij één en dezelfde persoon is en ook door zijn omgeving als zodanig wordt gezien.²⁴ De sociale wetenschapper Woodward definieert identiteit als volgt: ‘Identity involves the interrelationship between the personal and the social; between what I feel inside and what is known about me from the outside’²⁵ De socioloog en cultuurtheoreticus, Weyns, werkzaam aan de Universiteit Antwerpen, meent dat ieder mens een identiteit nodig heeft, omdat het houvast geeft over wie je bent, waar je voor staat, wat je doel is en wat je relatie tot de ‘ander’ is.²⁶ Woodward: ‘Identity gives us a sense of who we are and satisfies a demand for some degree of stability and of security.’²⁷ Maar wat wordt nu precies onder identiteit verstaan? Daar is niet zo gemakkelijk een antwoord op te geven, het is ten slotte een breed begrip. Een containerbegrip waaraan een gehele scriptie gewijd zou kunnen worden. Toch wordt er in dit hoofdstuk kort op ingegaan om een aantal belangrijke punten in relatie tot erfgoed en geschiedschrijving en natievorming duidelijk te maken.

Wie ben ik? Wie zijn wij? Waar kom ik vandaan en waar ga ik naar toe? Deze vragen zijn de belangrijkste vragen die beantwoord moeten worden rondom het begrip identiteit. De vragen hebben zowel betrekking op het individu als op de sociale omgeving. Een individu wordt niet geboren met een identiteit, maar deze ontstaat door interactie en communicatie van het individu met de omgeving. Identiteit is dus een constructie. Identiteit is net als erfgoed geen statisch begrip, maar is telkens aan verandering onderhevig door gebeurtenissen en de omgeving. De culturele antropoloog Pinxten werkzaam aan de Universiteit van Gent zegt hierover het volgende: ‘Identiteit is het gevolg van voortdurende en nooit ophoudende uitwisselingen en kan bijgevolg niet

²⁴ E.H. Erikson, *Identity and the life cycle. Selected Papers* (2e druk; New York, 1960) 23.

²⁵ Kath Woodward, *Understanding identity* (Londen 2002) 16.

²⁶ Geert van den Bossche en Sami Zemni, ‘Allochtonen aller landen... Burger u in! Wat het debat over inburgeringsplicht ons kan vertellen over identiteit(en)’ in Centrum voor Islam in Europa van Universiteit van Gent, <http://www.flwi.ugent.be/cie>, laatst bewerkt op 16 april 2008, geraadpleegd op 16 april 2008.

²⁷ Woodward, *Understanding identity*, xi.

vastgelegd worden'²⁸ Hoewel deze stelling moeilijk weerlegd kan worden, is het van groot belang om het identiteitsbegrip niet totaal te relativieren. Identiteit heeft wel degelijk een statische component namelijk in de vorm van traditie.²⁹ Het dynamische aspect is van groot belang, omdat de mens zich niet kan afzonderen van zijn omgeving. Maar tegenover deze dynamiek staat de worteling in het verleden en is identiteit van groot belang voor consistentie en continuïteit in het heden en de toekomst. Identiteit is dus zeer zeker niet een 'vrijblijvend los plakwerk'³⁰, zoals de socioloog Jacobs en de universitair hoofddocent Maier terecht vast stellen. Dit duo schreef samen enkele artikelen over vraagstukken over migratie in Europa en verschijnselen van racisme, zoals het artikel 'Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie', dat menigmaal wordt aangehaald in deze scriptie. Jacobs is specialist op het vlak van politieke participatie van etnische minderheden en Maier is als onderzoeker verbonden aan het Institute of Interdisciplinary Social Sciences van Universiteit Utrecht.

Naast de individuele identiteit vormt men collectieve identiteiten op verschillende niveaus. Zo bestaan er lokale, nationale en wellicht zelfs een Europese identiteit. Iemand kan zowel vrouw, Amsterdammer, student, Nederlander en wellicht Europeaan... zijn. Er is dus sprake van gelaagde identiteiten waarbij een individu meerdere identiteiten kan hebben. De politieke wetenschappers Marks (University of North Carolina) en Llamazares (Universidad de Salamanca) die zich bezighouden met onderzoek naar de Europese identiteit zeggen hierover: 'It is possible, and not at all unusual, for citizens to have multiple identities – to feel, for example, strongly Catalan, Spanish and European-at one and the same time.'³¹ Deze identiteiten zitten elkaar niet in de weg en kunnen zelf leiden tot versterking van elkaar. De professoren Politieke Wetenschappen Citrin (University of California) en Sides (George Washington University) komen zelfs tot de

²⁸ Rik Pinxten, *Culturen sterven langzaam. Over interculturele communicatie* (Antwerpen/Baarn, 1994) 3

²⁹ Pinxten, *Culturen sterven langzaam*, 1-4.

³⁰ Dirk Jacobs en Robert Maier, 'Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie', *Oikos. Politiek, Milieu, Cultuur*, nr. 15 (2000) 63-79 aldaar 67.

³¹ Liesbeth Hooghe en Gary Marks, 'Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?', *Political Science and Politics* 37 (2004) 415-420, aldaar 416.

conclusie dat juist in de periode dat de perceptie over Europa minder rooskleurig was, zowel de nationale identiteit als de Europese identiteit zich tegelijk hebben versterkt.³²

Collectieve identiteiten gaan altijd uit van de verschillen tussen de ene en de andere groep en de gezamenlijke eigenschappen van een groep die hen onderscheidt van die andere groep.³³ 'Sameness and difference, 'us and them' are central to the concept of identity in the former sense.'³⁴ Ook Woodward meent dat identiteit gaat over 'marking out 'us' and 'them''³⁵. Hiervoor is dan ook een systeem nodig om de grenzen van een identiteit vast te kunnen stellen wie een gedeelde identiteit heeft en wie een andere identiteit heeft.³⁶ Bovendien is de begrenzing van een identiteit flexibel. Mensen hebben behoefte aan een identiteit maar zodra deze volgens - te - strenge grenzen wordt afgebakend, kunnen er problemen ontstaan. Sommige mensen zullen zich niet herkennen in alle aspecten en kenmerken van de afgebakende identiteit, wat leidt tot uitsluiting. Anderzijds worden de scherp gestelde grenzen niet alleen gebruikt om zichzelf te positioneren, maar ook om andere groepen inflexibel te definiëren.³⁷ Er worden hierdoor extra grote tegenstellingen gecreëerd, wat kan leiden tot intolerantie. De Gentse onderzoeker Van den Bossche (Universiteit van Gent) en politicoloog Zemni (Universiteit van Gent) die veel onderzoek doen naar de rol van de Islam in Europa schrijven hierover: 'Het lijkt erop dat de positieve functie van identiteit in belangrijke mate afhangt van een conceptuele vaagheid; van de mogelijkheid tot flexibele invulling van haar inhoud, en dus ook van haar functionaliteit. Zo ontstaat de kans en mogelijkheid tot differentiatie, ook binnen de zogenaamde eigen collectiviteit en tegenover andere groepen.'³⁸

³² Jack Citrin en John Sides, 'Can There be Europe without Europeans? Problems of Identity in a Multinational Community', in: ed. Richard Herrmann, *Identities in Europe and the Institutions of the European Union* (Lanham 2004) 163.

³³ Kjell Goldmann en Karin Gilland, *Nationality versus Europeanisation: The National view of the nation in four EU countries* (Stockholm, 2001) 167.

³⁴ Goldmann en Gilland, *Nationality versus Europeanisation: The National view of the nation in four EU countries*, 167.

³⁵ Woodward, *Understanding identity*, viii.

³⁶ *Ibidem*, ix.

³⁷ Van den Bossche, 'Allochtonen aller landen... Burger u in!' in Centrum voor Islam in Europa van Universiteit van Gent, <http://www.flwi.ugent.be/cie>, laatst bewerkt op 16 april 2008, geraadpleegd op 16 april 2008.

³⁸ *Ibidem*.

De collectieve identiteiten zijn dus in grote mate afhankelijk van de grenzen die de mensen die deelnemen aan het collectief afbakenen. 'Identity formation involves setting boundaries. These boundaries locate parameters of difference and of sameness. Those with whom we share an identity are marked out as the same, in contrast to those who are different.'³⁹ Deze grenzen worden vaak aangeduid met symbolen. Als voorbeeld kan hier de vlag, het nationale symbool bij uitstek, genoemd worden.⁴⁰ Bij de nationale identiteit worden de grenzen vaak gesteld door machthebbers die door middel van geschiedverhalen, mythes en monumenten een volk voor een gemeenschappelijk doel willen scharen, namelijk de continuïteit van hun land garanderen.⁴¹ Deze vormen van immaterieel en materieel erfgoed vormen een grote rol bij de identiteitsvorming, omdat erfgoed zorgt voor onderscheid en uniciteit.⁴² De verhalen die bij het erfgoed verteld worden, worden ook wel de collectieve herinnering van de natie genoemd. Erfgoederen zijn hierbij dragers van de collectieve herinneringen.⁴³

Uit bovenstaande blijkt dat collectieve herinneringen een belangrijke component zijn van een identiteit. Daarom wordt ook wel gezegd dat het individuele geheugen of het collectieve geheugen hetzelfde zijn als identiteit.⁴⁴ Hieruit kan men opmaken dat identiteit dus altijd geconstrueerd en ingebeeld is. Toch is dat niet helemaal waar. De buitengewoon hoogleraar professor Storme (Universiteit Antwerpen) een autoriteit op het gebied van Europees recht en zegt hierover: 'Cultuur is historisch gegroeid in een proces dat contingent is, dus ook anders had kunnen lopen, en waarin elementen van uiteenlopende oorsprong verweven zijn geraakt. Maar het is niet anders gelopen. Onze identiteit op de verschillende niveaus, de culturele identiteit van de Europese naties, is het product van een eeuwenoude geschiedenis, een eeuwenoude ontlending en verwerking van elementen uit meerdere culturen. Maar ze is daarom niet kunstmatig of minder werkelijk.'⁴⁵ Een mengeling van deze twee visies is naar mijn mening de beste manier om de vorming van identiteit te begrijpen. Tot op zekere hoogte zijn individuen vandaag

³⁹ Woodward, *Understanding identity*, ix.

⁴⁰ Ibidem, ix.

⁴¹ Ibidem, ixx.

⁴² Van de Laarse, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', 15.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Mathias E. Storme, 'Culturele identiteit, welvaart, solidariteit, zingeving en democratie', *Secessie. Kwartaalblad voor de studie van separatisme en directe democratie* 10 (2003) 21-34, aldaar 26.

de dag in staat om hun eigen gemeenschappen af te bakenen en hun eigen culturele identiteit te construeren die zij graag zien⁴⁶, maar ze zijn wel deels gebonden aan tradities en de officiële geschiedenis. Zoals al in het vorige hoofdstuk beschreven is, is erfgoed in dit proces vaak eerder slachtoffer van de kunstmatigheid dan de wetenschappelijke geschiedenis.

De vragen: ‘Wie ben ik? Wie zijn wij? Waar kom ik vandaan en wat wil ik worden?’ die aan het begin van dit hoofdstuk zijn gesteld, zijn inmiddels besproken. De vraag: ‘wat wil ik worden?’ staat nog open. Het antwoord op de vraag ‘waar gaan we naar toe?’ is van groot belang voor het identiteitsbegrip en identiteitsgevoel. Een gemeenschappelijk doel zorgt ervoor dat de collectieve identiteit stand houdt. Mensen geven hun tradities, symboliek en geschiedschrijving door, zodat deze vervolgens van generatie op generatie worden doorgegeven. Zodra mensen zich niet meer verbonden voelen met elkaar door een gemeenschappelijk doel of gezamenlijke toekomst, zal dit niet langer gebeuren en zal de identiteit verdwijnen.

Kijk bijvoorbeeld naar het heel recente voorbeeld in België. Daar bleek na de verkiezingen in 2008 een Vlaamse en Waalse samenwerking zeer moeilijk te bewerkstelligen. Er werd gezegd dat er geen Belgische identiteit meer was en dat beide partijen moeite hadden om een gemeenschappelijke toekomst te definiëren. Dat zou uiteindelijk kunnen leiden tot het verdwijnen van de Belgische identiteit en een versterking van zowel de Waalse als de Vlaamse identiteit. Belgisch erfgoed wordt dan ‘vergeten’, of er wordt nieuwe betekenis aan gegeven door alleen een Vlaamse of Waalse interpretatie.

Uit bovenstaande valt te concluderen dat identiteit een constructie is en niet statisch maar dynamisch is. Toch kan identiteit niet gezien worden als iets dat volledig op losse schroeven staat. Identiteit is geworteld in het verleden door middel van tradities en is van belang voor consistentie en continuïteit in het heden en toekomst. Naast de individuele identiteit vormt de mens verscheidende collectieve identiteiten zoals een regionale of nationale identiteit. Collectieve identiteit gaat over de verschillen tussen groepen en

⁴⁶ Anthony D. Smith, A Europe of Nations – or the Nation of Europe?, *Journal of Peace Research* vol. 30 (1993) 129-135, aldaar 129.

tevens over de gezamenlijke eigenschappen die de ene groep onderscheidt van een andere groep. Deze collectieve identiteiten worden vaak geconstrueerd door middel van geschiedverhalen, erfgoed, mythes en symbolen. Hierdoor wordt het collectieve geheugen van de groep ook wel identiteit genoemd. Het collectief voelt zich verbonden door gemeenschappelijke herinneringen en zal zich hierdoor voor een gemeenschappelijk doel of een gemeenschappelijke toekomst scharen.

Nu duidelijk is dat identiteit dus gevormd wordt en ook collectief kan zijn wordt in het volgende hoofdstuk ingegaan op de vorming van een nationale en Europese identiteit. Dit zal meer licht werpen op de moeilijkheden die men ondervindt bij het afbakenen van het Europese identiteitsbegrip.

3 Nationale identiteit en nationalisme

Niets vormt onze identiteit zo sterk als het nationale ideaal, meent de politieke filosoof Smith, een autoriteit op het gebied van studies over nationalisme.⁴⁷ Smith: ‘We are identified first and foremost with our nation. Our lives are regulated, for the most part, by the national state in which we are born.’⁴⁸ Nationale identiteit vormt zich al op vroege leeftijd. Zesjarige kinderen weten bijvoorbeeld al dat ze Zweeds, Engels dan wel Duits zijn.⁴⁹ Al van jongs af aan worden mensen door middel van educatie en vandaag de dag door moderne media bijgebracht loyaal te zijn aan de natie. Iedereen hoort te weten wat karakteristiek en speciaal is aan de natie.

Maar wat is een natie? Volgen Connor, eveneens een autoriteit op het gebied van studies over nationalisme, kan de natie omschreven worden als: ‘The nation is the largest group that shares a sense of common ancestry’.⁵⁰ Smith vindt deze definitie niet toereikend en definieert de moderne natie als: ‘A named human population sharing an historic territory, common myths and historical memories, a mass, public culture, a common economy and common legal rights and duties for all members.’⁵¹ Connor uit hier kritiek op omdat hij meent dat Smith de natie definieert als een synoniem voor staatsburgerschap en de etnische component vergeet. Connor pleit daarom voor een onderscheid in twee vormen van naties, namelijk culturele naties en politieke naties.⁵²

Culturele naties ontstonden en ontstaan doordat de inwoners zich verbonden voelen door een gemeenschappelijke taal, cultuur en geschiedenis. De etniciteit, religie of levensbeschouwing hoeft voor hen dus niet hetzelfde te zijn. Deze vorm van nationalisme gaat er van uit dat het volk een natie vormt. De natie is de basis van de bestuurlijke eenheid en het volk is dus belangrijker dan de staat. Voorbeelden van dergelijke naties

⁴⁷ Anthony D. Smith, *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford, 1979) 1.

⁴⁸ Smith, *Nationalism in the Twentieth Century*, 1.

⁴⁹ Hooghe en Marks, ‘Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?’, 416-417.

⁵⁰ Walker Connor, ‘The timelessness of nations’, *Nations and Nationalism* 10 (2004) 35-47, aldaar 37.

⁵¹ Connor, ‘The timelessness of nations’, 37.

⁵² *Ibidem*, 38.

zijn Polen, Duitsland en Italië. Dit soort nationalisme ontstaat vaak van onderaf (*bottom up*) en komt voort uit volksentiment.

Daartegenover staan naties als Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten, die zijn gevormd door middel van politiek nationalisme. Dit soort nationalisme wordt door machthebbers gebruikt en is vaak *topdown*. Hierbij richten machthebbers zich op gemeenschapsvorming en gemeenschapsbeleid van groepen die zich door uiterlijke kenmerken of door geografische grenzen bij elkaar voelen horen. De inwoners van deze naties voelen zich verbonden door politieke transformatie, Zij voelen zich één omdat zij allen politiek bewust en voor de wet ongeacht hun afkomst gelijk zijn, dezelfde religieuze overtuiging hebben en dezelfde etnische afkomst hebben.⁵³ Politiek nationalisme wint vaak aan kracht wanneer de groep bedreigd wordt door een gemeenschappelijke vijand. Tijdens de Napoleontische oorlogen ontstond er in alle Europese staten dit soort nationalisme.

Culturele naties ontwikkelen vaak ook politiek nationalisme. Naties vormen dan niet alleen een culturele maar ook een politieke eenheid en er ontstaat de zogenaamde natiestaat. Uit enkel politiek nationalisme kunnen ook natiestaten voortkomen. Een natiestaat kan worden gedefinieerd als een begrensde politiek entiteit, of een land, waarin een natie of meerdere naties samen leven.⁵⁴ In een ideale natiestaat zouden de politieke en etnische grenzen dus eigenlijk samen moeten vallen, maar dit is in de praktijk vaak niet het geval.⁵⁵ Het is om die reden dat bepaalde etnische groepen, bijvoorbeeld de Koerden in Turkije en de Basken in Spanje, autonomie willen verkrijgen om zo hun eigen natiestaat te vormen. Hier is sprake van naties zonder staat, die zich inzetten voor een eigen staat.

De eerste politieke naties waren de eerste moderne Europese natiestaten. Na de Franse Revolutie ontstonden er vele natiestaten naar het Franse voorbeeld, waar burgerschap en nationale zelfbeschikking belangrijk waren. Tegelijk ontwikkelde het nationalisme zich in die tijd tot een ideologische en politieke beweging, die door monarchen werd gebruikt om de bevolking te mobiliseren. Het was een middel om politieke solidariteit te creëren en om de bevolking in te zetten voor een

⁵³ Peter Alter, *Nationalism* (Engelse vertaling Stuart McKinnon-Evans; Kent 1989) 14-15.

⁵⁴ Connor, 'The timelessness of nations', 39.

⁵⁵ Ibidem.

gemeenschappelijk doel, namelijk de opbouw van de natiestaat.⁵⁶ Zo werd uniformering van de taal door gevoerd, juridische eenheid gecreëerd en ontstond het idee dat een bepaalde groep bij elkaar hoorde. Er werd door middel van een sterk centralistisch gezag institutionele middelen ingezet die er voor zorgden dat dit gevoel ontstond. Vaak varieerde de taal, afkomst en cultuur van de volkeren binnen de grenzen van deze politieke natiestaten, maar werd de nationale identiteit afgezet tegen de buitengrenzen van de staat.

Bij sterke monarchieën had dit soort natievorming meer resultaat dan bij zwakkere machthebbers. Denk hier bijvoorbeeld aan Nederland die een veel zwakker en minder centraal gezag had dan Frankrijk. In Frankrijk ontstond door middel van een zeer krachtige monarch die uniformerende wetten uitvoerde een eenheidscultuur creëerde. In Nederland hadden in de regio's en steden regionale machthebbers en rijke stedelingen ook veel macht naast de stadhouder of koning. De machthebber ondervond tegenstand wanneer hij uniformerende en eenheidscultuur probeerde af te dwingen. Hierdoor bleven regionale verschillen groot en ontstond er geen eenheidsgevoel. Pas toen er gemeenschappelijke vijanden op de stoep stonden, verenigde het Nederlandse volk zich. Uniformiteit ontstond dan ook voornamelijk in periodes van overheersing door krachtige overheersers, bijvoorbeeld toen tijdens de Napoleontische periode de Fransen uniformerende wetten invoerden. Minder centraal en machtig gezag zorgt dus voor minder krachtige politieke natievorming.

In de Belgische staat is het proces van politiek natievorming in nog mindere mate van de grond gekomen, door het gebrek aan centraal gezag en door de relatief korte periode waarin de natievorming plaats kon vinden. Deze staat ontstond in 1830 en bestaat uit een Frans- en een Vlaamstalig deel. Beiden gewesten hebben een federaal gezag en hebben een andere taal en cultuur. Geen van de gewesten is in het verleden sterk genoeg gebleken om de ander haar cultuur of taal op te leggen. Ze groeiden zelfs steeds verder uit elkaar. Door de hedendaagse culturele verschillen en het gebrek aan eenheid ondervond België onlangs grote problemen bij de vorming van de regering. Juist vandaag de dag zie je dat het in België aan een eenheidscultuur ontbreekt, toch kan deze staat

⁵⁶ Alter, *Nationalism*, 8-9.

voortbestaan. Zowel de ontwikkeling van het politiek nationalisme in Nederland als in België zijn voorbeelden van hoe de Europese natievorming kan gaan verlopen.

De huidige natiestaten bevatten zowel moderne (politieke) als oude (culturele) elementen. Ze verwijzen bijvoorbeeld terug naar een ‘eeuwenoude’ gezamenlijke afstamming en bijna overal zorgen zogenaamde ‘oude’ symbolen, rituelen en helden voor legitimiteit van het bestaan van de natie.⁵⁷ Het moderne ziet men terug in het feit dat het uitbouwen van de staat zorgt voor het veilig stellen van nationaal burgerschap, een landelijk educatiesysteem, een goede economie, financiële stabiliteit en het ontstaan van politieke, gerechtelijke en militaire instituties.⁵⁸ Deze elementen zijn nodig om gezamenlijk de toekomst in te gaan en het voortbestaan van de natiestaat te garanderen. Eigenlijk kan gesteld worden dat deze bovenstaande elementen het doel zijn om de bevolking bij elkaar te brengen en samen te houden in een staat. Het middel om deze bevolking zich onderling te laten identificeren en zich één te laten voelen zijn dan de gemeenschappelijke achtergrond en de ‘wortels’.⁵⁹ Het politiek en cultureel nationalisme zijn dus vaak met elkaar verweven en vullen elkaar aan.

Nationalisme is een sociale kracht om iedereen zich met de natiestaat te laten identificeren.⁶⁰ Nationalisme wordt volgens Smith gedefinieerd als het streven naar en het voortbestaan van een natie.⁶¹ Het is natuurlijk interessant om te weten wat er nu eerder is, is er eerst een natie en ontstaat er dan nationalisme of creëert nationalisme een staat? Sommige auteurs, de ‘modernisten’, zoals de Britse historicus Hobsbawm en de politieke filosoof Gellner menen dat de natie een kunstmatige constructie is, waarvan het nationalisme gebruik maakt om zichzelf te legitimeren.⁶² De tegenhangers van deze visie, de ‘ethno-symbolists’, zijn Smith en een Engelse theoloog, Hastings. Zij menen dat naties wel altijd hebben bestaan voordat het nationalisme ontstond. De bestaande naties worden enkel getransformeerd door nationalisme, waardoor de natie veranderlijk blijft.⁶³ Voor

⁵⁷ John Hutchinson, *Modern Nationalism* (Londen 1994) 2.

⁵⁸ Hutchinson, *Modern Nationalism*, 2.

⁵⁹ Hutchinson, *Modern Nationalism*, 2.

⁶⁰ Louk Hagendoorn, *European nations and nationalism. Theoretical and historical perspectives* (Londen 2000) 3-6.

⁶¹ Montserrat Guibernau en John Hutchinson, ‘History and National destiny’, *Nations and Nationalism* 10 (2004) 1-8, aldaar 2.

⁶² Graham Day en Andrew Thompson, *Theorizing Nationalism* (Basingstoke 2004) 9.

⁶³ Day, *Theorizing Nationalism*, 9-10.

elk van beide visies is iets te zeggen en een combinatie van deze beide visies is het meest voor de hand liggend. In sommige gevallen gebruikte de staat de nationale identiteit en het politiek nationalisme om zichzelf te versterken, net zoals in andere gevallen de nationale identiteit de staat voor haar eigen versterking gebruikt. Beide zijn met elkaar verweven.

Nationalisme ontstaat met name in periodes waarin grote sociale veranderingen plaats vinden of als een natie in zijn voortbestaan bedreigd wordt. Hobsbawn: ‘... social invention is a response to changing circumstances, needed especially when change is rapid and extensive.’⁶⁴ Vandaag de dag is dit zelfde proces aan de gang. Het herleefde nationalisme in Europa is een reactie tegen de Europese eenwording. Mensen grijpen eerder terug naar hun ‘verleden’ wanneer hun omgeving sterk verandert. Dat ze hierbij niet precies weten waarnaar ze terug moeten grijpen zorgt ervoor dat er gemakkelijk bepaalde tradities uitvergroot worden of meer symbolische waarde krijgen toegekend dan ze oorspronkelijk hadden. Anderson, een Brits-Ierse antropoloog en politicoloog, schreef al in 1983 over deze zogenaamde ‘*invented traditions*’ en ‘*imagined communities*’ in zijn boek *Imagined Communities* (1983).⁶⁵ In de volgende alinea’s wordt beschreven met welke middelen het nationalisme wordt gevoed.

Nationalisme maakt vaak gebruik of misbruik van erfgoed, tradities, ceremonies en symbolen.⁶⁶ Nationalisme ging in het verleden vaak gepaard met het verheerlijken van oorlogen. Door middel van oorlogsmonumenten werd verwezen naar glansrijke overwinningen door de natie in het verleden en naar de goede ‘patriotten’ die voor deze nobele zaak waren gestorven. Daarnaast worden symbolen zoals het volkslied en de nationale vlag prominent naar voren gehaald.⁶⁷ Maar ook ceremonies, zoals Koninginnedag en herdenkingen zijn goede voorbeelden van *invented traditions*. Door middel van erfgoederen wordt verwezen naar een glansrijk verleden. Hiermee kon men de macht en rijkdom van de natie zichtbaar maken. Schilderijen, kastelen, paleizen,

⁶⁴ Day, *Theorizing Nationalism*, 30.

⁶⁵ Ibidem, 30.

⁶⁶ Jessica Evans, ‘Introduction’, in: David Boswell en Jessica Evans (ed.), *Representing the nation. A Reader - history, heritage & museums* (Londen, 1999) 1-8, aldaar 1-2.

⁶⁷ Pim den Boer, ‘Geschiedenis, herinnering en lieux de mémoire’, in: Rob van der Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed Identiteit en Musealisering* (Amsterdam 2005) 41-58, aldaar 49.

graven van vooraanstaande personen zijn allemaal vormen van erfgoed die onderdanen deed beseffen hoe trots men op de natie zou moeten zijn.

In het onderwijs werd de vaderlandse geschiedenis verheerlijkt door het herdenken van heldendaden uit het verleden, of werd verteld over het onrecht wat een bepaalde natie was aangedaan. Henrichs, universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht: ‘Geschiedenis was in het onderwijs een belangrijk instrument bij de vorming van nationale burgers.’⁶⁸ De grens tussen geschiedenis en mythes (erfgoed) was niet aanwezig en liep in elkaar over. Mythen zijn verhalen over goden en helden die worden doorgegeven van generatie op generatie en daarbij vaak per ongeluk of soms met opzet vervormden. Alle culturen hebben door de geschiedenis heen hun eigen mythen ontwikkeld, die bestaan uit verhalen over hun geschiedenis, hun religieuze culten, hun helden en heersers. Denk bijvoorbeeld aan de verhalen over Van Heutz, Willem van Oranje en Piet Hein met de Zilvervloot. Naast mythen zijn ook andere kenmerken van een cultuur zoals tradities, ceremonies en symbolen vaak helemaal niet zo ‘eeuwenoud’ en onveranderlijk als gesuggereerd wordt. Deze karakteristieke kenmerken uit het ‘eeuwenoude’ verleden hebben pas betekenis gekregen, omdat ze later op deze wijze in de collectieve herinnering terecht zijn gekomen. Ze hebben toen pas de betekenis toegedicht gekregen, die ze vandaag de dag hebben. Ook kan de waarde en betekenis van erfgoed in de loop der jaren veranderen. Hier zie je dus duidelijk het spanningsveld terug van het eerder aangehaalde erfgoed- en geschiedenis debat.

Nationalisme maakt gebruik van verhalen over overwinningen en in het verleden behaalde successen, maar zij maakt tevens gebruik van de minder rooskleurige verhalen uit de nationale geschiedenis. Een gedeeld leed uit het verleden is voor natievorming van groot belang.⁶⁹ De Franse filosoof Renan (1823-1892) stelde al in 1882 in zijn beroemde rede ‘Qu’est ce qu’une nation?’ aan de Sorbonne Universiteit te Parijs dat een natie niet op een taal of ras is gebaseerd, maar op het verleden en de wil een natie te willen zijn. Met name pijnlijke herinneringen zorgen voor binding: ‘... avoir souffert ensemble; oui, la souffrance en commun unit plus que la joie. En fait de souvenirs nationaux, les deuils

⁶⁸ Hendrik Henrichs, ‘Identiteitsfabriek of Warenhuis van het verleden? Inburgering en het *Nationaal Historisch Museum*’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 120 (2007) 608-622, aldaar 611.

⁶⁹ Ernest Renan, *Qu’est ce qu’une nation?. Conference faite en Sorbonne, le 11 Mars 1882*, ed. Calman Lévy (Parijs 1882) 27.

valent mieux que les triomphes, car ils imposent des devoirs, ils commandent l'effort en commun.'⁷⁰ De gedeelde politieke en cultureel gevormde constructie van herinneringen zou volgens hem leiden tot natievorming.⁷¹ Daarnaast was hij van mening dat een gemeenschappelijk toekomstbeeld hierbij ook een grote rol speelt.⁷²

Vaak wordt gezegd dat het spreken van dezelfde taal een van de belangrijkste redenen is om een natie te vormen, omdat men binnen de natiestaat met elkaar moet kunnen communiceren en dezelfde taal leidt tot een gevoel van eenheid. Frappant is dat tijdens het ontstaan van de eerste natiestaten zeker geen nationale taal bestond en er enkel dialecten naast elkaar bestonden. Taal is dus in zekere zin ook een kunstmatige constructie, omdat deze in de loop der tijd gestandaardiseerd werd per natiestaat.⁷³ Overigens is volgens Hobsbawn een nationale taal wel de 'oerbasis' van een nationale staat, maar een gemeenschappelijke taal is geen expliciete voorwaarde voor het ontstaan en voortbestaan van een natie.⁷⁴ Voor culturele natievorming is een gemeenschappelijke taal onontbeerlijk, terwijl bij politieke natievorming taal er minder toe doet. Voorbeelden hiervan zijn de twee- of meertalige landen zoals Finland en Zwitserland.

Staten zoeken dus net als individuen naar een identiteit om zichzelf een plaats te geven in de wereld. Als er geen sprake is van een eenduidige nationale identiteit en een staat niet weet waar zij in de toekomst naar toe wil, is het erg moeilijk voor een staat om zich op wereldtoneel staande te houden. De historicus Van der Horst duidt de problematiek die hieraan ten grondslag ligt: 'Wie zichzelf niet kent, kan evenmin op een daadwerkelijk open ontmoeting met de ander rekenen.'⁷⁵ Als Europa een rol op wereldniveau wil spelen, zal zij dus ook een identiteit moeten vormen. De grote vraag die rijst is dan ook hoe het zit met de vorming van Europese identiteit. Is daar ook een vorm van 'nationalisme' of zogenaamd 'europaisme' aanwezig? Voordat hier in het volgende

⁷⁰ Renan, *Qu'est ce qu'une nation?*, 27.

⁷¹ Ibidem 11-12.

⁷² Ibidem 27.

⁷³ E.J. Hobsbawn, *Natie en nationalisme sedert 1780. Streven, Mythe en werkelijkheid* (Amsterdam 1994) 74.

⁷⁴ Hobsbawn, *Natie en nationalisme sedert 1780. Streven*, 74-75.

⁷⁵ Han van der Horst, 'Het komt allemaal ergens vandaan en het is goed dat te weten. Naar een historische canon voor wereldburgers uit Europa, "helder en zonder vrees"' in VPRO, <http://geschiedenis.vpro.nl> laatst bijgewerkt op 22 maart 2007, geraadpleegd op 27 april 2008.

hoofdstuk dieper op in wordt gegaan, wordt eerst stil gestaan bij de vraag, of de vorming van een sterke nationale identiteit de vorming van een Europese identiteit, uitsluit.

Vaak wordt er beweerd dat men zich uit angst voor één groot Europa vastklampt aan de eigen nationale identiteit. Vooral de meer populistische rechtse partijen proberen dit soort gevoelens te gebruiken om bepaalde politieke doelen te verwezenlijken en burgers angst aan te jagen.⁷⁶ Ook kan een sterke nationale trots tot een verminderd enthousiasme voor of zelfs tegen de Europese integratie leiden. Maar in sommige gevallen kunnen identiteiten dus ook de nationale identiteit zorgen voor versterking van elkaar, zoals al vermeld in het vorige hoofdstuk.⁷⁷ Hooghe en Marks komen in hun artikel, 'Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?', tot de conclusie dat het hebben van een nationale identiteit en supranationale en subnationale identiteit geen tegenstrijdigheid hoeft te zijn.⁷⁸ De nationale identiteit werkt dus twee kanten op. De vraag is hoe dat kan.

Hooghe (hoogleraar aan de University of North Carolina) en Marks schrijven dit toe aan het feit dat er twee soorten uitingen van nationale identiteit bestaan. De ene is inclusief en de andere exclusief.⁷⁹ De Leuvense universitaire hoofddocent Maddens ea. onderzochten de nationale identiteit in België en kregen als uitkomst, dat Belgen die zich exclusief Belg voelden tegen de Europese samenwerking waren en de inclusieve Belgen die zich zowel Belg als Vlaming of Belg en Waal voelden juist voor eenwording waren. Meer algemeen geldt voor mensen met een sterk inclusief nationaal identiteitsgevoel, dat zij identiteiten kunnen stapelen: zij kunnen zich tegelijkertijd Belg en Europeaan of Nederlander en Europeaan voelen.⁸⁰ Er is dan dus sprake van de zogenaamde '*multiple identities*' die al eerder aangehaald zijn in hoofdstuk twee. In contrast hiermee staat de exclusieve nationale identiteit. Deze heeft geen ruimte voor andere identiteitsgevoelens, maar zet zich daar juist tegen af. 'Exclusieve nationale identiteitsgevoelens gaan vaak gepaard met een negatieve beoordeling van het Europese integratieproces en de vorming

⁷⁶ Hooghe en Marks, 'Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?', 416.

⁷⁷ Citrin en Side, 'Can There be Europe without Europeans? Problems of Identity in a Multinational Community', 163.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Hooghe en Marks, 'Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?', 416-417.

⁸⁰ Ibidem, 416.

van een Europese identiteit'.⁸¹ Heasley komt in zijn studie, 'Euroskepticism, Europhiles and Instrumental Europeans: European attachment in Scotland and Wales', tot exact dezelfde conclusie over de inwoners van Wales en Schotland.⁸²

⁸¹ Hooghe en Marks, 'Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?', 416.

⁸² Ibidem 415.

4 Europa en ‘europaisme’

Uit de half jaarlijkse onderzoeken van de Eurobarometer bleek dat rond de laatste eeuwwisseling de helft van de Europeanen zich zowel als nationaal als Europeaan identificeerde, terwijl andere ondervraagden meenden dat zij enkel een nationale identiteit bezaten.⁸³ In deze enquête liet men de definitie van hetgeen een Europeaan is aan de verbeelding over. Dit komt omdat dit begrip op geen manier expliciet kan worden gemaakt. Eigenlijk kan een dergelijke enquête daardoor ook meteen gezien worden als instrument om Europese burgers te vormen.⁸⁴ De eerste vraag die opkomt bij het horen van het percentage van 50% of dit veel of weinig is in de korte periode dat de Europese eenwording plaats vond. Natiestaten deden eeuwen over het vormen van een dergelijk gevoel, maar beschikten destijds ook niet over de communicatiemiddelen waar wij vandaag over beschikken. Op deze vraag is dan ook geen antwoord mogelijk. Wel wordt antwoord geprobeerd te geven op welke basis men zich dan Europeaan voelt.

Hoe zit het dan met Europa? Is er in de loop der jaren een Europese identiteit gevormd? Er heerst grote verdeeldheid over de mogelijkheid om een Europese identiteit te construeren en met name wat dan het uitgangspunt moet zijn van een dergelijke constructie. Grofweg beantwoorden mensen de vraag over de mogelijkheid van de vorming van een Europese identiteit op twee wijzen. De eerste groep zegt dat deze simpelweg niet gevormd kan worden, dan wel enkel kan bestaan in al haar verscheidenheid. De tweede groep meent dat de Europese identiteit wel gevormd kan worden, maar deze groep is verdeeld over de basis waarop deze identiteit gedefinieerd moet worden. Hierbij wordt de koppeling gemaakt tussen identiteit, nationalisme en staatsvorming. We maken onderscheid tussen het nationalisme wat gebruikt wordt bij de vorming van een politieke en een culturele ‘staat’. Kan Europa een eenheid vormen door nationalisme, op basis van een gemeenschappelijke geschiedenis, taal of cultuur? Of zijn de staten in Europa door nationalisme op basis van etniciteit, religie of

⁸³ Jacobs en Maier, ‘Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie’, 72-73.

⁸⁴ *Ibidem*, 73.

levensbeschouwing, een gemeenschappelijk politiek bewustzijn en door de vorming van gezamenlijke instituties met elkaar verbonden? Of zijn beide vormen van nationalistische constructies en identiteitsvorming aanwezig of afwezig?

4.1 Europese identiteit: eenheid door verscheidenheid

In het vorige hoofdstuk werden de voorwaarden voor het ontstaan van de natiestaat genoemd: 'Identiteit begrenzen en veiligstellen en een soort bestaande kern of essentie vastleggen kan ook wel gezien worden als natievorming of staatsvorming.'⁸⁵ Hierdoor ontstaan problemen bij het afbakenen van de Europese identiteit, omdat Europa een verscheidenheid van culturen en subculturen is en zich niet laat vangen in één essentie. Er bestaat in Europa niet één enkele kern die alle Europeanen met elkaar delen en hen onderscheidt van bijvoorbeeld Aziaten of Amerikanen. Deze auteurs leggen juist de nadruk op de verscheidenheid binnen Europa. Deze verscheidenheid zie je bijvoorbeeld al terug in het feit dat er geen taaleenheid is. Het is juist deze verscheidenheid, die volgens hen de eigenheid van Europa weergeeft.

Bevers, hoogleraar sociologie en docent kunst- en cultuurhistorie aan de Erasmus universiteit Rotterdam, deed een vergelijkend onderzoek naar de culturele canon in het onderwijs omdat nationale culturen op tal van gebieden te maken krijgen met grensvervaging. Hij schrijft over de Europese cultuur het volgende: 'De Europese eenwording is meer een technisch instrumentele aangelegenheid, waarbij culturele identiteit geen rol hoeft te spelen. Daarnaast zijn de twee voorwaarden voor het scheppen van een identiteit ook niet voorhanden, er zijn geen territoriale grenzen en er is geen culturele kern die als centrum fungeert, leiding en richting geeft en maatgevend is. In Europa zijn vele kernculturen aanwezig. Het ontstaan van één identiteit is hierdoor niet mogelijk.'⁸⁶ Volgens hem kan er enkel sprake zijn van de vorming van een Europese 'natie' op politieke gronden.

Ook Vos, hoogleraar Europese politiek aan de Universiteit Gent en directeur van het Centrum voor EU-studies waar men zich bezig houdt met actuele vraagstukken van

⁸⁵ Hendrik Vos, 'Op zoek naar de identiteit van Europa' in *Liberales*, <http://www.liberales.be>, laatst bijgewerkt op 2 april 2008, geraadpleegd op 24 april 2008.

⁸⁶ Ton Bevers, 'Een canon voor de Europese Cultuur', *Boekman* 70 (2007) 6-15, aldaar 6,7.

de Europese politiek, deelt de mening van Bevers. Hij meent dat het omschrijven van de Europese identiteit op cultureel-historische gronden en het daaruit afleiden van een Europese essentie onzin is.⁸⁷ Volgens hem is er is geen gedeeld verleden, waarmee alle Europeanen in aanraking zijn gekomen. Vos: 'Een zoektocht naar culturele, etnische of religieuze fundamenteën van de Europese eigenheid, gaat voorbij aan de strijd tussen de uiteenlopende belangen en aan de conflicten en tegenstellingen die er constant geweest zijn.'⁸⁸ Europa bestaat uit verschillende overlappende culturen en subculturen die niet te vangen zijn in één essentie.⁸⁹ Vos: 'Er is geen kern, die we allemaal delen en die ons doet verschillen van niet-Europeanen.'⁹⁰

Figel, voormalig lid van de Europese commissie verantwoordelijk voor onderwijs, opleiding, cultuur en meertaligheid en een sterk voorstander van de Europese eenwording is het met beide heren eens. Hij meent dat er niet één enkele cultuur is, maar dat een groot aantal overlappende, niet gemakkelijk te begrenzen culturen als Europees kunnen worden beschouwd.⁹¹ Hieronder vallen volgens hem 'een divers geheel van gewoontes, populaire tradities, grote kunstschaten en intellectuele arbeid, een enorm repertoire aan dans, muziek en liederen, historische sites etc...'⁹²

Nooteboom, hoogleraar innovatiebeleid aan de Universiteit van Tilburg, concludeert eveneens dat Europa geen essentie bezit, maar ziet juist hierin het antwoord op dit probleem. 'Realistischer is een veelheid van basisvisies die binnen Europa wat anders samenklonteren dan elders maar gelukkig ook over de grenzen van Europa heen spoelen, naar zowel oost als west. Geen essentie dus, maar geknutsel ('bricolage') van enige samenhang in veelvormigheid.'⁹³

Nooteboom refereert naar de filosoof Wittgenstein die familiegelekenissen als metafoor neemt. 'Piet lijkt op Klaas, en die lijkt op Kees. Piet lijkt niet op Kees maar is wel met hem verbonden via Klaas. Het gaat dus niet om een heilige graal van gedeelde

⁸⁷ Hendrik Vos, 'Op zoek naar de identiteit van Europa' (Vrijdag 7 oktober 2005) in *Liberales*, <http://www.liberales.be>, laatst bijgewerkt op 2 april 2008, geraadpleegd op 24 april 2008.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Ibidem.

⁹⁰ Ibidem.

⁹¹ Jan Figel, 'Naar een Europese interculturele dialoog', *Boekman* 70 (2007) 28-30, aldaar 28.

⁹² Figel, 'Naar een Europese interculturele dialoog', 28.

⁹³ Bart Nooteboom, 'Europese waarden, ze zijn er niet', *Trouw*, 11 september 2004, 15.

essentie, maar om voldoende klontering van eenheid in diversiteit.’⁹⁴ Volgens Nooteboom bestaan dezelfde overlappingen en combinaties zeker in Europa. Wel vraagt hij zich af in hoeverre dat ook zo is met landen buiten Europa. Hij concludeert vervolgens dat de verschillende Europese volkeren ook veel gemeen hebben met Amerika, maar vaak minder dan binnen Europa.⁹⁵

De Franse filosoof en socioloog Morin gaat hier verder op door. Er is volgens hem geen historisch funderend principe te onderscheiden in Europa. Morin concludeert dat de complexe identiteit van Europa enkel te vatten is als men bereid is alle onzekerheden en tegenstellingen mee te nemen in deze overweging.⁹⁶ Morin is een voorstander van het ontstaan van een publieke Europese sfeer. Volgens hem bestaat deze nu niet en zijn mensen onverschillig over Europa. Morin wil graag het Europese debat aanzwengelen. Hij schreef over Europa: ‘De historisch culturele eenheid van Europa kan slechts beschreven worden als een veelkoppig monster, getekend door vele contradicties, die de mogelijkheid geeft te kiezen tussen vele tegenstrijdige elementen uit het verleden om een Europese identiteit aan te duiden.’⁹⁷ Eenheid van Europa is er volgens hem enkel door verscheidenheid. Er is volgens Morin geen gemeenschappelijk fundament voor Europa, maar er is wel een typisch Europese manier om met de verschillen om te gaan.⁹⁸

De bovenstaande schrijvers concluderen stuk voor stuk dat er geen Europese culturele ‘natievorming’ plaats kan vinden omdat er een culturele essentie mist. Daaruit kan geconcludeerd worden dat enkel een politieke staat gevormd kan worden. De Europese Unie moet dus topdown een soort politiek ‘europaisme’ door voeren. Hierbij staat de eenwording ook meteen voor grote problemen aangezien politieke staten destijds ontstonden door een sterk centralistisch gezag en in een tijd waarin globalisme nog geen plek had en burgers een stuk minder mondig waren. De vraag is nu op welke basis de Europeanen zich dan wel verbonden voelen en op welke wijze deze basis ingezet kan worden bij de verdere vorming van de politieke ‘natie’. In de volgende paragraaf wordt nagegaan op welke gronden Europa afgebakend kan worden. Dit wordt gedaan aan de hand van de in hoofdstuk twee vastgestelde voorwaarden en kenmerken van het begrip

⁹⁴ Bart Nooteboom, ‘Europese waarden, ze zijn er niet’.

⁹⁵ Ibidem.

⁹⁶ Jacobs en Maier, ‘Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie’, 63-64.

⁹⁷ Ibidem, 64.

⁹⁸ Ibidem.

identiteit. De vragen die hiervoor beantwoord moeten worden, zijn: Wat is Europa? Wie vormen Europa? Waar komt Europa vandaan, en waar gaat Europa heen?

4.2 Europese identiteit, door eenheid

Wat is Europa? Duidelijk is dat Europa het uiteinde is van de Euraziatische landmassa, maar zelf topografen weten niet waar Europa begint. Zij zijn het niet eens of Rusland en Turkije er nu wel of niet bij horen.⁹⁹ Europa is geen scherp geografisch afgebakend geheel zoals het huidige Afrika of Australië en wordt niet begrensd door bergen en oceanen.¹⁰⁰ Volgens Jacobs en Maier getuigt het zelfs van slecht terminologiegebruik wanneer men Europa benoemt als zelfstandig continent, omdat het een onderdeel is van Eurazië.¹⁰¹ De grenzen van een zogenaamd 'Europa' liggen dus niet vast.

Het is hierdoor ook lastig om Europa te beschrijven wat betreft gemeenschappelijke geschied- en culturele achtergrond. 'Wie refereert naar het oude Griekenland of het Romeinse rijk als bakermat kan een onderscheid tussen het oostelijke, noordelijke en zuidelijke deel van het Middellandse zeegebied hard maken.'¹⁰² Wie het christendom als uitgangspunt neemt moet erkennen dat Bosnië, Kosovo en Albanië niet tot Europa zouden behoren, omdat daar van oudsher veel moslims wonen,¹⁰³ aldus Jacobs en Maier. De Scandinavische regio wordt vergeten wanneer de rijken van Karel de Grote en Karel V als uitgangspunt worden genomen.¹⁰⁴ Op deze gronden is de Europese identiteit niet af te bakenen.

Als we door de eeuwen heen kijken heeft Europa telkens wisselende grenzen gehad. En zelf binnen een bepaalde periode zijn wisselende grenzen aan te geven op het gebied van etniciteit, cultuur, recht, economie en religie aldus Pomian.¹⁰⁵ Wel kan als uitgangspunt de Europese Unie genomen worden. Dit zou ook niet onlogisch zijn als we uitgaan van het feit dat Europa enkel een politieke natie betreft die is samengekomen door middel van politiek nationalisme. Wel is het vreemd dat Europa dan op stel en

⁹⁹ Jacobs en Maier, 'Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie', 63.

¹⁰⁰ Dennis de Kool, Michel Lobzhanidze en Arno Aardoom, 'Waar liggen de grenzen van Europa?', *Internationale Spectator* LVIII (2004) 619-621, aldaar 619.

¹⁰¹ Jacobs en Maier, 'Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie', 63.

¹⁰² Ibidem.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Krzysztof Pomian, *Europa en de Europese naties* (Nederlandse vertaling door Laurens van der Heyden; Amsterdam, 1993) 7.

sprong uitgebreid kan worden en het Europese volk geen gemeenschappelijke religieuze achtergrond, geen etnische basis of uiterlijke kenmerken gemeenschappelijk heeft.

In hoofdstuk twee werd gesteld dat identiteit altijd afgebakend wordt door iets tegenovergestelds. In tegenstelling met andere identiteiten waar wel vaak gemakkelijk te duiden is waar de grenzen kunnen worden gelegd tussen ‘wij’ en ‘zij’, is dit bij de vorming van een Europese identiteit heel moeilijk, door de weinige overeenkomsten tussen volkeren en landen in Europa. Bovendien is er eigenlijk geen ‘ander’ aanwezig waar tegen Europa kan worden afgezet. Wel zou Europa afgezet kunnen worden tegen een wereldblok, zoals de Verenigde Staten of Azië. Lawson, auteur van het artikel ‘Cultuur kan bruggen slaan’ in het thema nummer Europa van het blad *Boekman*, meent dat een Europeaan zich pas van zijn identiteit bewust is wanneer hij zich buiten Europa bevindt.¹⁰⁶ Lawson: ‘In Amerika en China voelen Nederlanders, Fransen of Duitsers zich al snel als Europeanen met elkaar verwant.’¹⁰⁷ Omdat iemand zich dan geen Aziat of Amerikaan voelt, voelt diegene zich vanuit het ongerijmde dan maar Europees.¹⁰⁸ Deze benadering is echter gebaseerd op het feit dat alle andere mogelijkheden worden uitgesloten. Dit is geen goed uitgangspunt voor de afbakening van een Europese identiteit.

De volgende vraag die behandeld wordt is: Waar gaat Europa heen, ofwel wat wil Europa worden? Een gemeenschappelijke toekomstvisie is nodig wanneer een groep in de toekomst bij het collectief wil blijven horen en machthebbers een gemeenschapsgevoel willen creëren. Volgens de politieke denker Attali zijn er verschillende toekomstperspectieven voor Europa te onderscheiden die tot twee dimensies teruggevoerd kunnen worden. De eerste dimensie betreft de geografische regio’s die mogen deelnemen aan de Europese Unie en de grenzen die gesteld worden aan de deelname. De tweede dimensie betreft de politieke vorm die kan variëren van Europese superstaat of een zwakke associatie van natiestaten.¹⁰⁹

Ook de auteurs Ichijo (hoogleraar aan de London School of Economics) en de socioloog Spohn van het boek *Entangled identities. Nations in Europe* (Princeton, 2005)

¹⁰⁶ George Lawson, ‘Cultuur kan bruggen slaan’, *Boekman* 70 (2007) 18-24, aldaar 22.

¹⁰⁷ George Lawson, ‘Cultuur kan bruggen slaan’, 22.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Jacobs en Maier, ‘Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie’, 64.

verdelen de evolutie van de Europese identiteit op drie manieren. Het eerste scenario bestaat uit een sterk lokaal nationalisme waarbij Europese identiteit zich niet of nauwelijks ontwikkelt. Bij het tweede scenario zal de Europese identiteit uiteindelijk zo groeien dat het de nationale identiteit overvleugelt. Het derde scenario is een soort tussenvorm van deze voorgaande twee: de nationale en Europese identiteitsgevoelens kunnen naast elkaar bestaan en vormen een hybride mix.¹¹⁰ De schrijvers zijn zelf voorstanders van deze laatste visie.

Jacobs en Maier erkennen eveneens drie toekomstprojecten in Europa. Het eerste project streeft naar Europa als sterk machtsblok in de wereld, het tweede project streeft naar een sociaal Europa dat mensenrechten en democratie als centrale waarden kent. Het derde project is de versterking en verdediging van de verschillende natiestaten.¹¹¹ Zogezegd bestaat er geen consensus over een vastgesteld gemeenschappelijk doel en is er verdeeldheid over de toekomst van Europa. Het politiek ‘europaisme’ komt hier niet sterk naar voren.

De vraag: ‘Wie is Europa?’ proberen de drie bestuurskundigen: De Kool, Lobzhanidze en Aardoom te beantwoorden in het artikel: ‘Waar liggen de grenzen van Europa?’. Zij menen dat vrijheid, recht en de zoektocht naar God de pijlers vormen van de Europese identiteit. De Europese identiteit wortelt volgens hen in de Oudgriekse beschaving met als belangrijkste waarde het concept van vrijheid. De vrijheid van geest leverde artistieke en intellectuele hoogtepunten op en vrijheid van geloof.¹¹² In de tweede plaats vormt de Romeinse pijler, met het daar ontwikkelde rechtssysteem, het Corpus Juris Civilis, een belangrijk onderdeel van de Europese identiteit.¹¹³ Als derde pijler noemen de drie schrijvers de Joods-christelijke traditie, en ‘de zoektocht van de Europese mens naar God’ als bepalende factor voor veel van onze Europese waarden.¹¹⁴

Hoewel het geloof in (een christelijke) God niet meer zo vanzelfsprekend is in Europa, leven de Joods-christelijke waarden, zoals vergeving, vrijheid, rechtvaardigheid en hoop wel door en vormen het morele deel van onze Europese identiteit.¹¹⁵ Dit zien we

¹¹⁰ Atsuko Ichijo en Wilfried Spohn, *Entangled identities. Nations in Europe* (Princeton, 2005) 2-3.

¹¹¹ Jacobs en Maier, ‘Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie’, 63-67.

¹¹² De Kool, ea., ‘Waar liggen de grenzen van Europa?’, 619.

¹¹³ Ibidem, 620.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ibidem, 620-621.

door de eeuwen heen terug in een humanistische variant waarbij nadruk ligt op waardigheid, wellevendheid en redelijkheid van de mens.¹¹⁶ Hierbij moet niet vergeten worden dat deze bovenstaande elementen vaak reacties veroorzaakten of bepaalde nieuwe stromingen aanzwengelden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de Verlichting, de Romantiek, de Reformatie en vele andere stromingen en invloeden. Bovendien bleven deze pijlers niet enkel binnen Europa, maar verspreidden deze waarden of stromingen zich ook naar andere delen van de wereld.¹¹⁷ De grote vraag is dus of deze pijlers als specifiek Europees kunnen worden beschouwd.

Net als bijvoorbeeld wordt beweerd dat vrijheid en het respecteren en naleven van mensenrechten Europese pijlers zijn, zijn deze zeer zeker niet exclusief Europees. Europeanen delen deze waarden in elk geval met de hele Westerse wereld en ook andere werelddelen streven deze na.¹¹⁸ Momenteel strijden Westerse landen zelf voor vrijheid en gelijkheid in andere landen zoals in Irak en Afghanistan, Soedan etc.... Deze Europese normen en waarden zijn dus niet onderscheidend en kunnen mijns inziens niet specifiek Europees genoemd worden.

Voor democratie geldt hetzelfde. Sommige mensen menen dat de democratische traditie aan de oorsprong van de Europese identiteit ligt en dat democratie van groot belang is geweest voor de ontwikkeling van Europa. Hoewel de democratie weliswaar in Europa is ontstaan, is zij zeker niet altijd aanwezig geweest. Democratie is gedurende de geschiedenis zelfs vaker uitzondering dan regel geweest. Europa was vrij vaak 'het tragische toneel, dat ruimte bood aan niet-democratische of totalitaire regimes'¹¹⁹, zoals in Griekenland, Spanje en Portugal zelfs nog een aantal decennia geleden. Ook gedurende de Koude Oorlog werd Oost Europa op niet democratische wijze bestuurd door de Sovjet-Unie en was er geen sprake van democratie.

Juist politici zien gelijkheid, vrijheid, democratie en het eenheidsstreven graag als pijlers voor de Europese identiteit. Deze pijlers zijn eerder idealen in plaats van pijlers voor een identiteit die karakteristiek en exclusief Europees zijn. De vraag is of het EU-politici daar niet juist om te doen is. Met het oog op uitbreiding van de EU proberen ze

¹¹⁶ Peter A. Kraus, *A Union of diversity. Language, identity, polity-building in Europe* (Cambridge 2008) 39.

¹¹⁷ Kraus, *A Union of diversity*, 39.

¹¹⁸ Marijn Kruk, 'Interview Pierre Manet', *De Groene Amsterdammer* 129 (2005) 26-27, aldaar 26.

¹¹⁹ De Kool ea., 'Waar liggen de grenzen van Europa?', 619.

bepaalde eigenschappen aan te voeren, die de integratie bevorderen en die een blik over de ‘grenzen’ van Europa mogelijk maken.¹²⁰ Dit is ook de reden dat het christelijke geloof vaak niet door deze politici als pijler wordt erkend, hoewel geloof van zeer grote invloed is geweest op de Europese samenleving. Het is bijvoorbeeld niet voor niets dat in veel Europese landen alle steden en dorpen rondom een kerk zijn gebouwd. Politici moeten zich dus eigenlijk buiten deze discussie houden, aangezien zij niet objectief zijn, maar omwille van politieke belangen argumenten aanvoeren waarom de Europese Unie zich uitstrekt tot aan de Stille Oceaan, of juist stopt bij de grenzen van Turkije.¹²¹ Alleen historici kunnen en moeten, zonder politieke inmenging, over dit soort zaken op objectieve wijze helderheid scheppen¹²²

Met het nastreven van mensenrechten, gelijkheid, vrijheid en democratie onderscheidt Europa zich dus niet van de Verenigde Staten en de rest van de westerse wereld. Maar is het niet juist de lange geschiedenis waar het Amerika aan ontbreekt, wat Europa zo Europees maakt? Misschien kan het antwoord gevonden door de vraag te stellen: Waar komt Europa vandaan? Zou er een invulling voor de Europese identiteit gevonden worden, wanneer men kijkt naar het gemeenschappelijke verleden van de verschillende staten in Europa. De Poolse historicus en directeur van het *Museum van Europa*, Pomian, is van mening dat dit zeker kan. Hij schreef zelfs een boek over de Europese geschiedenis vanuit de Europese visie. Hierin schreef hij het volgende: Alle landen in Europa hebben hun eigen ‘nationale’ verleden, maar ze hebben bijvoorbeeld allemaal van doen gehad met de Tweede Wereldoorlog en de Koude Oorlog waar ze allemaal op hun eigen manier betrokken waren. Pomian meent dat de geschiedenis van Europa bestaat uit conflicten en het opleggen en verschuiven van grenzen. Zowel intern tussen staten, als extern met de grensstaten.¹²³ Hij meent dat de Europese geschiedenis begint bij de Grieks-Romeinse oudheid en geeft in het boek *Europa en de Europese naties* een korte Europese geschiedenis weer. Hierin neemt hij elke vorm van streven naar

¹²⁰ De Kool ea., ‘Waar liggen de grenzen van Europa?’, 620.

¹²¹ Stefanie Diercksens, ‘De problematische Europese identiteit. De paradoxale houding van de EU tegenover de Turkse kandidatuur’, *Samenleving en politiek* 3 (2004) 22-30, aldaar 28.

¹²² ‘Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa’, *Tempora* (Brussel 2004) 1-18, aldaar 6-7.

¹²³ Pomian, *Europa en de Europese Naties*, 7.

Europese eenheid dan wel door samenwerking dan wel door oorlogen of het leggen van vrede, het ontstaan door migratie of overwaaiende revoluties als uitgangspunt.¹²⁴

Pomian schrijft dat er bijvoorbeeld culturele eenwording plaats vond, toen in de 13^e en de 14^e eeuw overal in Europa universiteiten gesticht werden. Een Europese elite van studenten en docenten las en becommentarieerde dezelfde werken en stapten over van de ene naar de andere universiteit. Ook schrijft hij dat kroniekschrijvers uit alle delen van Europa destijds hun volk lieten afstammen van Jafeth of Trojanen, zodat er een onder de bevolking het idee ontstond van gezamenlijke afstamming.¹²⁵ Er was destijds dus sprake van culturele natievorming in Europa. Onder de bevolking zelf leefde het gevoel dat Europa één was en bij elkaar hoorde op basis van gemeenschappelijke afstamming. Pomian meent dat toen tijdens de opkomst van de Romantiek de hoge cultuur en de volkscultuur zich vermengden tot een nationale cultuur, de Europese cultuur van de heersende klasse ondergeschikt werd aan deze nationale culturen.¹²⁶ Pomian: 'Er is dan geen kosmopolitische cultuur meer. De Europese cultuur valt uit een in een reeks nationale culturen die vanaf toen elkaar alleen nog beïnvloedden dank zij meertaligen, reizigers en vertalers.'¹²⁷

Lowenthal noemt juist vier heel andere thema's op welke grond Europa volgens hem al 2000 jaar tot eenheid behoort: de christelijke invloed, de groei van een dynamische markteconomie door handel en stedengroei, uitbreiding van grondgebied door de inzet van technologie en kapitalisme en de pan-Europese kunst.¹²⁸ Alleen zien we dat vandaag de dag niet zo, omdat deze elementen door handel, migratie en veroveringen van gebieden in andere delen van de wereld inmiddels over de hele wereld verspreid zijn.¹²⁹ Kortom er zijn genoeg gemeenschappelijke verhalen te vormen die grond kunnen vormen voor een Europees geschiedverhaal.¹³⁰ Voor bovenstaande thema's gelden dezelfde tegenwerpingen als bij eenheid door democratie: Steden en handel ontstonden uiteindelijk overal ter wereld. Hoewel er in Europa wel een typische stedenbouw ontwikkelde en dit bovendien gekoppeld was aan burgerschap en vrijheid.

¹²⁴ Pomian, *Europa en de Europese Naties*, passim.

¹²⁵ Ibidem, 49.

¹²⁶ Ibidem, 142.

¹²⁷ Ibidem, 142-143.

¹²⁸ Lowenthal, 'Heritage and history: Rivals and Partners in Europe', 30.

¹²⁹ Ibidem, 30.

¹³⁰ D. Petrie, *Screening Europe* (London, 1992) 3-5.

Er kan dus gekeken worden naar de concrete geschiedverhalen, bepaalde thema's maar ook naar het cultureel erfgoed om eenheid te vormen. Speelt het cultureel erfgoed een rol in de vorming van een Europese identiteit? Het culturele netwerk waartoe Europa behoort, bestaat uit een gezamenlijk erfgoed aan beeldende kunst, architectuur, literatuur, muziek en archeologie. In het artikel van Bevers wordt de nadruk gelegd op het feit dat de inhoud van de kunstgeschiedenis in alle Europese landen grotendeels hetzelfde is.¹³¹ Alle 'Europeanen' weten volgens Bevers wie Picasso, Van Gogh, Monet, Da Vinci, Bach en Mozart zijn. Daarnaast kennen zij de stromingen zoals gothiek, neoclassicisme, etc.... Volgens Bevers wordt er bij educatie rond kunstgeschiedenis weinig tot geen aandacht besteed aan niet-westerse culturen, maar wel veel aan de nationale en 'Europese' cultuur.¹³² Ook volgens enkele euro-supranationalisten ligt deze *high-culture* aan de basis van de Europese identiteit. Door middel van Europese muziek, literatuur, schilderkunst verdwenen de nationale grenzen en taalbarrières. Hierdoor ontstond er cultureel erfgoed dat alle Europeanen gemeen hebben, zoals Erasmus, Shakespeare, Dante, Mozart etc....¹³³ 'Zij vormen, volgens de Franse filosoof en socioloog Edgar Morin, het hart van de Europese cultuur dat op zijn beurt de kern weerspiegelt van de Europese identiteit.'¹³⁴

De notie van een gemeenschappelijk Europees cultureel erfgoed wordt echter vaak verworpen, door nationalist en tegenstanders van Europa. Zij zijn van mening dat er geen Europese roman bestaat, maar uitsluitend een Engelse, Franse, of Italiaanse roman.¹³⁵ Dit geldt eveneens voor de Europese schilderkunst of de Europese muziek. 'Deze critici kunnen vervolgens beargumenteren dat een dergelijke gemeenschappelijk erfgoed niet meer is dan een cultureel criterium dat zijn oorsprong vond in een consensus onder intellectuelen, die op zoek zijn naar de wortels van Europa of naar een bron voor Europese trots en daar valt niet veel tegen in te brengen.'¹³⁶ Of misschien toch wel? De geschiedenis kan tenslotte vanuit elk perspectief bekeken worden en dus moeten de Europese verhalen gezocht worden. Men kan onderzoeken wat een bepaalde Franse roman voor invloed had op het Franse denken, maar men kan ook bekijken welke invloed

¹³¹ Ton Bevers, 'Een canon voor de Europese Cultuur', *Boekman 70* (2007) 6-15, aldaar 7.

¹³² *Ibidem*, 14-15.

¹³³ Stefanie Dierckx, 'De problematische Europese identiteit. De paradoxale houding van de EU tegenover de Turkse kandidatuur', 26.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ *Ibidem*.

dezelfde roman heeft gehad in Europa. Met dezelfde feiten kunnen vaak veel verschillende verhalen verteld worden vanuit andere gezichtspunten. Het eigentijdse verleden (afgelopen 50 jaar) leent zich hier nog beter voor, zoals de politieke en economische Europese eenwording zelf. In de volgende alinea staat kort omschreven waar we dan aan kunnen denken.

Net als bij de natiestaat natievorming een bekend fenomeen is, wordt in Brussel al sinds jaar en dag Europese integratie, Europees bewustzijn en de creatie van een Europese identiteit als doelstelling gezien. Bij de eerste stappen naar eenwording was men nog helemaal niet bezig met Europese identiteitsvorming, omdat er vanuit werd gegaan dat de Europese integratie alleen economisch van aard zou zijn. Men ging er van uit dat een Europese identiteit vanzelf zou ontspruiten uit de vergaande Europese economische integratie. Pas toen de economische eenwording langzaam aan populariteit inboette, of zoals de tijd zal leren haar hoogtepunt had bereikt, werden pogingen ondernomen een Europese identiteit op te zetten zoals vroeger gebeurde bij de natiestaat. Er ontstond een vorm van politiek ‘europaisme’ om een gemeenschappelijke identiteit te vormen.

Zo werd de geschiedenis ingezet om eenheid te benadrukken en werden er Europese symbolen uitgevonden. In de tweede helft van de jaren tachtig werden er enkele eurosymbolen geïntroduceerd, zoals de Europese vlag en een volkslied. Toen begin jaren negentig de eengemaakte markt een feit was geworden, zag men in dat men niet verder kon met een Europa zonder politieke integratie en de groei van een Europese identiteit. In het Verdrag van Maastricht (1992) werd een Europees supranationaal burgerschap geïntroduceerd en de Euro ingevoerd.

Het kwam zelfs zo ver dat er bijna overeenstemming was over de aanvaarding van een Europese grondwet. Deze grondwet werd echter afgewezen en stond onlangs in 2007 in nieuwe vorm en onder een nieuwe naam opnieuw ter discussie. Er bleek in verschillende lidstaten veel te weinig draagvlak voor de Europese eenwording te zijn. Tijdens de onderhandelingen over de grondwet in de zomer van 2007 werd er gepleit juist de symbolen van de Europese Unie uit de ‘grondwet’ te verwijderen en de naamgeving te veranderen. Het achterliggende idee hierbij was dat de burgers van de nationale staten minder angst zouden hebben dat het ‘monster’ Europa hun nationale identiteit zou

aantasten. Dit wordt ook wel de zogenaamde afbraak van het Europees gevoel genoemd of eurosceptisme. Het is frappant dat juist in deze periode men vast houdt en door gaat met het opzetten van een Europees Museum.

Uit bovenstaande blijkt dat er in het recente verleden eurosymbolen zijn bedacht. Dit erfgoed is dus ontstaan met de gedachte Europeanen nader tot elkaar te brengen. Dit werd *topdown* ingevoerd door de Raad van Europa. Net als het Europese volkslied dat in 1972 door de Raad van Europa werd geïnitieerd. In 1985 maakten de staatshoofden en regeringsleiders van de EU het volkslied tot het officiële volkslied van de EU. Ook werd er gepleit om 9 mei tot de 'Dag van Europa' uit te roepen. Er is hier dus sprake van een soort nationalisme op Europees niveau, het zogenaamde 'europaisme'. Dat juist hier tegen verzet kwam tijdens de invoering van de Europese grondwet is dus ook begrijpelijk, aangezien burgers het idee kregen dat de natiestaat wordt overvleugeld.

Om meer draagkracht te creëren voor de Europese eenwording zou dus eigenlijk weer teruggerepen moeten worden op de oudere symbolen markante figuren en voorwerpen die naar een ouder gemeenschappelijk Europees verleden verwijzen. Deze kunnen zorgen voor meer cultureel 'europaisme' naast het politiek 'europaisme'. We moeten hierbij denken aan de schilderijen van Monet, de geschriften van Erasmus, maar ook aan bouwwerken zoals kerken en kastelen. Kerken verwijzen naar het christelijke geloof wat in het grootste deel van Europa werd aangehangen en waardoor ook door middel van de geschriften en pelgrimstochten van geestelijken contact was door geheel Europa. De kastelen verwijzen naar de vroegere hoven die vaak zeer internationaal georiënteerd waren en waar denkers als Erasmus of beroemde musici kind aan huis waren. Maar ook immaterieel erfgoed, zoals de volksverhalen over Vos Reynaerde en de Sprookjes van de gebroeders Grimm, kwamen overal in Europa voor en werden via de orale traditie overgedragen van generatie op generatie.

Kortom uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat het wel degelijk mogelijk is om de Europese gemeenschappelijke geschiedenis en erfgoed als uitgangspunt van de Europese identiteit te zien. Vroeger was het mogelijk met harde hand een eenheid te vormen in een staat, tegenwoordig is dat niet meer zo vanzelfsprekend. Wetten worden niet zo maar opgelegd, maar behoeven steun van de burger en worden soms zelfs per referendum tegengehouden, uniformerende instituties worden argwanend bekeken en

-Het Museum van Europa-

angst voor het verdwijnen van de nationale cultuur door een Europese cultuur is aanwezig onder de Europeanen. Er zullen dus zachtere middelen aangewend moeten worden om de Europese burgers te overreden samen te gaan voor één Europa. Uit bovenstaande is gebleken dat geschiedenis en erfgoed hier een grote rol in kunnen spelen. Dit kan bijvoorbeeld door te verwijzen naar hun gemeenschappelijke geschiedenis en erfgoed. Hierdoor zal er meer draagvlak voor de Europese eenwording komen.

5 Europese identiteit en Europees erfgoed geconstrueerd

Onder auteurs bestaat verdeeldheid over de mogelijkheid tot de vorming van een Europese identiteit en met welke kenmerken. Aan de ene kant staan zij die van mening zijn dat een Europese identiteit door zijn verscheidenheid als dusdanig niet gevormd kan worden, omdat Europa geen essentie heeft. Aan de andere kant staan de auteurs die menen dat deze wel gevormd kan worden, maar zij zijn het niet eens op welke grond. Aan de hand van de vragen: ‘Wat is Europa? Wie vormen Europa? Waar komt Europa vandaan, en waar gaat Europa heen?’ is geprobeerd te achterhalen op welke wijze men de Europese identiteit kan afbakenen.

Europa is moeilijk geografisch af te bakenen, er is geen tegenhanger waar Europa zich van kan onderscheiden en er is geen eenduidig gemeenschappelijke doel dat wordt nagestreefd in de toekomst. Wel is er een aantal pijlers te duiden, zoals de Verlichtingsidealen, de Joods-christelijke traditie, het Romeinse rechtssysteem, de Oudgriekse beschaving, het humanisme en de democratie. Maar of Europa zich met deze pijlers onderscheidt van de Verenigde Staten en de rest van de westerse wereld is twijfelachtig. Dit onderscheid is wel belangrijk als we het over identiteit en afbakening hebben. Die afbakening kunnen we wel maken als we kijken naar een gemeenschappelijk Europese geschiedenis. Deze zal men enkel zien wanneer er met een andere bril naar de geschiedenis wordt gekeken dan nu vaak gebeurt.

In hoofdstuk drie werd er onderscheid gemaakt tussen twee vormen van natiestaten, er bestaan namelijk politieke en culturele naties. Politieke naties hebben als doel om de bevolking bij elkaar te brengen om zo de continuïteit van de staat te garanderen. Dit doet zij door het ontwikkelen van instituties op het vlak van educatie, recht en veiligheid, die zorgen voor een gemeenschappelijke toekomstvisie. Culturele naties ontstaan doordat de bevolking zich met elkaar gaat identificeren en zich één voelt door een gemeenschappelijke afstamming en cultuur.

In Europa overheerst de politieke natievorming. Tijdens de vorming van de huidige Europese Unie werd op Europees niveau een soort ‘europaisme’ ingevoerd door middel van Europese symbolen, Europese instituten, een gemeenschappelijke munt etc.... Op deze manier probeerden de leiders van de Europese Unie Europese burgers te winnen voor één Europa. Toch komt deze politieke natievorming niet echt van de grond. Daarom zal gezocht moeten worden naar een andere manier om de Europeanen te binden. Dit kan door invulling te geven aan de Europese identiteit.

Deze invulling kan gevonden worden in de gemeenschappelijke geschiedenis en het erfgoed. Wanneer Europese burgers zelf gaan zoeken of terug grijpen naar hun gemeenschappelijke geschiedenis en erfgoed zal er langzaam een Europees gevoel ontstaan. Dit proces zal niet van bovenaf gereguleerd kunnen en mogen worden. Politici mogen zich niet mengen wat dan van belang is voor de Europese cultuur, maar mogen wel randvoorwaarden scheppen om meer historische bewustwording te bewerkstelligen. Zo kunnen zij geld vrij maken om nieuwe geschiedenisboeken te laten ontwikkelen of subsidies geven om musea op te richten, maar met de inhoud van het boek of het museum, mogen zij zich niet bemoeien.

Bij het benoemen van Europees erfgoed blijft het de vraag hoe specifiek Europees dit erfgoed zal zijn, omdat het hierbij vaak zal gaan om erfgoed dat al door een natie of andere groep is toegeëigend. Maar zoals uit het eerste hoofdstuk bleek, bepaalt een bepaalde groep door toe-eigening van erfgoed welke waarde het erfgoed krijgt. Dus als er een groep Europese burgers op staat, zoals in dit geval bij het *Museum van Europa*, die dit erfgoed vanuit een specifiek Europese visie beziet, kan er sprake zijn van Europees erfgoed. Hoewel Fransen, Engelsen en Nederlanders dit zelfde erfgoed wellicht vanuit hun nationale visie op heel andere wijze waarde zullen toekennen.

In deze scriptie kan dus de vraag uit de inleiding over de mogelijkheid van het construeren van een Europese identiteit en Europees erfgoed positief beantwoord worden. De Europese identiteit constructie is al aan de gang en zal de komende jaren aan kracht kunnen winnen wanneer burgers meer kennis over de Europese geschiedenis krijgen. Door meer begrip van de Europese burgers zal de Europese eenwording aan kracht kunnen winnen en kan de Europese Unie op verschillende niveaus zich verder ontwikkelen. Natievorming ging in het verleden ook niet over een nacht ijs en hetzelfde

geldt voor het heden. Het duurde enkele eeuwen voordat alle Fransen zich Frans voelden en de Nederlanders Nederlands (vandaag de dag is nog te bezien in hoeverre dat het geval is). Politici in Europa zullen meer geduld moeten hebben en vooral zachte nationalistische middelen moeten gebruiken om de Europese burgers voor Europa te winnen.

Bij politieke natievorming hielp een gemeenschappelijke vijand ook altijd bij de groei van het nationale gevoel. Juist in tijden van overheersing overheerste een gemeenschapsgevoel. Europa heeft geen gemeenschappelijke vijand in de zin van een concreet land, maar je ziet bijvoorbeeld wel dat ten tijde van de huidige economische crisis er ineens steeds meer en intensiever wordt samen gewerkt op Europees niveau. Burgers beseffen hierdoor dat een krachtige Europese Unie ook grote voordelen met zich mee kan brengen en zij voelen zich ineens meer betrokken als Europeaan dan als enkel Belg of Nederlander. Crises als deze kunnen dus ook zorgen voor de verdere vorming van de Europese identiteit.

De komende jaren zal meer kennis over de Europese eenwordingsgeschiedenis uitgedragen moeten worden. Dit zal er toe leiden dat er ook steeds meer Europees erfgoed aangemaakt zal worden en de geschiedenis zal steeds vaker gezien worden vanuit een Europese visie. Daaruit voortvloeiend zal er dan ook een duidelijker toekomstbeeld van Europa ontstaan. Want wie het verleden waarde toekent, geeft daarmee ook impliciet aan wat belangrijk is voor de toekomst.

In de komende hoofdstukken wordt besproken wat de rol van het *Museum van Europa* hierin kan zijn en welke rol het in de toe-eigening van erfgoed speelt. Daarnaast wordt bekeken op welke wijze het museum verstandig om kan gaan met identiteitsvorming.

6 Het uitdragen van Europa's gemeenschappelijk verleden en erfgoed

6.1 Europese geschiedschrijving

Uit bovenstaande is gebleken dat de Europese geschiedenis en het Europees erfgoed als uitgangspunt voor een Europese identiteit kunnen worden genomen. Gemeenschappelijke herinneringen (ook de 'pijnlijke') vormen een sterke basis voor de vorming van een culturele identiteit. Europa beschikt echter over weinig 'Europese' collectieve herinneringen.¹³⁷ Daarnaast heeft Europa volgens Lowenthal vooral 'nare en pijnlijke' collectieve herinneringen in plaats van een heldhaftige geschiedenis om op terug te kijken.¹³⁸ Denk hierbij als voorbeeld aan de vele oorlogen die over het continent gewoed hebben en de uitwassen van het kolonialisme. Toch moet gezegd worden dat uitgerekend in Europa zeker genoeg geschiedschrijving en erfgoed voorhanden is. Wat is dan de reden dat de vorming van een Europese identiteit niet goed van de grond komt?

Lowenthal meent dat er naast het gebrek aan collectieve herinneringen meer aan de hand is, zoals de moeizame communicatie binnen Europa door de hoeveelheid verschillende talen en het verschil in omvang van de landen.¹³⁹ Dit laatste zorgt voor onderlinge angst voor ongebalanceerde machtsverhoudingen. Bepaalde landen, vooral de kleinere Europese landen, zijn bang dat bijvoorbeeld 'de Franse geschiedenis' tot Europese geschiedenis verwordt.¹⁴⁰ Hierdoor preferen veel landen de nationale blik bij geschiedschrijving, en juist daarom - om die angst te verminderen - is het belangrijk inzicht te krijgen hoe men momenteel met de nationale en Europese geschiedschrijving om gaat. Op welke wijze kunnen deze naast elkaar bestaan.

De collectieve herinneringen en verworvenheden worden momenteel vaak binnen het kader van de landsgrenzen gezien. Veel geschiedschrijving en dat geldt zeker voor

¹³⁷ G. Delanty, 'The quest for European identity', in: E. Eriksen (ed.), *Making the European polity: reflexive integration in the EU* (Londen, 2005) 133.

¹³⁸ Lowenthal, 'Heritage and history: Rivals and Partners in Europe', 34.

¹³⁹ Ibidem, 33.

¹⁴⁰ Ibidem.

erfgoed, wordt tot op heden vanuit een nationale of nog nauwere blik beschreven en bekeken. 'De focus ligt', volgens de al eerder aangehaalde Figel, 'te veel op de nationale identiteit, waarbij enkel de nadruk ligt op verschillen met de buurlanden en over het hoofd wordt gezien wat gemeenschappelijk is. Dit is een nauwe kijk, waarbij interculturele uitwisseling moeilijk wordt en dat terwijl Europeanen altijd onderling ideeën en goederen hebben uitgewisseld.'¹⁴¹ Ook Lowenthal meent dat de oude gewoonte, waarbij de natie werd afgezet tegen de buurlanden voor moeilijkheden zorgt bij de ontwikkeling van een Europese identiteit.¹⁴² Lowenthal: 'A nation, it is said, is a society united by a delusion about an ancestry and by a common hatred of his neighbours'.¹⁴³ Vandaag de dag kan en moet hier wel anders naar gekeken worden, mede door de multiculturele samenlevingen die in Europa zijn ontstaan, maar ook door de verbeterde reismogelijkheden en goede communicatietechnieken. Hierdoor is langzaam duidelijk geworden dat erfgoed en geschiedschrijving altijd producten zijn van meerdere culturen en niet als exclusief nationaal gezien kunnen worden.¹⁴⁴ Tot slot moet hier genoemd worden dat binnen Europa een aversie is ontstaan tegen het logge bestuursapparaat van de Europese Unie. Het slechte imago van de ambtenarij en bijbehorende bureaucratie die de Europese eenwording met zich mee brengt, zorgt zeker niet voor meer draagvlak onder de Europese burgers.¹⁴⁵

Uit het bovenstaande blijkt dat er op een andere wijze omgegaan moet worden met de nationale geschiedschrijving en dat het erfgoed op een andere wijze benaderd moet worden. Dit kan op verschillende wijzen. Zoals in het eerste hoofdstuk al is uitgelegd, is de betekenis en de waarde van erfgoed afhankelijk van de toekenning die een bepaalde groep daar aan geeft. Zodra we ons nationale erfgoed met een Europese blik gaan benaderen zal er langzaam meer verwevenheid ontstaan met andere Europeanen. Denk bijvoorbeeld aan de invloed die het Christendom of bepaalde artistieke stromingen binnen Europa hebben gehad. De grenzen van de afzonderlijke landen hebben zich nooit aan de uitwisselingen van cultuur, wetenschap en economie gehouden en we moeten dit dus ook zeker niet zo willen bekijken. Bovendien hebben volgens Pomian de Europese

¹⁴¹ Figel, 'Naar een Europese interculturele dialoog', 28.

¹⁴² Lowenthal, 'Heritage and history: Rivals and Partners in Europe', 37.

¹⁴³ Ibidem, 36.

¹⁴⁴ Ibidem, 37.

¹⁴⁵ Ibidem.

grenzen nooit vastgelegd, maar zijn voortdurend aan veranderingen onderhevig geweest.¹⁴⁶ Als we een Europese eenheid willen creëren, zullen we dus anders naar ons erfgoed en onze geschiedenis moeten kijken. Maar hoe bereikt men dit?

Om dit te bereiken moet er meer geschiedenisonderwijs komen vanuit een 'Europese blik', die over de nationale grenzen heen kijkt. Dit kan overigens prima vanuit een nationale blik, maar niet met de naar binnen gekeerde blik die momenteel door de Nederlandse canoncommissie wordt aangeprezen. Het mooie aan geschiedenis is dat verschillende interpretaties naast elkaar kunnen bestaan, hetgeen leidt tot een groter historisch besef. 'Historisch besef is van groot belang voor de nuancering van mensen voor het al te simpel benaderen van de problematiek binnen de samenleving.'¹⁴⁷ Kennis over het verleden en de verwerking daarvan, zijn volgens de historicus Grever (Erasmus Universiteit Rotterdam) van groot belang voor elke samenleving en een voorwaarde voor het goed functioneren van de democratie. Grever: 'Kennis van de geschiedenis stelt ons in staat om onszelf en onze plaats in de wereld te begrijpen en de oorzaak- en gevolgrelaties beter te doorgronden.'¹⁴⁸ Grever richt zich in haar studies op de dynamiek van historische cultuur door de vorming van het collectief geheugen. Zij is van mening dat onderwijs een grote rol speelt bij de ontwikkeling van het historisch besef, mits dit onderwijs op juiste wijze wordt gegeven.¹⁴⁹

Ook op de Nexus conferentie *Europe. A beautiful idea?* (Berlijn, 22-24 oktober 2004) was unanieme overeenstemming dat educatie de beste manier is om de Europese bewoners de Europese geschiedenis en Europese cultuur bij te brengen. Tussen de sprekers vond er een discussie plaats over de wijze waarop de Europese cultuur geïntegreerd kan worden in educatie. De Europese cultuur moet volgens de sprekers veel meer en vaker centraal gesteld worden in het onderwijs.¹⁵⁰ Daarnaast moet de nadruk minder op vaardigheden komen te liggen en meer op kennis. Kennis over geschiedenis,

¹⁴⁶ Pomian, *Europa en de Europese naties*, 7.

¹⁴⁷ Maria Grever, 'Geschiedenis per decreet', in: NWO (ed.), *NWO-Huygenslezing 2007*, Den Haag 25 april 2007 (Den Haag 2007) 7-9, aldaar 8.

¹⁴⁸ Grever, 'Geschiedenis per decreet', 8.

¹⁴⁹ Maria Grever, 'Nationale identiteit en historisch besef', in: Maria Grever ea. (ed.), *Controverses rond de canon* (Assen 2006) 29-58, aldaar 43.

¹⁵⁰ 'Working Conference 'Living European values: Arts an Education, Berlin 22 to 24 October 2004', *Europe. A beautiful idea? The Debate on the idea of Europe by the Dutch EU Presendency*, Nexus Institute (2004) 39.

cultuur en taal is van vitaal belang voor het begrip identiteit.¹⁵¹ Een ander belangrijk punt dat men hier besprak, is de mogelijkheid tot deelname aan het Erasmusprogramma, waarbij studenten binnen Europa aan verschillende universiteiten kunnen studeren. (Sinds 2008 is het zelfs mogelijk als Europese student zonder Erasmusbeurs, maar met behoud van de IBG-bijdrage, te studeren aan elke willekeurige Europese Universiteit.)

Door een andere kijk op de geschiedenis zal er wellicht ook een andere visie op de Europese toekomst ontstaan. Geschiedschrijving heeft altijd twee functies, namelijk het verleden koesteren en bewaren en een beeld scheppen voor in de toekomst. Frijhoff, hoogleraar geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam houdt zich onder andere bezig met studies naar historische processen van cultuuroverdracht (opvoeding, onderwijs, leescultuur), naar het collectief geheugen en beeldvorming en identiteit van personen, groepen en steden. Tijdens de *NWO-Huygenslezing 2007* merkt hij over beeldvorming het volgende op: ‘We moeten zoveel mogelijk erfgoed behouden en documenteren, want je weet op voorhand nooit wat je later nog nodig hebt. Maar als het om identiteit gaat, kun je niet anders dan kiezen, en dat is ook goed. Historici moeten geschiedenis voor de mensen leefbaar maken en overbodige ballast even tussen haakjes zetten. Alleen zulke schrijvers maken de geschiedenis tot een zinvolle en ook aangename dimensie van de groepsbeleving, en tot een steunpunt voor identiteit.’¹⁵² ‘Een goede historicus zal nooit zomaar gegevens oppotten, maar voortdurend scherp nadenken over de samenleving van de toekomst’¹⁵³, aldus Frijhoff. Wanneer een samenleving een gemeenschappelijke toekomst tegemoet gaat, zullen er keuzes gemaakt moeten worden. Het beeld van de samenleving zal overigens constant aan verandering onderhevig zijn, want identiteitsvorming is een permanent proces van zoeken en nooit helemaal vinden. Geschiedschrijving is dus een kwestie van keuzes maken en die beargumenteren¹⁵⁴, wat het *Museum van Europa* dus ook zal moeten doen.

Toch zitten hier een paar uiterst gevaarlijke kanten aan. Ten eerste is het in sommige gevallen onzinnig bij bepaald erfgoed het Europese verhaal te zoeken. Dit kan al snel leiden tot een te enge eurocentrische visie. Daarnaast kan dit al snel een incorrecte

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Willem Frijhoff, ‘Cultuur onder vuur’, in: NWO (ed.), *NWO-Huygenslezing 2007*, Den Haag 25 april 2007 (Den Haag 2007) 4-6 aldaar 6.

¹⁵³ Frijhoff, ‘Cultuur onder vuur’, 6.

¹⁵⁴ Ibidem.

weergave van de geschiedenis tot gevolg hebben, omdat men zich laat verleiden tot anachronismen. Deze kunnen gemakkelijk ontstaan, omdat wij nu terugkijken in de tijd en achteraf duidelijk zien wat er belangrijk is geweest voor de Europese eenwording. Destijds waren de meeste mensen zich niet bewust van het bestaan van de landmassa Europa of Europese eenwording op enigerlei wijze. Er kan zo achteraf aan bepaalde processen van Europese eenwording bewuste eenwording worden toe gekend, terwijl dit helemaal niet het geval was. Het *Museum van Europa* zal hiervoor moeten waken.

6.2 Een Europese canon

Momenteel is er een discussie opgelaaid over het opstellen van een Europese geschiedenis canon. De canon is volgens Van der Horst een noodzakelijk hulpmiddel om inzicht in onze huidige normen, waarden, levensbeschouwingen en algemeen aanvaarde werkwijzen binnen onze samenleving te krijgen.¹⁵⁵ Van der Horst: ‘Wie de wereld in zijn bonte verscheidenheid van culturen, levenswijzen, normen, waarden, gedragsvoorschriften en taboes wil begrijpen, zal dat moeten doen vanuit een welbegrepen eigen identiteit en vanuit een doorleefd en doordacht waardepatroon. Wie zichzelf niet kent, kan evenmin op een daadwerkelijk open ontmoeting met de ander en het andere hopen.’¹⁵⁶ Dus als Europa wil participeren op mondiaal niveau heeft Europa een bevolking nodig die haar eigen geschiedenis en haar eigen achtergronden kent. Jay Winter, hoogleraar moderne Europese geschiedenis aan de Yale University, schat dat het nog wel twintig jaar zal kunnen duren voor alle zeventwintig lidstaten het eens zijn over een dergelijke Europese canon.¹⁵⁷ Van Oostrom, voormalig Voorzitter van de *Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon* (sept. 2005- juli 2007), is van mening dat dat veel te lang zou zijn en ziet juist een voortrekkersrol voor Nederland weggelegd bij de ontwikkeling van een dergelijke canon.¹⁵⁸ Grever meent dat een dergelijke canon ‘er van achter het bureau prachtig uit ziet’¹⁵⁹, maar in de realiteit geen goed instrument kan

¹⁵⁵ Han van der Horst, ‘Het komt allemaal ergens vandaan en het is goed dat te weten. Naar een historische canon voor wereldburgers uit Europa, “helder en zonder vrees” in VPRO <http://geschiedenis.vpro.nl> laatst bijgewerkt op 22 maart 2007 geraadpleegd op 27 april 2008.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ Elleke Bal en Leonie van Nierop, ‘Historie Europa te vangen in canon’, *NRC Handelsblad*, 26 april 2008, 2.

¹⁵⁸ Elleke Bal en Leonie van Nierop, ‘Historie Europa te vangen in canon’.

¹⁵⁹ Ibidem.

zijn om geschiedenisles te kunnen geven, omdat de Europese verbanden te complex zijn om uit te leggen.¹⁶⁰ Grever denkt bovendien dat een Europese canon nooit tot stand kan komen, omdat er teveel nationale gevoeligheden zijn, zoals Srebrenica.’¹⁶¹ Winter is juist van mening dat door de canon het Europees bewustzijn gestimuleerd kan worden. Hij hoopt dat de canon leidt tot de publicatie van een Europees geschiedenisboek dat in heel Europa gebruikt kan gaan worden in het onderwijs.

De meningen zijn dus verdeeld over het nut van de totstandkoming van een Europese canon, maar hoe zou een dergelijke canon er eigenlijk uit moeten zien? Winter meent dat net als bij de Nederlandse canon de geschiedenis van Europa moet worden verteld aan de hand van vensters, waarbij bijvoorbeeld de Berlijnse Muur of Waterloo als venster zouden kunnen dienen.¹⁶² Van der Horst is het hier niet mee eens: ‘Als Europa een eigen historische canon krijgt, mag het zeker geen ‘Jip en Janneke-canon’ worden, een lijstje met de spreekwoordelijke grote mannen en grote gebeurtenissen. De Europese canon zou moeten bestaan uit een overzicht van kenmerken die de Europese geschiedenis ooit deelde, een aantal thema’s en niet uit feiten en personen.’¹⁶³ ‘De nationale geschiedenis van elke Europese staat kent een Europese dimensie en de Europese historische canon zou zich op die dimensie moeten concentreren.’¹⁶⁴ Ook Henrichs verzet zich in het debat rond de canon op nationaal niveau tegen een canon van enkel feiten. ‘Leerlingen zouden juist deze feiten moeten kunnen plaatsen in een algemeen oriënterend tijdskader waarin de grote historische lijnen herkenbaar zijn’.¹⁶⁵ Volgens Van der Horst is ‘geschiedenis wereldgeschiedenis geworden’ en zou het ‘wereldhistorisch denken en redeneren’ de doelstelling binnen de geschiedenislessen moeten zijn.¹⁶⁶ Hij vindt dat alle

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ ‘Historische canon voor jubilerend Europa. Het mag geen Jip en Janneke-lijstje worden’ in VPRO <http://geschiedenis.vpro.nl> laatst bijgewerkt op 22 maart 2007 geraadpleegd op 27 april 2008.

¹⁶⁴ Han van der Horst, ‘Het komt allemaal ergens vandaan en het is goed dat te weten. Naar een historische canon voor wereldburgers uit Europa, “helder en zonder vrees”’ in VPRO <http://geschiedenis.vpro.nl> laatst bijgewerkt op 22 maart 2007 geraadpleegd op 27 april 2008.

¹⁶⁵ Henrichs, ‘Identiteitsfabriek of Warenhuis van het verleden? Inburgering en het *Nationaal Historisch Museum*’, 614.

¹⁶⁶ Ibidem.

lagen van burgerschap aan de orde moeten komen, zowel de lokale, nationale, de Europese en de globale laag.¹⁶⁷

Hoewel Van der Horst naar mijn mening gelijk heeft, namelijk dat het aanhalen van bepaalde thema's beter is dan het noemen van concrete vensters, zijn de problemen die Grever noemt bij het overbrengen in de klas geheel terecht. Kinderen zullen de complexe samenhang van Europa en de Europese dimensies die aan de nationale geschiedenis kleven moeilijk kunnen begrijpen. Wanneer er enkel thema's worden aangereikt zal de boodschap niet duidelijk over komen. Henrichs meent dat goede geschiedenisleraren lokale en nationale geschiedenis in een internationaal of globaal kader zouden moeten kunnen behandelen.¹⁶⁸ Maar of deze leraren vandaag de dag daarop zijn voorbereid is de grote vraag. Waarschijnlijk zal dit nogal tegenvallen gezien de negatieve berichten uit het onderwijs over de hedendaagse parate kennis van de geschiedenis bij zowel docenten als schoolverlaters.

Wellicht kan het *Museum van Europa* hier uitkomst bieden, meer kennis over de Europese geschiedenis bijbrengen aan het publiek is namelijk de missie die dit museum nastreeft. Omdat musea erfgoed tonen, zal het *Museum van Europa* waarschijnlijk concrete gebeurtenissen beschrijven en zal het daar tastbaar erfgoed bij zoeken om te tonen. Het museum biedt op deze wijze uitkomst voor de problematiek rond de Europese canon, door als een levensechte canon te fungeren. In het volgende hoofdstuk wordt besproken of het *Museum van Europa* op een correcte manier met de hierboven beschreven problematiek om gaat. Dit gebeurt aan de hand van de discussie die in Nederland ontstond naar aanleiding van het nieuw op te zetten *Nationaal Historische Museum* en na de samenstelling van de Nederlandse canon.

¹⁶⁷ Henrichs, 'Identiteitsfabriek of Warenhuis van het verleden? Inburgering en het *Nationaal Historisch Museum*', 615.

¹⁶⁸ *Ibidem*, 614.

7 Een museum als ‘identiteitsfabriek’

7.1 Musea en musealisering

Een museum is van oudsher een belangrijk middel om de geschiedenis in context te laten zien. De officiële definitie van een museum, volgens het International Council of Museums (ICOM) luidt: ‘Een museum is een permanente instelling, zonder winstbejag, ten dienste van de gemeenschap en van haar ontwikkeling, toegankelijk voor het publiek, die de materiële getuigenissen van de mens en zijn omgeving verzamelt, bewaart, onderzoekt en tentoon stelt en hierover informatie verstrekt voor studie, educatie en recreatie.’¹⁶⁹

Om verder in te gaan op de inhoud, vorm en taken van musea wordt nu eerst een korte ontstaansgeschiedenis geschetst van musea, aan de hand van het beroemde boek van Tony Bennet *The birth of the museum* (Londen 1995) en het naslagwerk *Museum Studies* (1994 Londen) van Woodhead en Stansfield. Eveneens twee belangrijke namen op het gebied van museumstudies. Musea tonen verzamelingen en verzamelaars zijn van alle tijden. De eerste musea zijn in de oudheid ontstaan en werden mouseia genoemd.¹⁷⁰ De mouseia waren oorspronkelijk tempels waar offergeschenken waren uitgesteld. Deze mouseia ontwikkelde zich onder invloed van de Romeinen op den duur tot academische instellingen waar filosofische discussies plaats vonden.¹⁷¹ Romeinen gaven de mouseia de naam museum, wat vertaald kan worden als ‘tempel der kennis’.¹⁷² Het museum verdween na de Romeinse tijd lange tijd uit de publieke ruimte. De meeste collecties die in de eeuwen daarna werden verzameld, waren privécollecties van rijke Europese families.

Vanaf de 19e eeuw zagen de net opkomende staten in hoe belangrijk musea zijn en ontstonden de eerste nationale musea, zoals het Louvre in Parijs. De verzamelingen in

¹⁶⁹ International Council Of Museums, <http://icom.museum/>, laatst bijgewerkt op 3 juli 2007, geraadpleegd op 16 april 2008.

¹⁷⁰ Peter Woodhead en Geoffrey Stansfield, *Museum Studies* (2^e druk; 1994 Londen) 3.

¹⁷¹ Krzysztof Pomian, *De oorsprong van het museum. Over het verzamelen* (Nederlandse vertaling door Ingrid van Hoorn; Heerlen 1990) 23-24.

¹⁷² Woodhead en Stansfield, *Museum Studies*, 3.

deze nationale musea bestonden in het begin vooral uit donaties of confiscaties van voorwerpen uit de verzamelingen van de voormalige particuliere musea. Regeringen verwierven collecties echter ook actief door aankopen of verovering van belangrijke voorwerpen uit andere landen, bijvoorbeeld uit de koloniën.¹⁷³ De privé collecties werden in de loop der tijd van ondergeschikt belang in vergelijking met de collecties van het staatsmecenaat. De collecties van koningen, keizers en stadhouders waren indrukwekkend, door de vele middelen die zij hadden om kunstobjecten te verwerven.¹⁷⁴

Vanaf circa 1850 werden musea vaker openbaar en toegankelijk voor alle rangen en standen en werden musea een belangrijk middel voor machthebbers.¹⁷⁵ Machthebbers kregen het idee dat ze hun bevolking konden vormen door middel van bibliotheken, publieke lezingen, kunstgaleries en musea.¹⁷⁶ Zij gebruikten de musea vanaf toen om de middenklasse te beïnvloeden door hun high culture aan deze middenklasse op te dringen en zo de manier van leven en handelen te veranderen van hun onderdanen.¹⁷⁷ Voorheen werden collecties enkel gebruikt om te imponeren en om de macht van de heersers uit te drukken.

Deze ideeën hadden op drie wijzen grote invloed op musea. De collecties en musea werden openbaar gemaakt en de representatie van de voorwerpen werd belangrijk. Good, één van de eerste directeuren van het United States National Museum, verwoordde dit als volgt: 'The museum of the past must be set aside, reconstructed, transformed into a nursery of living thought.'¹⁷⁸ De derde invloed ging niet van de musea uit, maar van de bezoeker zelf. De bezoeker moest het museum meer gaan zien als plek waar iets viel te leren. Hiervoor moest het museum een plek worden waar viel te observeren en te reguleren.¹⁷⁹ Toen de koninklijke collecties langzaam publiek bezit werden, kreeg de natiestaat een belangrijke rol in de presentatie. Door middel van veranderende presentaties kreeg het publiek hierdoor het idee dat de staat niet langer van de koning was

¹⁷³ Pomian, *De oorsprong van het museum*, 9.

¹⁷⁴ Ibidem, 9-10.

¹⁷⁵ Ibidem, 7.

¹⁷⁶ Tony Bennett, *The birth of the museum. History, theory, politics* (Londen 1995), 18.

¹⁷⁷ Bennett, *The birth of the museum*, 20.

¹⁷⁸ Ibidem, 24.

¹⁷⁹ Ibidem.

maar van de natie. Dit gebeurde door middel van ‘...strategic replacement of images of royalty with allegorical and depersonalized representations of the state...’¹⁸⁰

Musea werden zo instrumenten van nationale elites die werden ingezet voor het natievormingsproces, het werden zogenaamde identiteitsmusea. Nationale musea verhaalden vaak over gebeurtenissen die plaats hadden gevonden op het grondgebied van de desbetreffende staat. De getoonde erfgoederen werden bestempeld als nationaal erfgoed en kregen een rol in de vorming van een nationale identiteit. Musea vertelden vaak ‘het verhaal’ van de staat en produceerden de al eerder genoemde *imagined communities* van Anderson. Tegenwoordig wordt er vaak een veel genuanceerder beeld in musea geschetst, maar er is wellicht soms toch nog een beetje invloed vanuit de politiek. Bijvoorbeeld door middel van subsidietoekenning. Het *Museum van Europa* zal in die zin vernieuwend zijn, omdat het de natiestaat ver overstijgt. Charléty, (dr. in de politieke wetenschappen en werkzaam aan het Centre des Etudes Européennes de Strasbourg) meent dat door het feit dat dit museum een privé-initiatief is en niet een initiatief is van Europese instituties, de onafhankelijkheid wordt gewaarborgd. De Europese instituties zouden zich anders te veel kunnen bemoeien met de in hun ogen politiek meest ‘juiste’ Europese historische presentatie.¹⁸¹ Aan de andere kant stuit het museum hier meteen op een probleem, omdat het momenteel niet bekostigd kan worden.

Naast dit soort nationale musea stelden wetenschappelijke genootschappen hun privécollecties ook steeds vaker tentoon in musea en werden deze toegankelijk voor het grote publiek.¹⁸² In de loop van de tijd zijn musea steeds belangrijker geworden als ‘verzamelplaatsen van kennis’ en zijn er steeds meer uiteenlopende musea ontstaan. Deze ontstaan tegenwoordig vaak niet meer uit verzamelingen, maar uit thema’s of educatieve behoefte.¹⁸³ Musea zijn niet meer weg te denken uit onze samenleving, sterker nog, hun aantal neemt nog steeds toe. De behoefte aan musea is kennelijk groot. De vraag is hoe dat komt.

¹⁸⁰ Bennett, *The birth of the museum*, 36.

¹⁸¹ Véronique Charléty, ‘The Invention of the Museum of Europe’, *First Heirs Colloquium Cambridge 6-7 November 2004* (Cambridge, 2004) 63-73, aldaar 64 in *History of the European Integration Research Society*, <http://www.heirs-eu.org/documents/heirscolloquium2004.pdf>, laatst bijgewerkt in januari 2008, geraadpleegd op 18 april 2008.

¹⁸² Woodhead en Stansfield, *Museum Studies*, 6.

¹⁸³ Pomian, *De oorsprong van het museum*, 7.

Fladmark, professor aan de University of Edingburgh beantwoordt deze vraag als volgt: 'We are familiar with the view that museums are 'the cathedrals' of the late 20th century'. Fladmark doelt hier op het feit dat musea vaak gesitueerd zijn in de meest prestigieuze gebouwen en in sommige opzichten de spirituele rol van grote kerken hebben overgenomen.¹⁸⁴ Hij is van mening dat in elke eeuw andere belangrijke publieke gebouwen werden gebouwd, zoals de paleizen van de 17^e en 18^e eeuw en de grote hoofdstedelijke en publieke gebouwen van de 19^e eeuw. Door musea met deze bouwwerken te vergelijken wordt duidelijk welke rol musea vervullen. Kathedralen bewaarden bijvoorbeeld relieken om deze te vereren, maar ook om pelgrims te trekken. De vergelijking met paleizen is nog treffender, deze werden tenslotte gebouwd om de pracht en rijkdom van de machthebber of stad te openbaren, of 'ten toon te stellen'. Ook de pracht en praal van de grote publieke gebouwen uit de 19^e eeuw dienden om de macht en rijkdom van de stad uit te laten stralen.¹⁸⁵ Kortom door de eeuwen heen hebben deze gebouwen allemaal in de kern dezelfde functie vervuld als de huidige musea momenteel doen, namelijk verzamelen, bewaren en tentoonstellen. Musea vervullen dus een belangrijke publieke functie.

Den Boer, hoogleraar Europese Cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, schreef enkele belangrijke publicaties op het gebied van geschiedenis, lieux de memoires en identiteit. Hij meent dat groeiende musealisering, waar hij zowel het in aantal toenemende musea mee bedoelt, als de groeiende belangstelling voor geschiedenis, ontstaat door het proces van modernisering. Hij refereert hiermee aan de visie van Duitse filosoof Herman Lübbe die hij kort samenvat als: 'Hoe meer verandering, hoe meer behoefte aan geschiedenis, of hoe onzekerder de toekomst, hoe meer behoefte aan vaste punten in het verleden'.¹⁸⁶ Het is dus niet vreemd dat erfgoed, musea en geschiedenis steeds belangrijker zijn geworden in onze snel en constant veranderende samenleving. Dit is omdat mensen bij grote veranderingen in hun omgeving de neiging hebben om terug te grijpen naar hun wortels.

Ook het overheidsbeleid leidt tot groei van het aantal musea. Musea krijgen steeds meer aandacht door de educatieve functie die hen afgelopen jaren is toebedeeld en hun

¹⁸⁴ J.M. Fladmark, *Heritage & Museums. Shaping National History* (Aberdeen 2000) 5.

¹⁸⁵ Fladmark, *Heritage & Museums*, 5-6.

¹⁸⁶ Den Boer, 'Geschiedenis, herinnering en lieux de mémoire', 41.

plek binnen het onderwijs. Zeker in de historische musea is de educatieve functie momenteel sterk vertegenwoordigd. Hooper-Greenhill, professor Museum Studies aan de University of Leicester die enkele studies schreef over museumeducatie zegt hierover: 'Knowledge is now well understood as the commodity that museums offer.'¹⁸⁷ Daarnaast ziet de overheid op het vlak van identiteitspolitiek een belangrijke taak voor musea weggelegd. Tot slot zorgen de huidige tendensen in museumland eveneens voor groei door middel van economische exploitatie en het inspelen op het groeiende culturele toerisme.

Musea en met name identiteitsmusea hebben grote invloed op de beeldvorming van verschillende onderwerpen en op de vorming van een identiteit. De taak van musea bestaat uit het verwerven en beheren van de collecties, maar hun bestaansrecht ligt besloten in de wijze waarop zij hun collecties inzetten voor de samenleving. 'Musea [...] zijn instituten die met hun collecties betekenissen overdragen en mensen inzicht geven in historische en actuele ontwikkelingen in de maatschappij.'¹⁸⁸ 'In onze samenleving, gekenmerkt door een grote diversiteit aan culturen, globalisering, individualisering, en vluchtigheid van kennis, hebben mensen meer dan ooit behoefte aan het begrijpen van die samenleving en hun eigen plaats daarin.'¹⁸⁹ 'Elk museum is deel van ons collectieve geheugen, en geeft inzicht in 'wie wij zijn''.¹⁹⁰ Musea hebben hierdoor altijd bijgedragen aan de identiteitsvorming van groepen en individuen en hebben evenals de eerder genoemde historici keuzes moeten maken om een bepaald verhaal te vertellen aan het publiek.

Musea hebben een dubbele taak: zij zijn de plek waar het cultuurhistorisch geheugen bewaard wordt, maar zij genereren zelf ook cultuur en identiteit. Zij bepalen welke voorwerpen en sporen belangrijk zijn en geven deze symbolische waarden mee. Musea zullen hier dus zeer zorgvuldig keuzes in moeten maken en eigenlijk ook in het museum de bezoeker bewust maken van de werking van het museum. Door telkens hun collecties anders te belichten zijn musea in staat verschillende verhalen over en visies op

¹⁸⁷ Eilean Hooper-Greenhill, *Museums and the shaping of knowledge* (Londen en New York 1992) 2-3.

¹⁸⁸ 'Museale strategie. Bewaren om teweeg te brengen', Ministerie OCW (Woerden, 2005) 1-24, aldaar 7 in Ministerie OCW, <http://www.minocw.nl>, laatst bijgewerkt op 13 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008.

¹⁸⁹ Ibidem.

¹⁹⁰ Ibidem.

cultuur, geschiedenis en identiteitconstructies te presenteren, zodat het publiek zelf tot keuzes en conclusies kan komen. Een museumbezoek kan hierdoor voor bewustwording en een vergroot historisch besef zorgen, omdat mensen in staat worden gesteld om hun plaats in de wereld te begrijpen, en de plaats van anderen daarin.¹⁹¹

Musea geven betekenis aan erfgoed en plaatsen dit in de juiste context vanuit een bepaalde visie en door hun kennis over de geschiedenis.¹⁹² De kracht van de musea is dat zij telkens opnieuw erfgoed en geschiedenis interpreteren, waardoor ze telkens nieuwe verhalen kunnen vertellen en telkens opnieuw moeten vastleggen wat relevant en belangrijk is (en wat niet) om dat verhaal te vertellen. Hooper-Greenhill: 'Meanings are not constant, and the constructing of meaning can always be undertaken again, in new contexts and with new functions'.¹⁹³ Hoewel vroeger vaak een bestaande collectie werd gebruikt voor het vertellen van een bepaald verhaal, is het momenteel gebruikelijker om de collectie aan te passen om een bepaald verhaal of interpretatie beter te kunnen weergeven. Vandaag de dag zijn de ideeën bijna belangrijker dan de artefacten.¹⁹⁴

Bij een identiteitsmuseum als het *Museum van Europa* zal dit eveneens het geval zijn. Eigenlijk is eerst het geschiedverhaal over de eenwording van Europa ontstaan en worden er vervolgens collectiestukken gezocht bij het verhaal, om dit zo goed mogelijk te illustreren. Nadeel van deze aanpak is dat de individuele interpretatie moet inboeten ten koste van het verhaal dat het museum wil vertellen. De vraag is hoe hedendaagse musea met deze problematiek om moeten gaan, want ze willen graag een goed beeld scheppen en een bepaald verhaal vertellen, maar ook open staan voor andere interpretaties. Door middel van materieel en immaterieel erfgoed en tekst en uitleg worden de verhalen geïllustreerd, maar ook door een bepaalde beleving op te wekken, zoals een historische evocatie of nostalgische gevoelens door middel van bepaalde presentaties. De vraag is hoe ver musea hierin kunnen en mogen gaan. Zoals al in hoofdstuk twee verwoordt in het wetenschappelijke *history - heritage* debat, moet er in musea altijd een gezonde spanningsboog tussen erfgoed en de wetenschappelijke geschiedenis zijn. Musea moeten

¹⁹¹ 'Museale strategie. Bewaren om teweeg te brengen', Ministerie OCW (Woerden, 2005) 1-24, aldaar 1 in Ministerie OCW, <http://www.minocw.nl>, laatst bijgewerkt op 13 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008.

¹⁹² Susan M. Pearce, *Interpreting Objects and Collections* (New York 1994) 1-2.

¹⁹³ Hooper-Greenhill, *Museums and the shaping of knowledge*, 215.

¹⁹⁴ *Ibidem*, 206.

ervoor waken dat zij niet te ver gaan in hun historische evocaties en tot nostalgische centra verworden. Zij moeten dus niet overhellen naar de *heritage*-zijde.

Ook het feit dat identiteitsvorming altijd een constructie betreft zou in dergelijke musea naar voren moeten komen, om te zorgen dat hier geen misvatting over ontstaat. De studie van de zogenaamde ‘lieux de mémoires’ van de Pierre Nora kan hier wellicht een rol in spelen. Lieux de mémoires zijn zogenaamde herinneringankers of herinneringplekken die het ontstaan van nationale herinneringen en identiteitspolitiek analyseren. ‘Lieux de mémoires impliceren een zekere distantie en kritisch vermogen, waardoor de officiële vaderlandse geschiedenis vaak bekritiseerd en gedeconstrueerd wordt.’¹⁹⁵ ‘Erfgoed veronderstelt een afstamming en is in dat opzicht zelfbevestigend’¹⁹⁶ Lieux de mémoires zijn persoonlijke herinneringen en hoeven niet door iedereen gedeeld te worden. De betrekkelijkheid van de gemaakte herinneringen staat dus centraal.¹⁹⁷ Het is van groot belang dat zowel erfgoed als de lieux de mémoires worden meegenomen in de verhalen die (identiteits)musea willen vertellen. Hierdoor zal het publiek eerder inzien wat voor een rol musea hebben bij identiteitsvorming.

7.2 Het Nationaal Historisch Museum

Identiteitsmusea vormen constant onderwerp van debat, doordat hun inhoud dat ook is. Bovendien kan deze inhoud ook nog eens op vele manieren gepresenteerd worden. In Nederland is onlangs de discussie opgelaaid over de invloed van de politiek op de vorming van de geschiedcanon en het nieuw op te zetten Nederlandse *Nationaal Historisch Museum*. Onlangs heeft minister Plasterk, de minister van OCW uit het Kabinet Balkenende IV, besloten de VVD-er Atzo Nicolai tot voorzitter van de Raad van Toezicht van het *Nationaal Historisch Museum* in Arnhem te benoemen. Dit leidde tot veel kritiek, omdat veel mensen vinden dat een politicus zich niet met de inhoud van dit museum mag bemoeien en er juist een historicus aangesteld zou moeten worden. De aanzet tot het *Nationaal Historisch Museum* werd overigens al in 2003 genomen door SP-leider Jan Marijnissen. Hij probeerde iedereen ervan te overtuigen dat een dergelijk

¹⁹⁵ Den Boer, ‘Geschiedenis, herinnering en lieux de mémoire’, 55.

¹⁹⁶ Ibidem.

¹⁹⁷ Ibidem.

nationaal museum de inburgering van nieuwe Nederlanders zou kunnen bevorderen en de identiteit van de autochtone Nederlanders zou versterken.¹⁹⁸

In het artikel ‘Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd.’ in de *NRC Next* van 19 juni 2007 vraagt Henrichs zich af of deze identiteitsbevordering kans van slagen heeft. Het artikel benadrukt dat een nationaal museum als identiteitsfabriek niet langer werkt in onze maatschappij. Henrichs stelt dat in de eerste plaats er geen gewenst eindproduct meer is zoals een nationalistische Nederlander, maar dat ook de grondstof is veranderd. Zowel de allochtone ‘nieuwe’ en de autochtone ‘oude’ Nederlanders voelen zich reeds wereldburgers.¹⁹⁹ Tevens stelt hij dat historisch onderzoek niet langer beperkt is tot de grenzen van de individuele naties maar juist op de vergelijking van verschillende naties in internationale, transnationale en globaliserende processen.²⁰⁰ Toch is Henrichs over het algemeen positief over dergelijke historische musea in deze tijd, zolang zij een bijdrage kunnen leveren aan de debatten over burgerschap en identiteit.²⁰¹

In het artikel noemt Henrichs enkele facetten van het museum die hem zorgen baren en waarom volgens hem het *Nationaal Historisch Museum* een verminderde kans van slagen zou hebben. Het personeelsplan van het nieuw op te zetten nationaal museum bestaat slechts uit vijf historici en er is geen eigen collectie van authentieke voorwerpen. Volgens Henrichs kan dit leiden tot een museum zonder authentieke voorwerpen met enkel reconstructies en interactieve opstellingen waardoor de historische beleving volledig teniet wordt gedaan en amusement voorop staat.²⁰² Een tekort aan historici in de museumstaf kan al snel leiden tot vercommercialisering van het museum tot een puur op amusement gericht ‘pretpark’. Hoewel de presentatie in musea van groot belang is blijft de inhoud die verteld wordt het belangrijkste, zeker wanneer het gaat over iets cruciaals als identiteit. Wanneer door het ontbreken van professioneel personeel de nuancering en wetenschappelijke onderbouwing voor bepaalde keuzes ontbreken, zal het museum al snel verworden tot een nationalistisch museum waarin veel Nederlanders zich niet kunnen vinden.²⁰³

¹⁹⁸ Hendrik Henrichs, ‘Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd’, *NRC-Next*, 19 juni 2007, 18-19, aldaar 18.

¹⁹⁹ Henrichs, ‘Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd’.

²⁰⁰ Ibidem.

²⁰¹ Ibidem.

²⁰² Ibidem.

²⁰³ Ibidem.

Ook op de website van het nieuw op te zetten *Nationaal Historisch Museum* wordt de vraag gesteld: 'Hoe 'nationaal' mag een Nationaal Historisch Museum zijn?'. 'Wordt een dergelijk museum, als het 'nationaal' is, automatisch ook nationalistisch? De angst voor een eenzijdig positief verhaal vol Balkenende-achtige jubeltonen over een ondernemende VOC-mentaliteit is groot. De vraag is of er wel voldoende aandacht aan de zwarte bladzijden van de geschiedenis zal worden gegeven? Er is een risico dat het museum te 'nationalistisch' wordt in die zin dat het zich te exclusief op Nederland concentreert en daarmee onbewust een bepaalde uniciteit suggereert. Alsof de wereld voorbij Zundert en Zevenaar plots helemaal anders wordt!²⁰⁴; zo meent een criticus op de site van het *Nationaal Historisch Museum*. Belangrijk is dat duidelijk wordt gemaakt in het museum dat zowel de nationale geschiedenis en dus eveneens de Europese geschiedenis niet stopt bij de grenzen van de natie of Europa en dat tevens de zwarte bladzijden van de geschiedenis nooit worden vergeten.

Tot slot moet nog een ander belangrijk gegeven wordt aangehaald. Het is van groot belang dat een nationaal museum zich bewust is dat het verhaalt over een onderwerp dat permanent onderwerp is van debat. Het museum mag dus zeer zeker niet vervallen tot een opvoeding- of een amusementsproject. Er moet veel ruimte zijn voor serieus onderzoek en debat. Als goed voorbeeld kan hier het *Deutsches Historisches Museum* in Berlijn worden aangehaald, dat vaak als voorbeeld wordt gezien voor historische musea, omdat gekozen is voor een combinatie van al deze bovenstaande facetten.²⁰⁵

In het volgende hoofdstuk wordt het Europese museum geschetst en wordt getoetst hoe het *Museum van Europa* op de genoemde problematiek inspeelt.

²⁰⁴ ANNO, <http://www.nationaalhistorischmuseum.nl/>, datum laatst bijgewerkt onbekend, geraadpleegd op 12 januari 2008.

²⁰⁵ 'Het Historisch Museum moet meer ambitie hebben dan educatie', *Trouw*, 4 juli 2007, 5 en Henrichs, 'Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd'.

8 Het Museum van Europa

8.1 De opzet

Al sinds 1997 is de vereniging zonder winstoogmerk (vzw) *Museum van Europa* verantwoordelijk voor het project van het *Museum van Europa*. De vzw wordt voorgezeten door Antoinette Spaak, FDF-politica en dochter van Paul-Henri Spaak, een van de *founding fathers* van de huidige Europese Unie, en door Karel Van Miert, oud-eurocommissaris. De vzw worden bijgestaan door drie comités. Het Wetenschappelijk Comité staat onder leiding van de al eerder aangehaalde historicus Pomian die tevens directeur is van het *Museum van Europa*, het Financiële Comité wordt voorgezeten door baron Jean Godeaux en het Comité van de Stichtende Leden wordt voorgezeten door baron Daniel Janssen.

Het doel van het *Museum van Europa* is het publiek gevoelig maken voor de Europese geschiedenis. Oorspronkelijk was het de bedoeling dat het *Museum van Europa* in herfst 2007 zijn deuren zou openen. Het *Museum van Europa* zou onderdak krijgen in de ondergrondse ruimtes van de in aanbouw zijnde linkervleugel van het Luxemburgstation, een pand dat eigendom is van het Europees Parlement. Dit werd al in 2002 door het politieke bureau van het Europese Parlement beslist. In juni 2005 zegde de federale overheid 1,2 miljoen euro toe. De vzw stelde toen het concept voor van het museum. De vzw *Museum van Europa* heeft al sinds 2004 een volledig ontwerp klaar voor het museum.

In maart 2006 kwamen al deze toezeggingen ineens op losse schroeven te staan. Het Europese Parlement had een studie geïnitieerd om na te gaan hoe in de ruimte waar het museum gevestigd zou worden, als een bezoekerscentrum kon worden ingericht. In 2007 werd besloten dat de bouw van het museum niet door kon gaan en dat er tegen 2009 een bezoekerscentrum zou komen. Naar de precieze redenen voor deze plotselinge ommekeer is het gissen, maar mogelijk speelden veiligheidsredenen een rol. Het Europese Parlement is goed beveiligd en een openbaar museum, waar iedereen te pas en

te onpas in en uit kan lopen, zou een lek kunnen slaan in die beveiliging.²⁰⁶ Daarnaast wilde het Europese Parlement wellicht meer invloed hebben op het concept van het museum, terwijl het concept voor het Europees Museum eigenlijk al vast lag.²⁰⁷ Ook moest rekening gehouden worden met de regel van de vrije concurrentie, die het niet toelaat om een bepaalde projectontwikkelaar voor te trekken.²⁰⁸ Het zou ook zo kunnen zijn dat het Europese Parlement haar vingers niet wil branden aan iets dergelijks gecompliceerds als een identiteitsmuseum. Voor wat betreft de inhoud van een identiteitsmuseum, spelen voor politici vaak andere belangen een rol dan bij musea. Musea zullen bepaalde keuzes maken in hun presentaties op wetenschappelijke gronden, terwijl politici keuzes maken uit het oogpunt van politieke concessies. Wanneer het museum een duidelijke keus maakt dat Turkije op historische gronden niet bij Europa hoort, zullen Europarlementariërs daar wellicht op aangesproken kunnen worden. Maar dit is slechts een speculatie, de werkelijke reden(en) van de terugtrekking van de Europese subsidie zal waarschijnlijk nooit boven water komen.

Het eigenlijke museum zal er uiteindelijk wel komen, maar tot nu toe is er nog geen goede plek in Brussel gevonden en de financiën (destijds 23 miljoen euro) zijn nog niet rond. De vraag is of het museum de financiering ooit rond gaat krijgen, nu het Europese Parlement zich heeft teruggetrokken. Het *Museum van Europa* is dus momenteel een museum met weliswaar naamsbekendheid, enkele tentoonstellingen, grootse plannen en een kleine collectie, maar zonder gebouw. Misschien is deze toevallige loop van omstandigheden ook wel een voordeel, aangezien het museum zijn tentoonstelling laat rond reizen door de Europese Unie bij gebrek aan een vaste locatie. Een reizend Europees Museum dat Europese burgers in eigen land bekend maakt met de Europese geschiedenis is eigenlijk een uitkomst. Op deze wijze zal de tentoonstelling een zeer diverse groep mensen kunnen bereiken, waarschijnlijk van een grotere diversiteit dan wanneer het enkel in Brussel staat.

Het museum had voor de officiële opening in oktober een tijdelijke tentoonstelling gepland die overigens ook deel zou gaan uit maken van de vaste collectie.

²⁰⁶ Steven Van Garsse, 'Geen museum op Luxemburgplein', *Brussel Deze Week* 8 maart 2006 in Brussel Deze Week vzw, <http://www.brusselnieuws.be>, laatst bijgewerkt op 17 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008.

²⁰⁷ Ibidem.

²⁰⁸ Ibidem.

Met de tentoonstelling ‘Dit is onze geschiedenis! Een 50 jarig Europees avontuur’ (26 oktober 2007- 23 maart 2008) wordt de vijftigste verjaardag van de Verdragen van Rome gevierd. (Zie bijlage 4 voor de folder en bijlage 5 voor de catalogus van de tentoonstelling.) De tentoonstelling is de officiële tentoonstelling van de Europese Commissie, de Belgische federale Regering en de Belgische deelstaten. Deze instellingen hebben zich overigens volledig afzijdig gehouden voor wat betreft de inhoud, zij hebben enkel een groot deel gefinancierd, omdat het project geselecteerd was in het kader van een Europese openbare aanbesteding. Ook de privé-sector heeft het museum hiervoor ondersteund. De expositie wordt gehouden in het Magazijn van Tour & Taxis, een gebouw vlak naast het Koninklijk Pakhuis te Brussel.

Het *Museum van Europa* heeft al eerder tijdelijke tentoonstellingen gemaakt, namelijk ‘Europa in euforie’ (oktober 2001 – maart 2002) en ‘God(en), gebruikswijze. De religieuze ervaring’ (oktober 2006 – mei 2007). Deze tentoonstellingen zijn binnenkort te bezichtigen in Madrid en Parijs en reizen daarna door naar andere plekken in Europa. Daarnaast heeft het museum twee internationale colloquia georganiseerd, getiteld ‘De grenzen van Europa’ in 1999 en ‘Van Europa-wereld tot Europa in de wereld’ in 2002. Deze twee vrije debatten gingen over onderwerpen die in het museum behandeld worden.

Verder heeft het museum het Netwerk van Musea voor Europa opgericht. Het idee hierachter is dat alle musea van Europa samen ‘Het Grote Museum van Europa’ vormen.²⁰⁹ In de Europese landen worden nieuwe of bestaande museale projecten gecreëerd, getransformeerd en georiënteerd in een Europees perspectief.²¹⁰ De Raad van de Musea voor Geschiedenis coördineert dit netwerk dat steeds verder aangroeit. Het doel van dit netwerk is om de bereidwilligheid te bevorderen om internationaal samen te werken. De leden van het netwerk proberen hun aankooppolitiek van bepaalde collecties van authentieke objecten ook zo af te stemmen dat de concurrentie tussen de leden minimaal is.²¹¹ Ook willen de musea op het gebied van een documentatienetwerk en cybertentoonstellingen gaan samenwerken. Daarnaast is er de

²⁰⁹ ‘Netwerk van Musea voor Europa’ in vzw Museum van Europa, <http://www.expo-europe.be/>, laatst bijgewerkt in februari 2008, geraadpleegd op 18 april 2008.

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ ‘Netwerk van Musea voor Europa’ in vzw Museum van Europa, <http://www.expo-europe.be/>, laatst bijgewerkt in februari 2008, geraadpleegd op 18 april 2008.

wil om de verschillende collecties als een gemeenschappelijk goed te beschouwen en ze voor uitleen beschikbaar te stellen aan de deelnemende partners.²¹²

Kortom het *Museum van Europa* is een museum dat verschillende musea in Europa samenbrengt en tentoonstellingen maakt om vooral Europeanen bewust te maken van hun Europese gevoel en hun gezamenlijke verleden en toekomst. Frappant is dat naast de indeling die voor de vaste collectie is gemaakt en het debat over financiën, gebouwen en andere zaken er bijna niets naar buiten is gekomen over de inhoud van het nog te bouwen museum, afgezien van de periodisering en thema's. Zou dit komen omdat de staf eigenlijk zelf ook niet weet wat er in het museum zou moeten komen? Om hier meer inzicht in te krijgen zijn enkele beleidsnota's bestudeerd en twee interviews gehouden met onder andere Van Damme, medewerker van *Tempora* en samensteller van de huidige tentoonstelling, en Witte, lid van het wetenschappelijk comité van het *Museum van Europa* en werkzaam als historicus aan de Vrije Universiteit Brussel.

8.2 De inhoud en het concept

Het museum wil de Europeanen kennis laten maken met de wortels van hun gemeenschappelijke beschaving. De vzw vindt een museum over de Europese integratie noodzakelijk omdat er een gevoel van onbehagen tegen Europa is ontstaan en het merendeel van de mensen zich niet langer verbonden voelt met de geschiedenis. Het museum kan aan jongere generaties uitleggen waar de grondslag ligt van de Europese Unie, namelijk bij het herstel van Europa na de verwoestende Tweede Wereldoorlog.²¹³ Daarnaast wil het museum de kloof dichten tussen Europeanen en Europese instellingen en die tussen Europeanen en hun verleden.²¹⁴ Van Damme: 'We willen mensen warm maken voor de geschiedenis.'²¹⁵ Vooral jongeren interesseren zich over het algemeen nauwelijks of heel weinig voor deze geschiedenis en men moet op hun emoties inspelen om hen te laten voelen dat deze geschiedenis hen aangaat, dat het over hen gaat: over hun

²¹² Ibidem.

²¹³ Steven Van Garsse, 'Museum van Europa wordt geen propagandamuseum', *Brussel Deze Week* 15 juni 2005 in Brussel Deze Week vzw, <http://www.brusselnieuws.be>, laatst bijgewerkt op 17 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008.

²¹⁴ Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007).

²¹⁵ Ibidem.

verleden en hun toekomst.²¹⁶ De beoogde doelgroepen van het museum zijn bezoekers van het Europese Parlement, toeristen die naar de stad komen om iets van de Europese hoofdstad te zien en dan zijn er nog leerlingen en studenten van over heel Europa. ‘Het museum wil een volwaardige sociale medespeler zijn en bijdragen tot de vorming van een Europees burgerbewustzijn.’²¹⁷

Het *Museum van Europa* neemt de Europese integratiegeschiedenis als uitgangspunt; Van het ontstaan en de bevestiging van Europa als religieuze en later ook culturele eenheid, daarna vooral cultureel en juridisch en tijdens de voorbije halve eeuw zowel economisch, juridisch, cultureel en meer en meer politiek.²¹⁸ Pomian zegt hierover: ‘De geschiedenis van het Europa die wij zullen tentoonstellen is dus geen optelsom van nationale geschiedenissen. Het is de geschiedenis van de verzuchtingen om het hele continent een te maken, zelfs al werd dit maar als een stap naar de verovering van de wereld beschouwd.’²¹⁹ Pomian gebruikt voor het vaststellen van de inhoud van het museum zijn al eerder aangehaalde boek over Europese eenwording.

Het museum benadert Europa vanuit een Europese visie en geeft aan zich terdege bewust te zijn dat Europa er vanuit andere perspectieven heel anders uit zal zien. Er wordt wel rekening gehouden met andere visies, maar het uitgangspunt van het museum is de Europese blik. ‘Alles wat ergens een eenmakende structuur heeft teweeg gebracht in Europa -cultureel, religieus of politiek- wordt als uitgangspunt genomen. We hebben in die zin ook de klassieke paden van de geschiedenis moeten verlaten, omdat die uit gaat van de natiestaten,’ zegt Benoît Rémiche, artistiek directeur van het museum.²²⁰ Het museum maakt uit deze eenwordingsstructuur een keuze van de onderwerpen en geeft de voorkeur aan elementen die een buitengewoon sterke invloed hebben gehad en een duurzaam spoor hebben achtergelaten.²²¹

²¹⁶ Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007).

²¹⁷ ‘Het culturele project Europa 4. Museum van Europa’, *Tempora* (Brussel 2004) 1-13, aldaar 5

²¹⁸ ‘Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa’, *Tempora* (Brussel 2004) 1-18, aldaar 5.

²¹⁹ ‘Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa’, 5.

²²⁰ Van Garsse, ‘Museum van Europa wordt geen propagandamuseum’, *Brussel Deze Week* 15 juni 2005 in Brussel Deze Week vzw, <http://www.brusselnieuws.be>, laatst bijgewerkt op 17 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008.

²²¹ ‘Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa’, 5.

De ontwerpers hadden oorspronkelijk gekozen voor een vaste tentoonstelling en verschillende tijdelijke tentoonstellingen. Het permanente parcours zou gaan bestaan uit drie periodes van eenheid en twee periodes van breuken. Het museum wilde de periode rond het jaar 1000 als vertrekpunt nemen. Deze periode staat voor een belangrijk moment in de geschiedenis van het Europese continent, omdat er toen een einde kwam aan de volkverhuizingen in het westen en oosten. Ook de kerstening van Tsjechië, Hongarije en Polen, als uitbreiding van het Rooms-katholieke Rijk, in de tweede helft van deze eeuw zorgde voor de definitieve grenzen van dit rijk. Ook van belang was dat de geletterde elites van Europa in die tijd het idee van gemeenschappelijk afstamming deelden, namelijk van Japhet (de middelste zoon van Noach, waarvan de nakomelingen geïdentificeerd worden met de Indo-Europese stammen), de Trojanen en op zijn minst van de Romeinen.²²² Daarnaast hadden al deze volkeren gemeenschappelijke erfenissen en burens. Deze erfenissen kwamen onder meer van de klassieken, van Israël via de Schrift, het barbaarse verleden, de tradities van de kerk, en van het voorbeeld Karel de Grote. Er is sprake van dezelfde burens, omdat alle landen op enige wijze relaties onderhielden met het Byzantium, de orthodoxe wereld en de Arabische wereld, dan wel door handel dan wel door oorlogvoering.²²³

Dit eerste voorstel voor de indeling kreeg veel kritiek. De grote vraag was hoe een dergelijk groot onderwerp in één museum zou kunnen passen. Niet alleen het wetenschappelijke comité maar ook andere critici waren het niet met deze opzet eens. De periode voor het jaar 1000 kwam niet aan bod en de geschiedenis concentreerde zich op de westelijke kern van het continent. Uit het interview met Witte, die samen met de historici Dumoulin en Billen zitting heeft in het wetenschappelijk comité, blijkt dat door hen op het concept grote kritiek is geuit over de constructie van Europa. Zij spraken over anachronisme in de zin van het bestaan van een Europees gevoel. Veel mensen dachten indertijd echter alleen vanuit hun dorp, stad, regio of koninkrijkje en waren zich niet eens bewust van een nationaal gevoel laat staan een Europees gevoel. 'Ik deconstrueer dit soort identiteitsvorming, dat is wat moderne historici doen', aldus Witte.²²⁴ Zij was het dan ook niet eens met het concept. Volgens Witte moest de klemtoon komen te liggen op

²²² 'Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa', 5.

²²³ Ibidem, 6.

²²⁴ Interview Els Witte (Brussel, 11 oktober 2007).

de tweede helft van de 20e eeuw en op het economisch sociale element, want dat gebeurde volgens alle drie de historici uit het comité nu te weinig.²²⁵

Daarnaast was het volgens Witte interessant om niet te zoeken naar gemeenschappelijke culturele 'identiteiten', maar naar culturele sociologische realiteiten. Het museum kan bijvoorbeeld Europa laten zien vanuit de netwerken die ontstaan zijn uit de artistieke bewegingen, zoals het impressionisme dat langzaam bekend werd door heel Europa of bepaalde bouwstijlen die in trek waren. Of het museum kan tonen wat er gemeenschappelijk is in de Europese geografische ruimte, denk hier bijvoorbeeld aan stedenvorming en kerkbouw.²²⁶ De discussie lag tijdens de bijeenkomst volgens Witte meer op de tijdvakkenindeling dan op de geografische indeling.

Door de kritiek en de daarop volgende discussie ontstonden er nieuwe ideeën. De Europese eenmakingsgeschiedenis begint in het huidige concept eerder, namelijk al in 1000 voor Christus bij de Grieken en Romeinen. De tijdsindeling bestaat uit zeven tijdvakken: 1. de Grieken, Kelten en Romeinen; 2. Byzantium en het Latijnse christendom; 3. eenheid door geloof; 4. de godsdienstoorlogen; 5. eenheid door verlichting; 6. de ideologieënoorlog; 7. De eigenlijke Europese eenmaking van vandaag. Als antwoord op de vraag hoe een dergelijk groot onderwerp in een museum zou kunnen passen werd er gekozen voor een andere opzet, namelijk een permanente tentoonstelling en een variabele afdeling. (Voor visualisatie van het concept zie bijlage 3.)

De permanente afdeling zal bestaan uit de reeds ontwikkelde huidige tentoonstelling 'Dit is onze geschiedenis', die dus verhaalt over de Europese eenwording vanaf 1945 en uit een kaartenkamer. De kaartenkamer is een soort kruispunt waar de bezoeker aan de hand van een 'cartografisch schouwspel' met de geschiedenis van de Europese eenwording leert kennis maken door de drie periodes van integratie en twee periodes van breuken.²²⁷ Eigenlijk dus precies gelijk aan hoe de eerste opzet was, maar nu komen ze beurtelings aan bod. In de kaartenkamer worden bijvoorbeeld geografische kaarten van de Grieken, Romeinen en Kelten, het glasraam van de Christianitas, de wereldbol van de Verlichting en het bord van de Unie getoond.

²²⁵ Interview Els Witte (Brussel, 11 oktober 2007).

²²⁶ Ibidem.

²²⁷ 'Het feuilleton van Europa 8. Museum van Europa', *Tempora* (2004) 1-55, aldaar 5.

De variabele afdeling gaat bestaan uit een reeks van zeven tijdelijke tentoonstellingen die samen het feuilleton van Europa vormen en elkaar opvolgen. Deze zijn ingedeeld conform de hierboven genoemde tijdvakken. Door niet één tentoonstelling te maken, maar met het feuilleton te werken heeft het museum veel grotere mogelijkheden in het presenteren van objecten. Bij de eerste opzet zou er 1000 jaar verteld moeten worden in één museum, maar met dit plan kan 3000 jaar in zeven stukken verdeeld worden en is er naar verhouding relatief meer tentoonstellingsoppervlakte. De verschillende tentoonstellingen zullen worden samengesteld door verschillende aangestelde commissarissen uit verschillende Europese landen. Op deze manier wordt voorkomen dat er enkel een Frans-Europese geschiedenis van Europa of Duits-Europese geschiedenis van Europa wordt verteld.²²⁸

De thematentoonstellingen zijn een aanvulling hierop. In een dergelijke thematentoonstelling kan een idee of thema worden uitgewerkt, of kan aandacht worden besteed aan belangrijke figuren. Genoemde thema's zijn: de relatie tussen Europa en de VS, Europa en de kolonisatie, Europa en de vrouw en Europa in confrontatie met de Islamitische beschaving. Kortom er is veel te vertellen vanuit verschillende perspectieven.

De problematiek van de geografische afbakening is door middel van de tijdvakken opgelost. Er is gekozen voor wisselende grenzen. Bij de huidige tentoonstelling worden de grenzen van de lidstaten van de Europese Unie gebruikt. Daarnaast worden de geografische grenzen van het Rooms-katholieke Rijk en het Europa van de Verlichting gebruikt. Deze drie tijdperiodes met elk andere grenzen vallen in grote lijnen samen. Op basis hiervan stellen de curatoren dan ook vast dat vanuit historisch perspectief noch Rusland, noch Turkije tot Europa behoren. Zij menen dat de Russische vlakten en de Balkan niet deelnamen aan de eenheid door geloof. Europa heeft zich eeuwenlang afgezet tegen de Islam, in het bijzonder tegen het Ottomaanse Rijk. Politici kunnen hun redenen hebben om deze landen er wel of niet bij te betrekken, maar historici hebben volgens het *Museum van Europa* de opdracht helderheid over het verleden te scheppen.²²⁹

²²⁸ Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007).

²²⁹ 'Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa', 6-7.

Doordat het museum dergelijke keuzes maakt, stelt het zich expliciet als een identiteitsmuseum op. Dit bovenstaande geldt eveneens voor de inbreng van Christendom en Verlichting. Het museum erkent een identiteitsmuseum te zijn en weet dat het publiek dat ook van het museum zal verwachten. Van Damme: ‘Wij vatten onze rol op als een bijdrage aan de constructie van een Europees burgerlijk bewustzijn, aan de ontwikkeling van de supranationale, supraconfessionele en de supra-ideologische unificatie van Europa en aan de uitroeijing van iedere vorm van racisme, xenofobie, autoritarisme en totalitarisme.’²³⁰ Het museum wil de conflicten en de haat die vaak als voedingsbodem dienden laten zien. Daarnaast wil het medeleven voor alle slachtoffers en probeert zij onder de bezoekers begrip te creëren voor de ontstaansoorzaken van dergelijke conflicten. In de hoop dat ze nooit meer herhaald worden.²³¹

Het museum is zich bewust van het feit dat zijn tentoonstellingen altijd onderwerp zullen zijn van debat, aangezien er onder historici en wetenschappers geen consensus bestaat over bepaalde uitgangpunten van het museum. Zoals ook al bleek in het hoofdstuk ‘Debat Europese identiteit’ kunnen er grote vraagtekens geplaatst worden bij de vorming van de Europese identiteit en Europees erfgoed. Ook de tijdelijke tentoonstellingen zullen een voedingsbodem vormen voor debat. Het museum wil dan ook actief debatten en symposia organiseren. De bedoeling is dat uit de reeks van colloquia ook publicaties voort komen. Daarnaast zullen er regelmatig gastcuratoren uitgenodigd worden uit verschillende Europese landen om een tentoonstelling vanuit hun visie te ontwerpen.²³² Zo probeert het museum te voorkomen dat er enkel Franse of Belgische historici zich met de inhoud bemoeien, maar alle visies binnen Europa over Europa naar voren komen.

Naast al het bovenstaande zal er ook een kinderruimte, voor kinderen van zes tot twaalf jaar, worden ingericht. Daarnaast gaat het museum een afzonderlijke gratis toegankelijke tentoonstellingsruimte creëren om werken van levende kunstenaars over Europese thema’s tentoon te stellen. Ook moet er een ontspanningsruimte worden gerealiseerd, waar het publiek kan genieten van de veelzijdige Europese keukens en zal er een museumwinkel komen om het plaatje compleet te maken.²³³

²³⁰ Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007).

²³¹ ‘Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa’, 8.

²³² ‘Het Culturele project 4. Museum van Europa’, 9.

²³³ Ibidem, 10-11.

8.3 Presentatie

De vzw wil met het *Museum van Europa* interesse wekken voor de geschiedenis in het algemeen en de geschiedenis van Europa in het bijzonder. Het verhaal van de Europese eenwording vertellen is zijn missie. Het *Museum van Europa* doet dit door middel van een combinatie van wetenschappelijke geschiedenis en erfgoed, een mengeling van emotie en verstand. Dit verschil is al eerder aangehaald in het eerste hoofdstuk. Hierbij worden didactische elementen afgewisseld met emotionele momenten.²³⁴ Een museumbezoek zal nooit in staat zijn om het volledige geschiedverhaal aan het publiek brengen, maar wat is dan de meerwaarde van een museum? Is een dvd niet leerzamer en minder vermoeiend dan een museumbezoek? Het antwoord Van Damme hierop is dat echte voorwerpen onvervangbaar zijn, omdat zij de volledige historische rijkdom weergeven.²³⁵ Henrichs haalt in zijn artikel een Amerikaans onderzoek aan waaruit bleek dat bezoekers door het zien van echte objecten aan een museum meer vertrouwen geven dan aan historische films en televisie, en zelfs meer dan aan geschiedenisboeken en -docenten. Dus alleen al voor de eigen geloofwaardigheid van het museum zijn echte authentieke voorwerpen van groot belang.²³⁶

Overigens kan authenticiteit verschillende vormen aan nemen, zoals ervaringsauthenticiteit, functionele authenticiteit met betrekking tot de huidige functie en de contextuele authenticiteit met betrekking tot de plek en de context waar het voorwerp zich bevindt.²³⁷ Vooral de ervaringsauthenticiteit is in identiteitsmusea van groot belang. Deze musea willen mensen een bepaald gevoel meegeven. Authentieke voorwerpen kunnen zorgen voor contact met het verleden door middel van een 'historische sensatie'.²³⁸ Museumbezoekers zijn altijd op zoek naar dergelijke ervaringen en musea proberen deze aan te bieden door de juiste voorwerpen uit te zoeken en presentaties te realiseren. Wanneer musea de ervaringen boven de wetenschappelijke geschiedenis stellen, kan dit de historische werkelijkheid geweld aan doen. In het eerste hoofdstuk

²³⁴ Van Garsse, 'Museum van Europa wordt geen propagandamuseum', *Brussel Deze Week* 15 juni 2005 in Brussel Deze Week vzw, <http://www.brusselnieuws.be>, laatst bijgewerkt op 17 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008.

²³⁵ Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007)

²³⁶ Henrichs, 'Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd'.

²³⁷ Gregory Ashworth, 'The evolution of concern for the past', in: Gregory Ashworth en Peter Howard, *European heritage planning and management* (Exeter 1999) 35-59, aldaar 44.

²³⁸ Henrichs, 'Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd'.

werd gesproken over de erfgoedcultus en de gevaren hiervan, dit is een duidelijk voorbeeld. Het museum van Europa moet hier voor waken.

Naast authentieke voorwerpen kunnen audiovisuele media de perceptie zeer goed aanvullen. Daarom is er in het museum bij de huidige tentoonstelling gekozen voor een mix van authentieke voorwerpen, reproducties, artistieke installaties en audiovisuele opstellingen. Van Damme: 'Bezoek aan de tentoonstelling moet tot aan het bot gaan van dat medium. Dus geen dvd of internet, maar de bezoeker moet centraal staan. Het publiek moet eruit halen wat er in zit en als dat met een ander medium beter kan dan moeten we een ander medium gebruiken.'²³⁹

Authentieke voorwerpen spelen dus een sleutelrol bij het succes van het museum. Juist hierdoor onderscheidt een museum zich van andere musea en alle vormen van media die een geschiedverhaal kunnen vertellen. Daarnaast kan het museum door middel van authentieke voorwerpen de ultieme belevenis oproepen. Door middel van historische voorwerpen zijn musea in staat het publiek historische evocaties te laten ervaren. Het probleem van authentieke voorwerpen is dat deze vaak niet aan de esthetische en historische criteria voldoen om tentoongesteld te worden. Bovendien heeft het *Museum van Europa* als bijkomend probleem dat het niet beschikt over een eigen collectie. De oplossing hiervoor is deels gevonden door het *Netwerk van Musea voor Europa* op te richten.

Voor de huidige tentoonstelling maakt het museum gebruik van zeker 850 authentieke objecten. Sommige hiervan zijn geleend van musea, archieven, privé-instellingen, enkele zijn aangekocht en andere kunstwerken zijn speciaal gemaakt voor de tentoonstelling en maken nu deel uit van de vaste collectie. Tevens zijn er kopieën van beeldmateriaal gemaakt. De oplossing voor de afwezigheid van een eigen collectie is slechts deels gevonden, omdat het museum voor de keuze van de authentieke voorwerpen onderworpen is aan de grillen van de welwillendheid van andere instellingen om bepaalde stukken uit te lenen. Hierin ligt dus wel degelijk een zwakte, aangezien de meeste instellingen niet erg happig zijn op langdurige uitleen van topstukken; het zijn juist dat soort topstukken die een tentoonstelling maken of breken. Om deze problematiek

²³⁹ Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007)

te relativieren moet gezegd worden dat alle musea natuurlijk altijd met het probleem worstelen dat zij over een beperkte collectie beschikken.

In de inleiding werd gevraagd welke Europese voorwerpen of semioforen er ten toon gesteld zouden moeten worden in een dergelijk Europees Museum. Het begrip semioforen wordt door Pomian uitgelegd als voorwerpen die met een bepaalde betekenis zijn geladen maar geen gebruikswaarde (meer) hebben. Deze semioforen krijgen hun waarde door de gemeenschap toegekend en zijn volgens Pomian de weg tussen het profane en het sacrale. Dit komt omdat ze uit materie bestaan, maar door hun fysieke uiterlijk tegelijk ook een onzichtbare betekenis krijgen toegedicht. Dit wordt het semiotische aspect genoemd.²⁴⁰

Welke semioforen het museum kiest in haar presentatie is van groot belang voor zijn geloofwaardigheid en zijn kans van slagen als identiteitsmuseum. Ten eerste moeten de voorwerpen relevant zijn binnen het Europese verhaal. Ten tweede moet het verhaal wetenschappelijk kloppen. En daarnaast moet het museum bij haar keuze rekening houden met de gevolgen die de betekenis toekenning kan hebben. Bepaalde voorwerpen kunnen door het publiek grote waarde worden toebedeeld en een symboolfunctie krijgen. Wanneer bij de keuze van voorwerpen bijvoorbeeld niet wordt gelet op dit erfgoed misschien negatieve connotaties oproept bij naties buiten Europa of bepaalde naties binnen Europa uitsluit kan dit leiden tot conflicten of pijnlijke situaties. Kortom het uitzoeken van erfgoed en de vorm van presentatie is een precare bezigheid. Door de dynamiek van identiteit en erfgoed zijn de keuzes van het erfgoed van het Europees Museum niet absoluut, maar kunnen deze keuzes telkens verschillen. Natuurlijk zal het museum zoals elk museum altijd proberen om de mooiste objecten aan haar publiek te tonen. Niet alleen relevantie maar ook esthetiek is daarbij van groot belang.

Bij de huidige tentoonstelling zijn bijvoorbeeld een jurkje van een klein meisje gemaakt uit de stof van de vlaggen van de geallieerden, de eerste staaf metaal gesmolten in het kader van de EGKS, een zak kolen die tijdens de Berlijnse luchtbrug in West-Berlijn werd gedropt, het geïllustreerde dagboek van een Hongaars jongetje geschreven tijdens de Hongaarse revolutie in 1956, het logboek van een Engelse soldaat over de Suez-crisis, stukken van het IJzeren Gordijn en van de Berlijnse Muur, een geurpot van

²⁴⁰ Pomian, *De oorsprong van het museum*, 43-44.

de Stasi en objecten uit het dagelijkse leven van inwoners van de Europese Unie te bezichtigen.²⁴¹ Kortom alle voorwerpen die binnen het verhaal van Europese eenwording passen zijn opgenomen.

Niet alleen de presentatie, maar ook het verhaal wat verteld wordt is van groot belang. Zoals gezegd kan een museum niet het gehele verhaal exact overdragen, maar een museumbezoek kan het publiek wel aan het denken zetten en belevingen laten ervaren. Het 'grote' verhaal van de Europese geschiedenis wordt in het *Museum van Europa* afgewisseld met de 'kleine' geschiedverhalen op individueel niveau. Juist deze verhalen kunnen zorgen voor identificatie van het publiek met andere Europeanen. Bij de tentoonstelling 'Dit is onze geschiedenis' is veel gebruik gemaakt van individuele verhaallijnen. Zevenentwintig burgers uit Europese lidstaten worden uitgelicht, omdat zij zich op Europees niveau ergens voor inzetten of iets indrukwekkends hebben meegemaakt gedurende de periode van het ontstaan van de Europese Unie. Zoals een Duits echtpaar dat via een tunnel Oost Duitsland ontvlucht is in 1982, een Zweedse vrouw die onderzoek doet in een Europees researchcentrum voor kernfysica, een Bulgaarse man die met zijn producten de Europese markt verovert, een Griekse vrouw die lessen geeft in Europese folkloristische dansen etc.... (Bijlage 5) Elke persoon is in de tentoonstelling geïntegreerd met een authentiek voorwerp en een filmpje waarin zijn of haar relatie tot Europa duidelijk wordt. Met deze kleine verhaallijnen bestaat de kans dat het publiek de rode draad van de chronologie kwijtraakt. Het *Museum van Europa* heeft dit opgelost door door de tentoonstelling heen een tijdslijn te plaatsen, zodat de bezoeker overal in het parcours weet waar hij zich bevindt in de tijdslijn van de geschiedenis.²⁴²

Uit bovenstaande blijkt hoe het *Museum van Europa* presentatietechnieken heeft toegepast en voor welke authentieke objecten zij heeft gekozen. Uit de recensies blijkt dat de meeste critici de tentoonstelling geslaagd vinden. Wel zullen de andere feulletons van Europa waarschijnlijk meer problemen opleveren bij de uitwerking. De huidige

²⁴¹ 'Musea van Europa' in vzw Museum van Europa, <http://www.expo-europe.be/>, laatst bijgewerkt in februari 2008, geraadpleegd op 18 april 2008.

²⁴² Persconferentie 20 maart 2007: Dit is onze geschiedenis. Een 50 jarig Europees avontuur, Tour en Taxis Brussel in vzw Museum van Europa, <http://www.museu.be/cnh/download/dossiers>, laatst bijgewerkt 20 maart 2008, geraadpleegd op 18 april 2008.

-Het Museum van Europa-

tentoonstelling gaat over de geschiedenis van de Europese eenmaking na de Tweede Wereldoorlog en de conflicten rond de eenmaking van de Europese Unie. Dit is de recente geschiedenis waarbij het vrij gemakkelijker is emoties op te wekken, ooggetuigen te vinden en voorwerpen te bemachtigen, in tegenstelling tot de oudere feuilletons, bijvoorbeeld over de godsdienstoorlogen. De emotionele lading die in deze tentoonstelling in grote mate aanwezig is, zal dan waarschijnlijk plaats maken voor meer verhalende wetenschappelijke geschiedenis.

9 Het Museum van Europa in opzet geslaagd?

In dit hoofdstuk worden de ideeën en opzet van het Europees Museum getoetst aan de voorwaarden die zijn gesteld in hoofdstuk zeven ‘Museum als identiteitsfabriek’. Hierdoor kan worden vastgesteld of het opzetten van het *Museum van Europa* een zinvolle onderneming is, wanneer het wordt opgezet zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven.

Een belangrijke voorwaarde voor een museum om een wetenschappelijk verantwoorde historische presentatie te geven, is dat de politiek zich niet met de inhoud van het museum bemoeit. Dit laatste is momenteel bij het museum het geval, aangezien het een privé-initiatief is. Toch zou zij via subsidies die zij ongetwijfeld moet aanvragen bij Brusselse en Europese instanties enigszins beïnvloed kunnen worden.

Daarnaast dienen er voldoende historici werkzaam te zijn in het museum. Met de vercommercialisering van de culturele sector staan amusement en beleving al snel voorop in musea. Het is van groot belang dat voldoende personeel niet alleen bezig is met de marketing of presentatie in het museum, maar zich ook serieus buigt over de inhoud. Er moet een goede balans zijn tussen deze zaken. Volgens Van Damme is het wetenschappelijk comité dagelijks actief. De twee historici Pomian en Elie Barnavi zijn de trekkende krachten van het museum. Ook ander vooraanstaande historici verlenen hun medewerking zoals de Franse historicus Marc Ferro en de Duitse historicus en curator Marie Louise von Plessen.²⁴³ De historici zijn goed vertegenwoordigd in het hele team. Daarnaast zullen er regelmatig gastcuratoren uitgenodigd worden uit verschillende Europese landen om tentoonstellingen vanuit hun ‘Europese’ visie te ontwerpen. Hoe zwaar alle meningen wegen is natuurlijk onduidelijk. Dat Pomian een groot stempel drukt op het geheel is onvermijdelijk.

Of het museum daadwerkelijk gaat bereiken wat zij zichzelf als doel heeft gesteld is nog maar de vraag. Europese burgerschap bevorderen en het bevorderen van historisch

²⁴³ Sibylle Quack, ‘Sharing European Memory’, *New York Consortium for European Studies* (februari 2007) 3-7, aldaar 5.

besef zijn zeer pretentieuze gestelde doelen. Henrichs noemde al het probleem dat het eindproduct voor een Nederlands Nationaal Historisch Museum een Nederlander is, terwijl velen Nederlanders al wereldburger zijn.²⁴⁴ Gezien de kritiek van Henrichs is het de vraag of een Europees Museum kans van slagen heeft. Immers Europa geeft wel een wijdere blik dan een enkele natie, maar Europa is desalniettemin ook geen geïsoleerd geheel en is op haar beurt onderhevig aan de processen die daarbuiten plaats vinden. De vraag is of Europese burgers (net als Nederlandse burgers) wel een ‘goede grondstof’ zullen vormen om Europeaan te worden of dat zij liever wereldburger worden. Als dit zo is, zou een *Museum van Europa* dus eigenlijk ook nog te kortzichtig zijn en enkel een wereldmuseum uitkomst kunnen bieden. Natuurlijk rijst hierbij het probleem dat een dergelijk groot onderwerp nooit in een museum past. Henrichs is van mening dat dergelijke identiteitsmusea als het *Museum van Europa* (op welk niveau dan ook) in deze tijd toch zeker nuttig zijn, zolang zij een bijdrage kunnen leveren aan debatten over burgerschap en identiteit.²⁴⁵ Het museum speelt hier op in door het belang van debat te erkennen en op regelmatige basis colloquia te organiseren.

Het museum zal in de periode na de opening wellicht moeten onderzoeken of het gestelde doel behaald wordt. Toch zijn termen als historisch- en burgerbewustzijn niet gemakkelijk meetbaar. Zeker omdat deze niet onafhankelijk zijn van andere invloeden buiten het museum om. Momenteel worden er in Europa kinderen geboren die niet weten dat ze ooit een paspoort moesten vertonen aan de grens tussen Nederland en België en wanneer je op vakantie naar Frankrijk ging je Franse Francs moest opnemen. In die zin zal het Europees Museum wellicht door de jaren heen een gemakkelijkere taak krijgen.

Een andere zorg die genoemd wordt is dat het museum geen eigen collectie heeft. Het museum heeft hier kundig op ingespeeld door het *Netwerk van Musea voor Europa* op te richten. Hierdoor heeft het museum een groot netwerk, waarvan het objecten kan lenen. Op deze wijze heeft het museum toch genoeg authentiek materiaal voor de tentoonstellingen. Daarnaast laat het museum in opdracht kunstwerken maken voor de tentoonstellingen. Hierdoor verkrijgt het museum een authentiek object, dat het inmiddels aan haar collectie kan toevoegen.

²⁴⁴ Henrichs, ‘Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd’, 18.

²⁴⁵ Ibidem.

De visie waarbij enkel naar de Europese integratie wordt gekeken is een nauwe visie. Van Damme is er lovend over: 'Zo kort de Europese geschiedenis vertellen is didactisch heel belangrijk. Het is een origineel concept en er is nog nooit op deze wijze gekeken naar Europa',²⁴⁶ Hoewel het concept zeker vernieuwend genoemd kan worden is de vraag of het didactisch verantwoord is. Hoewel geïnteresseerden en historici wellicht de Europese benadering met kritisch oog tegemoet zullen treden zal 'Jan met de pet' (zoals ook een grote groep bezoekers in het conceptplan genoemd wordt) heel wat minder kritisch zijn. Belangrijk is hier te vermelden dat de doelgroepen van het museum grotendeels uit toeristen en kinderen bestaan, die vaak niet de meest kritische geesten zijn. Vaak zijn zij geneigd dingen simpelweg aan te nemen en ze niet eerst ter discussie te stellen, terwijl dat bij een identiteitsmuseum juist erg belangrijk is. Het museum zal er dus voor moeten zorgen dat het de bezoekers aan het denken zet. De werking van een dergelijk museum als het *Museum van Europa* moet eigenlijk eerst aan hen uitgelegd worden, voordat zij de tentoonstelling betreden. Dit kan door de theorie van de lieux des memoires te benadrukken in de presentatie en bij schoolklassen is extra uitleg mogelijk door middel van het aanbieden van educatiepakketten. Toch is het publiek vrij in wat zij leest en wat het wil leren in een museum en kan dus gemakkelijk over deze kennis heen gestapt worden. Zonder kritische noot is een identiteitsmuseum een eng gegeven.

Het museum van Europa maakt gebruik van een eurocentrische visie. Dit is nodig, om het verhaal duidelijk te kunnen vertellen, maar levert ook meteen een probleem op. Europa wordt hierdoor neergezet als een aparte entiteit en er gaat weinig aandacht uit naar de omgeving gaat. Europa wordt vrij geïsoleerd van haar burens behandeld en of er over de grenzen heen wordt gekeken is de grote vraag. Het museum neemt overigens wel voor ieder tijdvak wisselende grenzen in acht, maar hierdoor loopt het ook de kans dat het wellicht vergeet bepaalde dingen mee te nemen. Europese geschiedenis lijkt te stoppen bij de grenzen van Europa. Hoewel het museum dit gemis deels wil opvangen met tijdelijke tentoonstellingen die wel over de grenzen heen verhalen, is nog maar de vraag hoe ver het hierin zal gaan. Afhankelijk van het aantal tentoonstellingen en de diepgang van deze wisseltentoonstellingen zal in de toekomst duidelijk worden of deze voldoende zijn om de eurocentrische visie tegenwicht te bieden.

²⁴⁶ Interview met Pieter van Damme (Antwerpen, 21 november 2007).

De vrees dat het pijnlijke verleden vergeten wordt is voor de Europese geschiedenis niet relevant. Aandacht voor de zwarte bladzijden uit de geschiedenis zal er in elk geval zijn. Juist de pijnlijke geschiedenis zoals de Eerste en Tweede Wereld Oorlog en de Holocaust hebben er grotendeels toe geleid dat Europa nu is wat het is. Hier zal dus juist de aandacht op worden gevestigd in het *Museum van Europa*.

Er kan geconcludeerd worden dat er bij de opzet van het *Museum van Europa* de randvoorwaarden zijn geschapen voor het uitbouwen van een identiteitsmuseum. Bij elk van de geschapen randvoorwaarden kan eveneens onmiddellijk kritiek geuit worden. Daarnaast is het de vraag of deze voorwaarden ook gewaarborgd zullen worden in de toekomst. Een museum op papier is gemakkelijker te bedenken dan in praktijk uit te werken. Pas wanneer het museum er staat zal blijken of het tekort schiet en waar de schoen wringt. De huidige tentoonstelling heeft de kritiek aardig verstomd en is goed ontvangen. Ook moet gezegd worden dat het relatief gemakkelijk is om kritiek te leveren op identiteitsmusea, omdat ze een zeer moeilijke taak hebben te vervullen.

In de toekomst zal ook blijken of de missie van het Museum van Europa haalbaar is gebleken. De missie van elk identiteitsmuseum blijft een moeilijke, er moet namelijk iets getoond en overgedragen worden dat eigenlijk niet zichtbaar is en bovendien permanent aan verandering onderhevig is. Het moeilijke van de Europese identiteit is, zoals in het eerste deel van deze scriptie is genoemd, dat men moeite heeft met de afbakening, waardoor de inhoud van een dergelijk museum altijd een punt van discussie zal zijn. Maar dit is tegelijk ook van groot belang, om het museum en de inhoud gezond te houden. Hoe het met de Europese samenwerking en identiteitsvorming gaat lopen in de toekomst is de grote vraag. In elk geval neemt het *Museum van Europa* een duidelijke stelling in op het vlak van Europese eenwording. Dat is van groot belang, aangezien politici dat vandaag de dag niet willen, kunnen of niet durven doen.

Conclusie

In deze scriptie staan Europese identiteit, Europees erfgoed en het *Museum van Europa* centraal. De hoofdvraag luidde: **Kan er een Europese identiteit en Europees erfgoed geconstrueerd worden en kan deze identiteit en dit erfgoed op zinvolle wijze uitgedragen, bewaard en getoond worden door middel van een Europees Museum?**

Deze vraag is in deze scriptie positief beantwoord. Uit de uiteenzetting blijkt dat de constructie van zowel een Europese identiteit als Europees erfgoed momenteel plaats vindt en ook in het recentelijk verleden heeft plaats gevonden. Met name tijdens de vorming van de Europese Unie de afgelopen vijftig jaar is geprobeerd een Europese 'natiestaat' te vormen door middel van een soort nationalisme op Europees niveau, een zogenaamd 'europaisme'. De Europese Unie creëerde symbolisch erfgoed zoals de euro, het Europese volkslied, een Europese feestdag en zette Europese instituties op om op deze wijze een eenheidsgevoel onder de burgers van Europa te creëren. Eigenlijk precies zoals vroeger bij politieke natievorming gebeurde.

Hoewel met de huidige moderne communicatiemogelijkheden dit nationalisme gemakkelijk verspreid kan worden, ontstaat er verzet tegen de eenwording. Er ontstaat angst voor het monster Europa dat de nationale staat en het nationale gevoel ondermijnt. Deze weerstand bestond overigens in het verleden bij politieke natievorming op regionaal niveau ook wel, maar door het sterke centrale gezag werd de natievorming met harde hand doorgedrukt. Vandaag de dag is dat niet meer wenselijk en heeft de Europese Unie hiervoor ook niet genoeg gezag. Bovendien zijn de Europese burgers mondiger en hebben zij meer inspraak dan burgers destijds.

Een ander probleem naast het verzet is de ongrijpbaarheid van de Europese identiteit. Er is geen consensus over de invulling van een Europese identiteit en op welke wijze deze afgebakend kan worden. In Europa is geen essentie te vinden. Europa is eerder een lappendeken van verschillende culturen met ieder hun verschillen en overeenkomsten. Veel elementen die als pijlers van de Europese identiteit worden genoemd, zoals democratie, de joods-christelijke traditie of het Romeinse rechtstelsel, kunnen niet exclusief Europees worden genoemd. Daarnaast is er geen

gemeenschappelijk Europees toekomstbeeld en is geografisch ook niet te bepalen waar de grenzen van Europa liggen. Wel kan men de invulling van een Europese identiteit in het verleden zoeken, in de gemeenschappelijke geschiedenis en het erfgoed. Door de identiteit een culturele invulling te geven zullen de Europeanen zich langzaam meer Europeaan gaan voelen, zonder dat het weerstand oproept zoals in het verleden is gebeurd.

Gemeenschappelijke herinneringen kunnen een sterke basis vormen voor de verdere constructie van de identiteit. Europa moet op zoek naar Europese herinneringen en Europees erfgoed. Daar voor moeten de Europeanen met een eurocentrisch blik naar het verleden kijken en moet de Europese geschiedschrijving en het erfgoed op een andere wijze benaderd worden. De betekenis en waarde van erfgoed zit tenslotte besloten in de toekenning die een bepaalde groep daar aan geeft. Op deze wijze kan Europees erfgoed geconstrueerd worden. Het kan dus zo zijn dat het *Museum van Europa* bepaald erfgoed vanuit een specifiek Europese visie bekijkt, namelijk vanuit de Europese eenwordingvisie. Er zal dan sprake zijn van Europees erfgoed, terwijl Fransen, Engelsen en Nederlanders dit zelfde erfgoed vanuit een nationale visie op heel andere wijze benaderen.

Bij de constructie en van Europees erfgoed en de zoektocht naar een gemeenschappelijk Europees verleden moet gewaakt worden voor geschiedvervalsing door anachronismen en politieke opportuniteit. Daarnaast moet men goed beseffen wat identiteitsvorming voor gevaren met zich mee brengt op het vlak van in- en uitsluiting van groepen. De lieux de memoires van Franse historicus Pierre Nora en de wetenschappelijke geschiedschrijving kunnen voor de juiste balans, relativering, kritiek en inzichten zorgen bij de constructie van de Europese identiteit. In het Europees Museum zal dan ook aandacht geschonken moeten worden aan het proces van identiteitsvorming.

Door de geschiedenis anders te bekijken zal er wellicht ook een andere visie rond het Europese toekomstbeeld ontstaan, want de geschiedschrijving heeft altijd twee functies: bewaren en een beeld scheppen. Europese burgers zullen op deze wijze kennis krijgen van de Europese geschiedenis naast hun nationale of lokale geschiedenis. Dit kan onder andere door middel van educatie van Europese geschiedenis in plaats van nationaal

georiënteerde geschiedenis of misschien zelfs met behulp van een Europese canon. *Het Museum van Europa* kan hier eveneens uitkomst bieden.

Het *Museum van Europa* wil Europeanen kennis laten maken met de gemeenschappelijke wortels van hun beschaving. Het museum wil de kloof dichten tussen Europeanen en hun verleden en Europeanen en de Europese instellingen.²⁴⁷ Het museum van Europa is een identiteitsmuseum. Net als andere musea contextualiseert het en geeft het betekenis aan erfgoed. Musea zijn onderdeel van ons collectieve geheugen en geven inzicht in wie wij zijn en zorgen voor bewustwording, waardoor mensen hun plaats en de plaats van anderen in de wereld kunnen begrijpen. Omdat het begrip identiteit constant aan verandering onderhevig is en ook altijd met in- en uitsluiting van bepaalde groepen heeft te maken, is het is van groot belang dat identiteitsmusea hun missie op wetenschappelijk verantwoorde wijze uitdragen en dit ook meenemen in hun overwegingen bepaalde voorwerpen wel of niet aan de collectie toe te voegen.

Het museum zal dus, evenals historici, keuzes moeten maken welk verhaal het wil vertellen aan het publiek. Op welke wijze het museum authentieke objecten gebruikt om het verhaal vervolgens te illustreren is van groot belang voor haar geloofwaardigheid. Esthetiek en authenticiteit van de voorwerpen zijn evenals de ervaringsauthenticiteit van groot belang. Het publiek komt naar het museum om in contact te komen met het tastbare verleden en historische sensaties te beleven. Het museum van Europa zal er voor moeten waken dat ervaring en wetenschappelijke geschiedenis in het museum in balans zijn met elkaar en dat het zich niet laat meeslepen in de erfgoedcultus. Door de dynamiek van identiteit en erfgoed ligt de keuze voor welk erfgoed het *Museum van Europa* kiest niet vast, maar kan die keuze telkens verschillend worden ingevuld.

Tot slot moet de vraag beantwoord worden of het presenteren van een Europees verleden in een Europees Museum een zinvolle onderneming is. Uit de uiteenzetting blijkt dat dit zeker zo is mits dit op wetenschappelijk verantwoorde wijze gebeurt. Aan de hand van het artikel 'Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd', van Henrichs zijn hiervoor enkele criteria opgesteld. Deze criteria zijn: politieke onafhankelijkheid, een voldoende aantal historici in het team van medewerkers, een interessante authentieke

²⁴⁷ vzw Europa, 'Museum van Europa', <http://www.museu.be/> datum laatste wijziging onbekend, bezocht 16 april 2008.

collectie en de mogelijkheid tot onderzoek en debat. Op papier voldoet het concept aan de criteria, alhoewel er nu al vragen gesteld kunnen worden bij de invloed van Pomian op het concept, het gebrek aan uitleg voor de minder kritische publieksgroepen en de balans van wisseltonstellingen die over de grenzen heen kijken en de eurocentrische visie. Pas als het museum daadwerkelijk staat zal duidelijk worden of de uitwerking in praktijk voldoet en of het museum zijn missie zal volbrengen. Wellicht zal de uitwerking minder rooskleurig zal zijn dan nu op papier wordt geschetst. De ervaring leert dat theorie en praktijk soms sterk kunnen verschillen.

Het is gemakkelijk kritiek te leveren op identiteitsmusea, aangezien ze een zeer moeilijke missie hebben te volbrengen. Doordat hun inhoud constant aan verandering en aan debat onderhevig is, zijn die keuzes die zij maken constant onderwerp van kritiek. Toch is een identiteitsmuseum als het Europese Museum nuttig, omdat het stelling neemt op het vlak van een Europese identiteit. Precies daar waar de politiek zowel op Europees als nationaal niveau het laat afweten. Vanwege de angst voor een sterk Europa of om puur politieke of economische belangen. Bovendien presenteert het *Museum van Europa* niet alleen het verleden, maar stippelt het tevens een pad uit voor een gemeenschappelijke Europese toekomst. Want wie de geschiedenis op goede wijze representeert, geeft daarin ook onomstotelijk aan wat belangrijk is voor de toekomst.

In de inleiding spraken zowel Balkende als Gemerek over het gebrek aan Europeanen. Wanneer het *Museum van Europa* slaagt in haar missie en opzet, zullen in de loop van de tijd steeds meer Europeanen zich ook daadwerkelijk 'Europeaan' voelen en zich gaan bekommeren om Europees erfgoed. Pas dan ontstaat er een echte Europese eenheid, kan Europa werken aan een gemeenschappelijke toekomst en kan Europa verder uitgebouwd worden op politiek, cultureel, sociaal en economisch vlak. Want als Europa wil participeren op mondiaal niveau heeft het een bevolking nodig die haar eigen geschiedenis en haar eigen achtergrond kent. Dat is precies de missie die het *Museum van Europa* zich ten doel stelt.

Literatuur

Gepubliceerde bronnen

- Ashworth, Gregory, 'The evolution of concern for the past', in: Gregory Ashworth en Peter Howard (ed.), *European heritage planning and management* (Exeter 1999).
- Alter, Peter, *Nationalism* (Engelse vertaling door Stuart McKinnon-Evans; Kent 1989).
- Bal, Elleke en Leonie van Nierop, 'Historie Europa te vangen in canon', *NRC Handelsblad*, 26 april 2008.
- Bennett, Tony, *The birth of the museum. History, theory, politics* (Londen 1995).
- Bevers, Ton, 'Een canon voor de Europese cultuur', *Boekmans 70* (2007).
- Den Boer, Pim, 'Geschiedenis, herinnering en lieux de mémoire', in: Rob van der Laars (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed Identiteit en Musealisering*, (Amsterdam 2005).
- Bruneel, Nathan, 'Een verhaal van erfgoedgemeenschappen', *Mores 7* (2005).
- Citrin, Jack en John Sides, 'Can There be Europe without Europeans? Problems of Identity in a Multinational Community', in: Richard Herrmann (ed.), *Identities in Europe and the Institutions of the European Union*, (Lanham, 2004).
- Connor, Walker, 'The timelessness of nations', *Nations and Nationalism 10* (2004).
- 'Het culturele project Europa 4. Museum van Europa', *Tempora* (Brussel 2004).
- Day, Graham en Andrew Thompson, *Theorizing Nationalism* (Basingstoke 2004).
- Delanty, G., 'The quest for European identity', in: E. Eriksen (ed.), *Making the European polity: reflexive integration in the EU*, (London, 2005).
- Diercksens, Stefanie, 'De problematische Europese identiteit. De paradoxale houding van de EU tegenover de Turkse kandidatuur', *Samenleving en politiek 3* (2004).
- Erikson, E.H., *Identity and the life cycle. Selected Papers* (2e druk; New York, 1960).
- Evans, Jessica, 'Introduction', in: David Boswell, Jessica Evans (ed.), *Representing the nation. A Reader - history, heritage & museums* (Londen 1999).
- 'Het feuilleton van Europa 8. Museum van Europa', *Tempora* (2004).
- Figel, Jan, 'Naar een Europese interculturele dialoog', *Boekman 70* (2007).
- Fladmark, J.M., *Heritage & Museums. Shaping National History* (Aberdeen 2000).
- Frijhoff, Willem, 'Cultuur onder vuur', in: NWO (ed.), *NWO-Huygenslezing 2007*, Den Haag 25 april 2007, (Den Haag 2007).

- Goldmann, Kjell en Karin Gilland, *Nationality versus Europeanisation: The National view of the nation in four EU countries* (Stockholm, 2001).
- Grever, Maria, 'Geschiedenis per decreet', in: NWO (ed.), *NWO-Huygenslezing 2007*, Den Haag 25 april 2007 (Den Haag 2007).
- Grever, Maria, 'Nationale identiteit en historisch besef', in: Maria Grever ea. (ed.), *Controverses rond de canon*, (Assen 2006).
- Guibernau, Montserrat en John Hutchinson, 'History and National destiny', *Nations and Nationalism* 10 (2004).
- Hagendoorn, Louk, *European nations and nationalism. Theoretical and historical perspectives* (2000).
- Haegens, Koen, 'Europeanen maken', *Groene Amsterdammer* 129 (2005).
- Hall, Stuart, *Questions of Cultural Identity* (Londen, 1996).
- Henrichs, Hendrik, 'Een identiteitsfabriek is echt uit de tijd', *NRC-Next*, 19 juni 2007.
- Henrichs, Hendrik, 'Identiteitsfabriek of Warenhuis van het verleden? Inburgering en het Nationaal Historisch Museum', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 120 (2007).
- 'Het Historisch Museum moet meer ambitie hebben dan educatie', *Trouw* 04-07-2007.
- Hobsbawm, E.J., *Natie en nationalisme sedert 1780. Streven, Mythe en werkelijkheid* (Amsterdam 1994).
- Hooghe, Liesbeth en Gary Marks, 'Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration?', *Political Science and Politics* 37 (2004).
- Hooper-Greenhill, Eilean, *Museums and the shaping of knowledge* (Londen en New York 1992).
- Huizinga, Johan, 'Over een definitie van het begrip geschiedenis', in *Verzamelde werken* dl. VII (1948-1953).
- Hutchinson, John, *Modern Nationalism* (Londen 1994).
- Ichijo, Atsuko en Wilfried Spohn, *Entangled identities. Nations in Europe* (Princeton, 2005).
- 'Een idee van de geschiedenis van Europa 2. Museum van Europa', *Tempora* (Brussel 2004).
- Jacobs, Dirk en Robert Maier, 'Europese identiteit en Europees burgerschap als constructie feit en fictie', *Oikos. Politiek, Milieu, Cultuur*, nr. 15 (2000).

- De Kool, Dennis, Michel Lobzhanidze en Arno Aardoom, 'Waar liggen de grenzen van Europa?', *Internationale Spectator* LVIII (2004) .
- Kraus, Peter A., *A Union of diversity. Language, identity, polity-building in Europe* (Cambridge 2008).
- Kruk, Marijn, 'Interview Pierre Manet', *De Groene Amsterdammer* 129 (2005).
- Lawson, George, 'Cultuur kan bruggen slaan', *Boekman* 70 (2007).
- Lowenthal, David, *Possessed by the past. The heritage crusade and the spoils of history* (New York, 1996).
- Lowenthal, David, 'Heritage and history: Rivals and Partners in Europe', in Rob van de Laarse (ed.). *Bezeten van vroeger. Erfgoed Identiteit en Musealisering* (Amsterdam 2005).
- Lowenthal, David, 'Fabricating Heritage', *History & Memory* 10 (1998).
- McLaren, Lauren, 'Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?', *The Journal of Politics* 64 (2000).
- Nexus Institute, 'Working Conference 'Living European values: Arts an Education, Berlin 22 to 24 October 2004', *Europe. A beautiful idea? The Debate on the idea of Europe by the Dutch EU Presendency* (2004).
- Bart Nooteboom, 'Europese waarden, ze zijn er niet', *Trouw*, 11 september 2004.
- Pearce, Susan M., *Interpreting Objects and Collections* (New York 1994).
- Petrie, D., *Screening Europe* (London, 1992).
- Pinxten, Rik, *Culturen sterven langzaam Over interculturele communicatie* (Antwerpen/Baarn, 1994).
- Pomian, Krzysztof, *Europa en de Europese naties* (Nederlandse vertaling Laurens van der Heyden; Amsterdam, 1993).
- Pomian, Krzysztof, *De oorsprong van het museum. Over het verzamelen* (Nederlandse vertaling door Ingrid van Hoorn; Heerlen 1990).
- Quack, Sibylle, 'Sharing European Memory', *New York Consortium for European Studies* (februari 2007).
- Renan, Ernest, *Qu'est ce qu'une nation?. Conference faite en Sorbonne, le 11 Mars 1882, ed. Calman Lévy* (Parijs 1882).

Van de Laarse, Rob, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: Rob van de Laarse (ed.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005).

Smith, Anthony D., A Europe of Nations – or the Nation of Europe?, *Journal of Peace Research* 30 (1993).

Smith, Anthony D., *Nationalism in the Twentieth Century* (Oxford, 1979).

Storme, Mathias E., 'Culturele identiteit, welvaart, solidariteit, zingeving en democratie', *Secessie. Kwartaalblad voor de studie van separatisme en directe democratie* 10 (2003).

Woodward, Kath, *Understanding identity* (Londen 2002).

Woodhead, Peter en Geoffrey Stansfield, *Museum Studies* (2^e druk; 1994 Londen).

Websites

VPRO, <http://geschiedenis.vpro.nl>, laatst bijgewerkt op 22 maart 2007, geraadpleegd op 27 april 2008. VPRO is onderdeel van de Publieke Omroep in Nederland.

ANNO, <http://www.nationaalhistorischmuseum.nl/>, datum laatste wijziging onbekend, geraadpleegd op 12 januari 2008. ANNO is het promotiebureau voor de Nederlandse geschiedenis.

The College of Europe, <http://www.coleurop.be/>, laatst bijgewerkt op 16 april 2008, bezocht 16 april 2008. The College of Europe (Warsaw), is een centrum waar op academisch niveau mensen worden voorbereid om te werken en leven in een internationale omgeving.

Tegenwicht, <http://www.tegenwicht.org>, laatst bijgewerkt op 30 maart 2008, bezocht 16 april 2008. Tegenwicht is een site voor kritische burgers uit de Nederlandse samenleving. Zij zijn de oppositie en schrijven opiniestukken die ze aan de orde willen stellen bij het gekozen bestuur. Deze stukken zijn opgezet als degelijke essays met bronnen en achtergrondliteratuur.

vzw Europa, <http://www.museu.be/>, datum laatste wijziging onbekend, geraadpleegd op 16 april 2008. De vzw Europa zet zich in om het tentoonstellingen rondom Europa en het Museum van Europa te realiseren.

Centrum voor Islam in Europa van Universiteit van Gent, <http://www.flwi.ugent.be/cie>, laatst bijgewerkt op 16 april 2008, geraadpleegd op 16 april 2008. Het Vlaamse Centrum voor Islam in Europa (Universiteit van Gent, België) wil de Europese islam een

academische status geven en tegelijkertijd een academisch draagvlak bieden voor de strijd tegen racisme.

International Council Of Museums, <http://icom.museum/>, laatst bijgewerkt op 3 juli 2007, geraadpleegd op 16 april 2008. ICOM is een internationale organisatie van musea en professionals in de museumwereld die zich bezig houden met communicatie rond en conserveren in musea.

Ministerie OCW, <http://www.minocw.nl>, laatst bijgewerkt op 13 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008. Het Ministerie van Onderwijs Cultuur en wetenschap. History of the European Integration Research Society, <http://www.heirs-eu.org/documents/heirscolloquium2004.pdf>, laatst bijgewerkt januari 2008, geraadpleegd op 18 april 2008. De History of the European Integration Research Society, is een postgraduaal onderzoeksnetwerk dat zich inzet voor meer interactie en samenwerking tussen postgraduale onderzoekers die zich bezig houden met Europese integratiegeschiedenis.

Brussel Deze Week vzw, <http://www.brusselnieuws.be>, laatst bijgewerkt op 17 april 2008, geraadpleegd op 17 april 2008. De vzw Brussel Deze Week is het wekelijkse informatieweekblad voor de Nederlandskundige Brusselaar, en Agenda, het drietalig uitmagazine voor de hoofdstad.

vzw Museum van Europa, <http://www.expo-europe.be/>, laatst bijgewerkt februari 2008, geraadpleegd op 18 april 2008. De vzw Europa zet zich in om het tentoonstellingen rondom Europa en het Museum van Europa te realiseren.

vzw Museum van Europa, <http://www.museu.be/cnh/download/dossiers>, laatst bijgewerkt op 20 maart 2008, geraadpleegd op 18 april 2008. De vzw Europa zet zich in om het tentoonstellingen rondom Europa en het Museum van Europa te realiseren.

Vlaamse overheid, <http://www.wvg.vlaanderen.be/erfgoed/>, laatst bijgewerkt op 12 april 2008, geraadpleegd op 16 april 2008. De Vlaamse overheid.

Liberales, <http://www.liberales.be>, laatst bijgewerkt op 2 april 2008, geraadpleegd op 24 april 2008. Liberales is een onafhankelijke denktank binnen de liberale beweging. De leden zien het liberalisme als een progressieve beweging die opkomt voor de vrijheid van het individu, rechtvaardigheid en mensenrechten. Zij proberen het liberalisme uit te dragen door het schrijven en publiceren van columns en wetenschappelijke essays.

Ongepubliceerde bronnen

Hendrik Henrichs, *College aantekeningen Master Cultureel Erfgoed 2006-2007 aan de Universiteit Utrecht.*

Interview Pieter van Damme (Antwerpen, 19 november 2007).

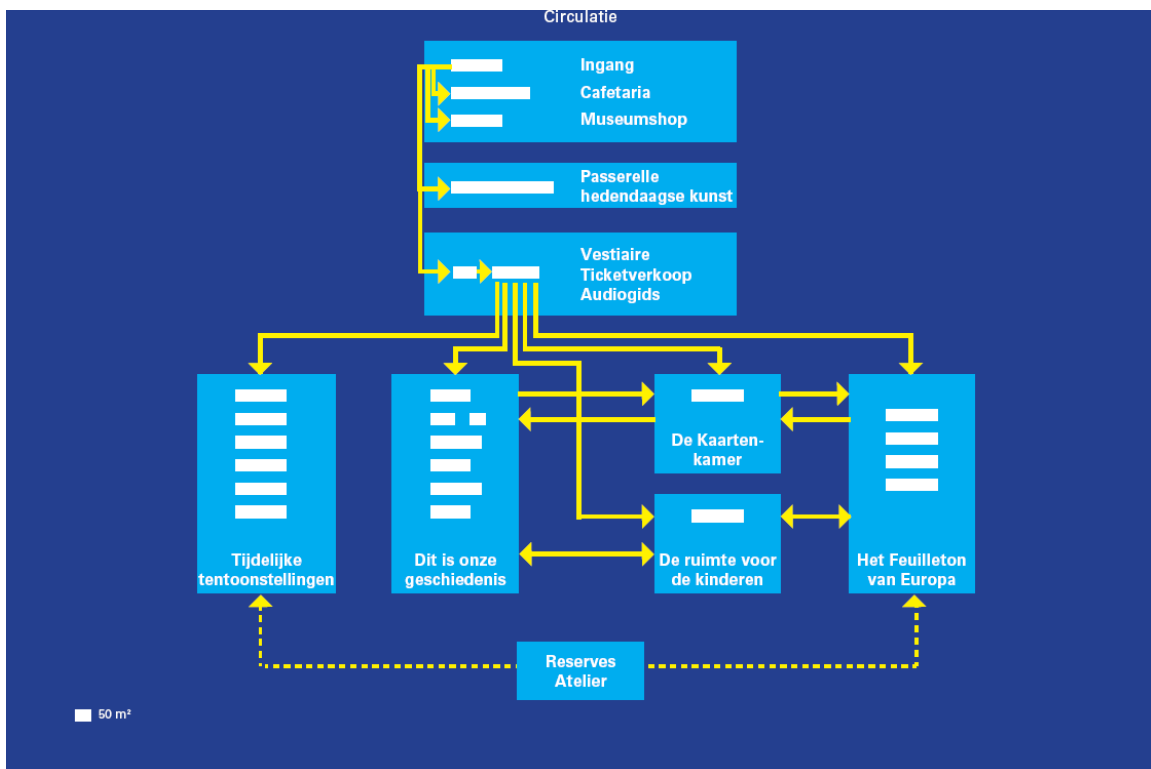
Interview Els Witte (Brussel, 11 oktober 2007).

Bijlagen

Bijlage 1 Interview Els Witte 11 oktober 2007

Bijlage 2 Interview Pieter van Damme 21 november 2007

Bijlage 3 Museumconcept

Bijlage 4 Folder Dit is onze geschiedenis (26 oktober 2007- 23 maart 2008)

DIT IS ONZE GESCHIEDENIS!

50 jaar Europees avontuur

EEN TENTOONSTELLING OM TE ZIEN EN TE BELEVEN

Een chronologische reis door het Europa van 1945 tot vandaag laat zien hoe onze persoonlijke geschiedenis verweven is met de 'grote' geschiedenis van Europa. De tentoonstelling toont dat we allemaal de helden zijn van dit schitterende avontuur van de Europese eenmaking. Ze laat mensen aan het woord over zichzelf en hun leven, eenvoudig, emotioneel en met inlevingsvermogen. Zo laat ze iedereen zien dat Europa ook onze zaak is.

PRAKTISCHE INFORMATIE

Tentoonstelling van 26 oktober 2007 tot en met 23 maart 2008 op de site van Tour & Taxis, Havenlaan 96, 1000 Brussel.

Openingsuren

Van maandag tot vrijdag van 9u00 tot 17u00
Tijdens het weekend en op feestdagen: 10u00 tot 18u00
Schoonvakanties: 10u00 tot 18u00
Bezoektijd: 1u30 tot 2u00

Tarieven

Volwassenen: 10€
Korting: Studenten, senioren, werkzoekenden: 8€
Kinderen (6-18 jaar): 7€
Kinderen jonger dan 6 jaar: gratis
Groepen (min. 15 pers.): 8€ p.p.
School- en jongerengroepen: 6€ p.p.
Reservatie (vrij of gebied bezocht) voor scholen en groepen is verplicht.
telefoonisch op 02 549 60 49 van maandag tot vrijdag van 9u00 tot 12u30 en van 13u30 tot 17u00
E-mail op info@expo-europa.be
Gids: 60€ (+/20 pers.). Op reservatie.
Talen: Nederlands, Frans, Engels, Duits, Spaans, Italiaans.
Programma met nevenactiviteiten te consulteren op de website.

Bereikbaarheid

Toegangssplan op www.tourtaxi.be
15 minuten wandelen van het Noordstation
Bus lijn 14 (vanaf het Noordstation - halte Tour & Taxis)
Metro Uizer
Parking voor auto's en autobussen.

SHOP

Info

www.expo-europa.be
info@expo-europa.be

Tel.: 02 549 60 49
Fax: 02 549 60 41

Een realisatie van tempora

EEN ONTDEKENDE OVER EXPO EUROPA

DIT IS ONZE GESCHIEDENIS!

TOUR & TAXIS

VANAF 26 OKTOBER 2007
EEN TENTOONSTELLING VAN HET MUSEUM VAN EUROPA | 9800 BRUSSEL | 02 549 60 49

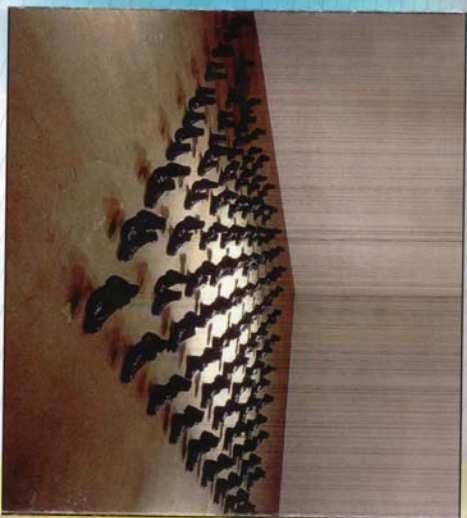
ONTROERENDE OBJECTEN

Authentieke en aangrijpende objecten uit grote musea en privécollecties van over de hele wereld vertellen het verhaal van een halve eeuw leven in Europa.

SPREKENDE KUNSTWERKEN

Artistieke installaties die speciaal voor de expositie gecreëerd werden, roepen de sleutelmomenten van de geschiedenis van Europa op.

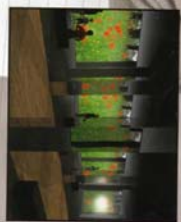

INTERACTIVITEIT OM EUROPA TE ONTDEKKEN EN TE BELEVEN

U kan meewerken aan Europa. Geef uw mening en vergelijk ze met die van andere burgers.

EEN INDRUKWEKKENDE SETTING

Decor, licht- en geluidspel: in iedere zaal wordt u van top tot teen in de geschiedenis ondergedompeld. De modernste museologische middelen worden ingezet om u de geschiedenis te laten herbeleven.

Bijlage 5 Catalogus Dit is onze geschiedenis (26 oktober
2007- 23 maart 2008)